

EGYENSÚLY, ELLENSÚLY, HANGSÚLY

EGYENSÚLY, ELLENSÚLY, HANGSÚLY

INTERDISZCIPLINÁRIS TANULMÁNYOK IV.

Nyíregyházi Egyetem,
2025

Szerkesztette:

***Ajtay-Horváth Magda
Tukacs Tamás***

A kötet megjelenését a Nyíregyházi Egyetem
Tudományos Tanácsa támogatta

Lektorált kiadvány

A kötetben szereplő tanulmányok lektorai:

***Dr. Dudics Katalin docens
Dr. Hegedűs László főiskolai docens
Prof. Dr. Ivancsó István professor emeritus
Dr. Jenei Teréz ny. főiskolai tanár
Dr. habil. Lőrincz Julianna ny. egyetemi docens
Prof. Dr. Maior Enikő egyetemi tanár
Dr. Sebestyén Krisztina adjunktus
Dr. Szabó-Zsoldos Gábor adjunktus
Dr. Takács Levente egyetemi docens
Dr. Ureczky Eszter egyetemi adjunktus
Dr. Zopus András főiskolai docens***

Készült:

IMI Print Kft., Nyíregyháza

Felelős kiadó:

Nagy Imréné ügyvezető

© ***Tukacs Tamás***

ISBN 978-615-6032-80-5

Tartalom

ELŐSZÓ	7
ABSZTRAKTOK ÉS SZERZŐI ADATOK	9
Ajtay-Horváth Magda	
AZ IDENTITÁS ESÉLYEI (CORMAC MCCARTHY AZ UTAS ÉS A STELLA MARIS REGÉNYEIRŐL)	25
Cs. Jónás Erzsébet	
HANGSÚLYOK NÉMETH LÁSZLÓ PRÓZÁJÁBAN ÉS FORDÍTÁSAIBAN	39
Horváth Csaba	
A PÉNZÜGYI EGYENSÚLY MEGTEREMTÉSÉNEK KÍSÉRLETE MAIORIANUS CSÁSZÁR MÁSODIK NOVELLÁJÁBAN: DE INDULGENTIIS RELIQUORUM	53
Kiss Anita	
EGYENSÚLY ÉS HANGSÚLY A TUDATOS NYELVHASZNÁLATBAN	63
Kiss Sándor	
A GREEN NEW DEAL MINT KOMMUNIKÁCIÓS FEGYVER: ELLENSÚLY A TRUMP-KORMÁNY KLÍMAPOLITIKÁJÁHOZ	79
László Regina	
AZ 1953–54-ES KIRÁLYI KÖRÚT ÉS A NEMZETKÖZÖSSÉG: MÉDIAREPREZENTÁCIÓ	93
Nagy Andrea – Nagy Zsuzsanna	
GAZDASÁGI ÉS HATALMI EGYENSÚLYTALANSÁGOK MOLDOVÁBAN	117

Nagy Tibor

**AT THE THRESHOLD OF PACIFISM AND REVOLUTION:
FORGOTTEN DIMENSIONS OF FEMALE RADICALISM,
ANARCHISM, AND EAST-CENTRAL EUROPEAN
CONNECTIONS 139**

Puskás Bernadett

**EGYENSÚLY, SZIMMETRIA PUSKÁS LÁSZLÓ
MŰVÉSZETÉNEK POMÁZI KORSZAKÁBAN 151**

Sebestyén Zsolt

**NAMES AND RELIGION: JEWISH NAMING CUSTOMS
IN BEREGSZÁSZ AND THE SURROUNDING AREA AT
THE TIME OF THE FIRST CZECHOSLOVAK CENSUS (1921) 161**

Vesszős Balázs

**UDVARIASSÁG ÉS EGYENSÚLY A MAGYAR–IZRAELI
ÜZLETI KOMMUNIKÁCIÓBAN: A KÉRÉS
BESZÉDAKTUSÁNAK VIZSGÁLATA MAGYAR
ÉS IZRAELI ANGOL NYELVHASZNÁLÓK KÖRÉBEN 185**

Vincze Tamás

**KÖZÖS HANGSÚLYOK ÉS MOTÍVUMOK KÉT HUSZADIK
SZÁZADI MAGYAR NEVELŐDÉSI REGÉNYBEN 197**

ELŐSZÓ

A Nyíregyházi Egyetem Angol Nyelv és Kultúra tanszéke a 2025-ös esztendőben immár negyedik alkalommal rendezett interdiszciplináris konferenciát, mely ezúttal az „Egyensúly, ellensúly, hangsúly” vezércímet kapta. A konferencia arra kereste a választ, hogy a különféle tudományterületeken, egyes jelenségekben, eseményekben, alkotásokban hogyan valósul – vagy nem valósul – meg az egyensúly, milyen ellensúlyok képződnek a megbillent egyensúlyok kiegyenlítésére, és hogyan változnak a hangsúlyok az időben. Az e témakörben született konferenciaelőadások írott változatait, tizenkét tanulmányt magában foglaló kötetet tartja kezében a kedves olvasó.

A gyűjteményben három tanulmány képviseli a tágabban értelmezett irodalomtudományt. Ajtay-Horváth Magda írása a nemrégiben elhunyt amerikai szerző, Cormac McCarthy két utolsó regényét, *Az utast* és a *Stella Marist* elemzi, melyben a szereplők *egyensúlykeresését* követhetjük nyomon egy egyensúlyát vesztett világban. A regény által felvetett számos kérdés megválaszolatlan marad a kiismerhetetlen világban, melyben az egyensúly megtalálása is csupán illúzió marad. Cs. Jónás Erzsébet Németh László műfordítási gyakorlatát, és a műfordításokban megvalósuló hangsúlyeltolódásokat, azokban érzékelhető váltakozó hangsúlyokat veszi szemügyre, két vonatkozásban is: azt elemzi, hogy mit *hangsúlyoz* a fordító Lev Tolsztoj és Alekszej Tolsztoj regényeinek magyarra történő fordításakor, illetve hogy a nonverbális kommunikáció jegyei, mint például a *hangsúly*, hanglejtés, gesztus, mimika, hogyan kapnak szerepet a fordításokban és Németh saját prózájában. Az alkalmazott eljárások Németh László prózájában is megfigyelhetők, nem csupán a műfordításokban. Vincze Tamás Gárdonyi Géza *Ida regénye* és Örkény István *Glória* című műve kapcsán tárja fel a (női) nevelődési regény közös metszeteit és alapvető jellegzetességeit a zárdában nevelkedő, majd az életbe kikerülő főszereplők életútjának összehasonlításával.

A *történettudomány* területét szintén három tanulmány képviseli. Horváth Csaba tanulmánya az ókorba vezeti az olvasót, melynek során bemutatja, hogy az i.sz. 5. században uralkodó nyugat-római császár, Maiorianus milyen intézkedéseket tett a korrupciótól sújtott és a barbár betörésektől megroppant birodalom *pénzügyi egyensúlyának* helyreállítására. Nagy Tibor és László Regina írásai a huszadik század két eseményét vizsgálják. Az előbbi munka azt az *egyensúlytalanságot* igyekszik árnyalni, amely Emma Goldman munkásságának megítélését jellemzik a jelenkor történeti szakirodalmi elemzéseiben. A szerző szerint a vizsgált *hangsúlyeltolódások* következtében jelentős történelmi, földrajzi, ideológiai és genderalapú aspektusok sikkadnak el vagy szorulnak a háttérbe a század első felének anarchista és pacifista mozgalmainak vizsgálatában. László Regina

tanulmánya azokat a *hangsúlybeli* különbségeket vizsgálja, amellyel a honi és a birodalmi sajtó számolt be az éppen trónra lépett II. Erzsébet brit uralkodó és férje a birodalmon belül tett világkörüli útjáról. Az ötvenes évek dekolonizációs folyamatai közepette a fiatal királynő útja talán az utolsó alkalom volt arra, hogy a változóban lévő birodalmat egy nagy családként és a közös brit birodalmi eszme részeseként kovácsolja össze.

Részben a *politikatudomány*, részben a *környezetvédelem*, illetve a *gazdaságtudomány* területéhez kapcsolódik a kötetben két tanulmány. Kiss Sándor azt veszi szemügyre, hogy a 2019-ben demokrata képviselők által előterjesztett Green New Deal-csomag milyen módon próbált *ellensúlyt* képezni a Trump-kormányzat klímapolitikájával szemben, és mindez hogyan befolyásolta az utóbbi évek környezetvédelmi politikájáról szóló diskurzust. Nagy Andrea és Nagy Zsuzsanna írása egy, a hírekben egyre többet szereplő ország, Moldova kapcsán mutatja be azokat a gazdasági és politikai *egyensúlytalanságokat*, bizonytalanságokat, amelyek elsősorban a tisztázatlan autonómiakérdések miatt hosszabb távon is befolyásolhatják a térség helyzetét.

A *nyelvtudomány* témakörébe tartoznak Kiss Anita, Sebestyén Zsolt és Vesszős Balázs írásai. Mind a három tanulmány a nyelvhasználat valamilyen aspektusát vizsgálja meg részletesebben. Vesszős Balázs írása arra keresi a választ, hogy egy multinacionális, jelen esetben magyar-izraeli tulajdonú cég különböző nyelvi és kulturális háttérű alkalmazottai hogyan próbálják *kiegyensúlyozni* az interkulturális különbségekből fakadó félreértéseket. A tanulmány mindezt a diskurzuselemzés és pragmatika felől közelíti meg, amikor a dolgozók egymáshoz intézett angol nyelvű kérésit, beszédaktusait elemzi. Kiss Anita tanulmánya a nyelvi sokféleséghez való különféle *hangsúlyokat*, viszonyulásokat vizsgálja Kárpátalján és az anyaországi beszélők között. A vizsgálat célja annak a feltárása, hogy milyen különbségek figyelhetők meg a két csoportnak a nyelvi diverzitáshoz, a nyelvjárási beszédhez, a tudatos nyelvhasználathoz való attitűdjeiben. Sebestyén Zsolt elemzése névtani kutatást mutat be: a beregszászi és környéki zsidó és keresztény névadásban tükröződő *hangsúlyokat*, jellegzetességeket vizsgálja meg az 1921-es csehszlovák népszámlálás adatai alapján. A hatalmas, több ezer névadatos korpuszt felhasználó írás arra a következtetésre jut, hogy a középkorból eredő vallási jellegű névadási motivációk még száz évvel ezelőtt is hatottak a vizsgált térségben.

Végül, de nem utolsósorban Puskás Bernadett *művészettörténeti* tanulmánya a 2023-ban elhunyt Puskás László festőművésznak a Magyarországra való áttelepedését követő, úgynevezett pomázi korszakát vizsgálja. A repatriálás fordulatot jelentett a művész pályafutásában, ugyanis 1974 után született festmények fő jellemzője a szimmetrikus tagolás és a *kiegyensúlyozott* kompozíció.

Sorozatunk negyedik kötete anyaggazdag és gondolatébresztő tanulmányokkal világít rá az egyensúlyok, ellensúlyok és hangsúlyok különféle megjelenésire világunkban.

ABSZTRAKTOK ÉS SZERZŐI ADATOK

Ajtay-Horváth Magda

AZ IDENTITÁS ESÉLYEI (CORMAC MCCARTHY *AZ UTAS* ÉS A *STELLA MARIS* REGÉNYEIRŐL)

Összefoglaló: McCarthy *Az utas* és a *Stella Maris* ikerregénye az egyén egyensúlykeresésről szól egy egyensúlyát veszített világban. A szerzőt az amerikai regényirodalom legtehetségesebbjei között tartja számon a kritika, aki a déli gótikus írásművészet hagyományait követve kegyetlen, váratlan fordulatokkal tele, férfi-domináns világot teremt műveiben. Azt vallja, hogy az irodalomnak olyan történetekről, tapasztalatokról kell szólnia, amelyekről azt szeretnénk, ha soha meg nem történtek volna. A 2022-ben megjelent regények az író utolsó regényei, melyekben az egzisztenciális kérdéseknek a hagyományosan filozófiai és lélektani megközelítéseit a fizika, és a matematika elméleteivel tágítja. E komplexitás a regény műfaját újabb határok felé kényszeríti. Az olvasó nem csupán arra csodálkozik rá, hogy az író mennyi pragmatikai jellegű tudást birtokol, hanem arra is, hogy mennyire járatos a különböző matematikai elméletekben, milyen összefüggéseket állít fel a legelvontabb elméletek és a valóság között. A két főhős, akik testvérek, különleges tehetséggel megáldott emberek, a női hős a világ legokosabb élő matematikusaként definiálja önmagát, aki páratlanul szép is, abszolút hallással megáldott hegedűművész, ugyanakkor skizofrén. Alicia, a *Stella Maris* főhőse a Cormac McCarthy regényeinek egyetlen női alakja. Mindkét hőst a tudományművelők felelősségének terhe nyomasztja, hiszen apjuk az atombomba feltalálójának egyike. A hősök egy megismerhetetlen hatalom fogságába esnek, s az elől menekülnek egyre kevesebb eséllyel. A modern tudomány és a politika által vezérelt világban az egyén a láthatatlan érdekek hálójába kerül, ahol tulajdonképpen „mindenki őrizetben van”, még akkor is, ha nem tud róla. A regényben felvetett kérdések, talányok megválaszolatlanok maradnak. Ez a megválaszolatlanság teremt olyan bizonytalanságot, amelyben az egyénnek az egyensúly megtalálására egyre kevesebb az esélye. Az egyik szereplő számára az egyensúlyvesztés önmegsemmisítést jelent, a másikuk számára pedig a tehetség feladását és állandó menekvést a pusztá fizikai megmaradásért.

THE CHANCES OF IDENTITY (ON CORMAC MCCARTHY'S *THE PASSANGER* AND *STELLA MARIS*)

Abstract: McCarthy's twin novels, *The Passenger* and *Stella Maris*, are about the individual's search for balance in an unbalanced world. Critics consider the author to be among the most talented ones in American fiction, following the traditions of Southern Gothic writing, creating a cruel, male-dominated world full of unexpected twists and turns. Cormac McCarthy, the author, believes that literature should be about stories and experiences that we wish had never happened. The novels published in the fall of 2022 are the writer's last novels, in which he expands the traditionally philosophical and psychological approaches to human existence with the theories of physics and mathematics. This complexity of approach forces the genre of the novel towards new limits. The reader is amazed not only by how much pragmatic knowledge the writer possesses, but also by how well-versed he is in various mathematical theories, and what connections he establishes between the most abstract theories and reality. The two protagonists, who are siblings, are blessed with special talents, as the female protagonist defines herself as the smartest living mathematician in the world, who is also incomparably beautiful, a violinist with absolute ear for music, but at the same time schizophrenic. Alicia, the protagonist of *Stella Maris*, is the only female character in Cormac McCarthy's novels. Both characters bear the burden of the responsibility of scientists, since their father is one of the inventors of the atomic bomb. The heroes both get entangled in a hopeless situation, with increasingly fewer chances to get rid of. In a world driven by modern science and politics, the individual is caught in the web of invisible interests, where, in fact, "everyone is in custody," even if they are not aware of it. The obscurities and the questions raised in the novel remain unclear and unanswered. This lack of answers creates an uncertainty in which the individual has no odds to restore balance. For one of the characters, losing balance means self-destruction, while for the other, it means giving up normal life and flee for a mere physical survival.

SZERZŐI ADATOK

Dr. Ajtay-Horváth Magda főiskolai tanár
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv-és Irodalomtudományi Intézet
ajtayhorvath.magda@nye.hu

Cs. Jónás Erzsébet
HANGSÚLYOK NÉMETH LÁSZLÓ PRÓZÁJÁBAN
ÉS FORDÍTÁSAIBAN

Összefoglaló: 2025-ben emlékezünk Németh László (1901-1975), a 20. század kiemelkedő publicistája, regény- és drámaírója halálának 50. évfordulójára. Németh László híres regényei és drámái mellett elkötelezett volt a műfordítás elmélete és gyakorlata mellett. Részben kényszerből, részben saját kenyérkereseti céllal fordított pl. angolból, norvégból, sőt szláv nyelvekből is. Az ő nevéhez fűződik Lev Tolsztoj *Anna Karenina* és Alekszej Tolsztoj *Első Péter* című regényének fordítása is. Németh László regényeiben a főszereplők jellemzésében sajátos módon írja le a nem verbális kommunikációt, a gesztusokat, a mimikát, a testtartást, a hangszínt és hangsúlyt. Vajon ezt a hangsúlyosan használt leírási technikát alkalmazza-e a fordításban? Hogyan választotta ki a fordításait? Elemzésünkben az *Anna Karenina* és az *Első Péter* magatartás-leírásainak fordításait vetjük össze a *Gyász* és az *Irgalom* című regények hősnőinek nemverbális jellemzésével.

EMPHASES IN LÁSZLÓ NÉMETH'S PROSE
AND TRANSLATIONS

Abstract: The 50th anniversary of the death of László Németh (1901–1975), one of the 20th century's prominent publicists, novelists, and playwrights was commemorated in 2015. Besides his renowned novels and plays, László Németh was dedicated to the theory and practice of literary translation. He translated works partly out of necessity and partly as a means of earning a livelihood, from languages such as English, Norwegian, and even Slavic languages. His name is associated with the translations of works like *Anna Karenina* by Leo Tolstoy and *Peter the Great* by Alexey Tolstoy. In his novels, when characterizing protagonists, László Németh distinctively describes non-verbal communication, including gestures, facial expressions, posture, tone, and emphasis. A question arises: does he apply this prominently used descriptive technique in his translations as well? How did he choose his translations? In our analysis, we compare descriptions of female behaviour in his translation of *Anna Karenina* and *Peter the Great* with the non-verbal characterization of heroines in his novels *Gyász* (*Mourning*) and *Irgalom* (*Mercy*).

SZERZŐI ADATOK

Prof. Dr. Cs. Jónás Erzsébet professor emerita
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
csjonase@gmail.com

Horváth Csaba Gábor

**A PÉNZÜGYI EGYENSÚLY MEGTEREMTÉSÉNEK KÍSÉRLETE
MAIORIANUS CSÁSZÁR MÁSODIK NOVELLÁJÁBAN:
DE INDULGENTIIS RELIQUORUM**

Összefoglaló: A tanulmány a nyugat-római császár, Maiorianus (ur. 457-461) egyik jogszabályának, a II. novellának az elemzésével foglalkozik, elsősorban a krízismenedzsment fogalmi kereteit és módszereit használva. A császári rendelkezés a felhalmozódott adóhátralékok kezelését helyezi a középpontba egy gazdaságilag és politikailag is válságos időszakban. A tanulmány a korábbi császárok hasonló tárgyú rendeleteit is bevonva a vizsgálatba, megkísérli bemutatni, hogy Maiorianus tudatosan törekedett az adóenyhítésre és a birodalmi adminisztráció visszaéléseinek visszaszorítására. A novellában előkerülő problémákat öt csomópont köré rendezve tekintjük át. E körbe tartoznak az adókönyvitések, a szenátori renddel kapcsolatos szabályalkotás stb. Kimutatható a novella bizonyos szankcióinak egyedi volta is, ami nem volt megfigyelhető az előző évtizedekben. Az adóbeszedőkkel kapcsolatos visszaéléseknek és a földbirtokosok védelmének a rendezése is a fontos szerepet kap. A novella célja – feltehetőleg – Maiorianus későbbi politikai-katonai tevékenységéhez a gazdasági alap megteremtése volt.

**THE ATTEMPT TO ACHIEVE FINANCIAL BALANCE IN EMPEROR
MAJORIAN'S NOVELLA II: DE INDULGENTIIS RELIQUORUM**

Abstract: The present study focuses on the analysis of one of the laws of the Western Roman Emperor Maiorianus (r. 457–461), Novella II, primarily using the conceptual framework and methods of crisis management. The imperial decree focuses on the management of accumulated tax arrears during a period of economic and political crisis. The paper also examines similar decrees issued by earlier emperors and attempts to show that Maiorianus consciously sought to reduce taxes and curb abuses by the imperial administration. We will examine the issues raised in the novella by organizing them into five categories. These include tax relief, the establishment of rules relating to the senatorial order, etc. The novella also demonstrates the uniqueness of certain sanctions, which had not been observed in previous decades. The regulation of abuses related to tax collectors and the protection of landowners also play an important role. The purpose of the novella was presumably to lay the economic foundation for Maiorianus's later political and military activities.

SZERZŐI ADATOK

Dr. Horváth Csaba Gábor doktorandusz
Debreceni Egyetem
Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
drhorvathcsaba76@gmail.com

Kiss Anita

EGYENSÚLY ÉS HANGSÚLY A TUDATOS NYELVHASZNÁLATBAN

Összefoglaló: A nyelvi sokféleséghez való viszonyulás vizsgálata alapvető jelentőségű a nyelvi identitás és a nyelvváltozatok presztízsének feltérképezésében. Magyarországon és a határon túli magyar területeken, jelen esetben Kárpátalján, a nyelvjárási attitűdök feltárása szociolingvisztikai és oktatáspolitikai szempontból is kiemelt kutatási terület. Míg Magyarországon a nyelvjárásokhoz kapcsolódó értékítéletek főleg a sztenderd nyelvváltozathoz való viszonyulás kontextusában értelmeződik, addig Kárpátalján a magyar nyelvhasználatához fűződő attitűdök a kisebbségi létből és a többnyelvű környezetből adódó identitásstruktúrák tükrében jelennek meg. A nyelvjárási attitűdvizsgálatok elősegíthetik a nyelvi sokszínűség megőrzését, hozzájárulhatnak a nyelvi előítéletek csökkentéséhez, valamint az anyanyelvi nevelés módszereinek fejlesztéséhez is. Jelen tanulmányban magyarországi és kárpátaljai magyar hallgatók nyelvjárási attitűdjei kerülnek bemutatásra. A vizsgálat célja feltárni, hogy milyen különbségek figyelhetők meg a két csoport adatközlőinek nyelvi attitűdjeiben, valamint hogyan vélekednek a kutatásban részt vevő hallgatók a nyelvi sokféleségről, a nyelvjárási beszédről és a tudatos nyelvhasználatról.

BALANCE AND EMPHASIS IN CONSCIOUS LANGUAGE USE

Abstract: Examining attitudes toward language diversity is crucial for understanding language identity and the prestige of language variants. In Hungary and Hungarian-speaking regions beyond its borders, research into attitudes toward dialects is an important area from both sociolinguistic and educational policy perspectives. In Hungary, value judgments about dialects are primarily interpreted within the context of attitudes towards the standard language. In contrast, in Transcarpathia, attitudes toward the use of Hungarian reflect identity structures shaped by minority status and a multilingual environment. Studies on dialects can promote the preservation of language diversity, help reduce linguistic *discrimination*, and contribute to the development of effective methods for mother-tongue

education. This study examines consciousness in language use and attitudes towards dialects among Hungarian students studying in tertiary education in Hungary and Transcarpathia. The purpose of this research is to reveal the differences between the participants of the two groups, considering their attitudes towards language diversity and dialects, as well as their thoughts on conscious language use.

SZERZŐI ADATOK

Dr. Kiss Anita adjunktus
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
anita.kiss@nye.hu

Kiss Sándor

A GREEN NEW DEAL MINT KOMMUNIKÁCIÓS FEGYVER: ELLENSÚLY A TRUMP KORMÁNY KLÍMAPOLITIKÁJÁHOZ

Összefoglaló: A Green New Deal (GND), amelyet 2019-ben Alexandria Ocasio-Cortez képviselő és Ed Markey szenátor terjesztett elő, a klímaváltozás és a gazdaság válságainak kezelését célozta meg az Egyesült Államokban. A tervezet, amelynek elutasítása a kezdettől fogva biztos volt, jelentős politikai és társadalmi vitát váltott ki. Kutatásom azt vizsgálja, hogy milyen módon használták Alexandra Ocasio-Cortez és az új, radikálisabb demokrata képviselők a Green New Deal tervezetet, hogy a Trump kormányzat környezetvédelmi politikai lépéseit ellensúlyozzák, és újabb kommunikációs polarizációt idézzenek elő. Kutatásom kitér arra, hogy ezek a folyamatok hogyan állították kényszerpályára a Biden-kormányzat klímapolitikáját, és hogyan befolyásolták a környezetvédelmi kérdésekről folyó vitát. Munkám során az amerikai Kongresszus törvényhozási anyagaira, interjúkra, a döntéseket bemutató híryananyagokra, és azok narratív elemzésére támaszkodom. Kutatásom hozzájárul a környezetvédelmi vitákat elemző szakirodalmakhoz, és segít megérteni a Trump-kormányzat visszatérésével újra megjelenő klímapolitikai fordulatot.

THE GREEN NEW DEAL AS A COMMUNICATION WEAPON: COUNTERBALANCING THE TRUMP ADMINISTRATION'S CLIMATE POLICY

Abstract: The Green New Deal (GND), proposed in 2019 by Representative Alexandria Ocasio-Cortez and Senator Ed Markey, aimed to address climate change and economic crises in the United States. The proposal, which was certain

to be rejected from the outset, sparked significant political and social debate. My research examines how Alexandria Ocasio-Cortez and other new, more radical Democratic representatives used the Green New Deal proposal to counteract the Trump administration's environmental policy measures and provoke further polarization in communication. My research also examines how these processes have forced the Biden administration's climate policy onto a collision course and how they have influenced the debate on environmental issues. My work draws on US Congressional legislative materials, interviews, news reports on decisions, and their narrative analysis. My research contributes to the literature analyzing environmental debates and helps to understand the climate policy shift that re-emerged with the return of the Trump administration.

SZERZŐI ADATOK

Kiss Sándor tanársegéd
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv-és Irodalomtudományi Intézet
kiss.sandor@nye.hu
doktorjelölt
Debreceni Egyetem
Angol és észak-amerikai irodalom- és kultúratudományi doktori program

László Regina

AZ 1953–54-ES KIRÁLYI KÖRÚT ÉS A NEMZETKÖZÖSSÉG: MÉDIAREPREZENTÁCIÓ

Összefoglaló: A Brit Nemzetközösség 1926-ban jött létre, mely a Brit Birodalom átalakulását is jelentette. Számos gyarmat függetlenségre vagy nagyobb fokú autonómiára törekedett Nagy-Britanniával szemben. Ez a folyamat a második világháború után felgyorsult, különösen Clement Attlee kormányának ideje alatt. 1949-ben a Nemzetközösség miniszterelnökeinek konferenciáján kiadták a Londoni Nyilatkozatot, amely a ma ismert modern Nemzetközösség alapját jelentette. VI. György király 1952-ben halt meg, és lányát, II. Erzsébetet 1953-ban koronázták meg. Ő lett az Egyesült Királyság és a többi nemzetközösségi állam királynője. II. Erzsébet királynő feladatává vált az, hogy az 1950-es évek dekolonizációs folyamatai után a közös identitást megerősítse. E cél elérése érdekében II. Erzsébet királynő és férje, Fülöp edinburgh-i herceg 1953 novemberétől 1954 májusáig hat hónapos világkörüli utat tettek a Nemzetközösségen belül. Kutatásomban a királyi körút történelmi hátterét ismertetem, valamint angol, ausztrál és jamaicai források felhasználásával átfogó képet adok a királyi körút 1950-es

évekbeli médiareprezentációjáról. A cikkek eszközül szolgálnak annak a bemutatására, hogy ez a királyi út hogyan hatott a Nemzetközösség polgárainak életére, és milyen kommunikációs stratégiákkal igyekeztek erősíteni a brit eszmeiséget. A hipotézisem alapján a királyi látogatás a közös identitás erősítésének a céljából valósulhatott meg, ami ebben az időszakban átalakulóban volt. Az 1950-es években pedig a világkörüli út tökéletes eszköz volt arra, hogy megmutassák, hogy a Nemzetközösség egy család.

THE 1953-54 ROYAL TOUR AND THE COMMONWEALTH: MEDIA REPRESENTATION

Abstract: The establishment of the British Commonwealth of Nations marked the transformation of the British Empire as a major colonial power in 1926. Some of Britain's more valuable and strategically important colonies sought independence or a greater degree of autonomy in their relations with Britain. This process accelerated after World War II, particularly under the Attlee government. In 1949, the London Declaration was issued at the Commonwealth Prime Ministers' Conference and it marked the foundation of the modern Commonwealth of Nations which we know today. King George VI died in 1952 and her eldest daughter, Elizabeth II was crowned in 1953. She became the Queen of the United Kingdom and the other Commonwealth realms. It has become Queen Elizabeth II's task to reinforce the British identity after the decolonization processes of the 1950s. To achieve this goal, Queen Elizabeth II and Prince Philip, Duke of Edinburgh made their 6-month long worldwide Commonwealth tour from November 1953 to May 1954. In my research, I explain the historical background of the royal tour and I give a comprehensive picture of the 1950s media representation of the royal tour by using English, Australian and Jamaican sources. The articles are the tools to demonstrate how this royal tour affected the lives of the subjects in the Commonwealth, and what kind of communication measures were taken to boost the idea of Britishness in a rapidly changing world. Based on my hypothesis, the royal tour can be seen as an opportunity to strengthen the common identity which was in a state of transition during this period. In the 1950s, it was a perfect tool to show that the Commonwealth was a family.

SZERZŐI ADATOK

László Regina
PhD-hallgató
Debreceni Egyetem
Irodalom-, Kultúra- és Nyelvtudományok Doktori Iskola
Irodalom- és Kultúratudományok Szekció

Angol Irodalom és Kultúra Alprogram
óraadó
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
laszlo.regina2000@gmail.com

Nagy Andrea – Nagy Zsuzsanna

GAZDASÁGI ÉS HATALMI EGYENSÚLYTALANSÁGOK MOLDOVÁBAN

Összefoglaló: Moldova egyre többet szerepel a hírekben. Egy olyan országról van szó, amely még mindig meglehetősen ismeretlen az európaiak számára. Idén májusban Moldova helyzete a román elnökválasztás kapcsán is felmerült, amikor az egyik jelölt ismét Nagy-Románia létrehozásáért kampányolt. Az autonómia elismerése bizonyos jogokat biztosít a nemzeti kisebbségeknek, miközben garantálja az állam számára, hogy ezek a kisebbségek elismerik az állam politikai, területi egységét és szuverenitását. Moldovában érdekes helyzet állt elő, ahol pozitív és negatív példákat is találhatunk a fenti állítás igazolására. A szekunder kutatást az autonómia történelmi és elméleti hátterének elemzésével végeztük. Az elemzésben felhasznált irodalom kiválasztását elsősorban a tartalmi és fogalmi megalapozottság, nem pedig az aktualitás motiválta. A gazdasági teljesítményt nemzetközi intézetek, például a Világbank, az IMF és a WIPO adatainak felhasználásával vizsgáltuk. A terület helyzete az autonómia szempontjából nagyon bizonytalan. Azt is mondhatjuk, hogy az ország határai a közeljövőben megváltozhatnak. A jelenlegi konfliktusok hatással lehetnek a külpolitikára, mivel az egyes területek autonómia iránti vágyból fakadnak.

ECONOMIC AND POWER IMBALANCES IN MOLDOVA

Abstract: Moldova is increasingly present in the news. It is a country that is still quite unknown to Europeans. In May this year, the situation of Moldova also arose in connection with the Romanian presidential election, when one of the candidates campaigned again for the creation of a Greater Romania. The recognition of autonomy grants certain rights to national minorities, while guaranteeing the state that these minorities recognize the political, territorial unity and sovereignty of the state. An interesting situation arose in Moldova, where we can find both positive and negative examples to justify the above statement. Secondary research was conducted by analysing the historical and theoretical background of autonomy. The selection of literature used in the analysis was primarily motivated by its content and conceptual soundness, rather than its topicality. Economic

performance was examined using data from international institutions, such as the World Bank, the IMF and WIPO. The situation of the territory in terms of autonomy is very uncertain. It can also be said that the borders of the country may change in the near future. Current conflicts may have an impact on foreign policy, as they arise from the desire for autonomy of individual territories.

SZERZŐI ADATOK

Dr. Nagy Andrea főiskolai docens
Nyíregyházi Egyetem
Gazdálkodástudományi Intézet
nagy.andrea@nye.hu

Dr. Nagy Zsuzsanna főiskolai docens
Nyíregyházi Egyetem
Gazdálkodástudományi Intézet
nagy.zsuzsanna@nye.hu

Nagy Tibor

THE BORDER BETWEEN PACIFISM AND REVOLUTION – THE FORGOTTEN DIMENSIONS OF WOMEN’S RADICALISM, ANARCHISM AND EASTERN EUROPEAN RELATIONS

Abstract: Historical narratives often reflect social and ideological imbalances. In my presentation, I will explore, through the person and work of Emma Goldman, how certain ideological, geographical and gendered aspects in the writings on the political history of ideas have been marginalised. Traditionally, Western European-focused interpretations of anarchism rarely take into account Eastern European entanglements, while Goldman’s transnational connections, particularly with the 1907 Amsterdam Congress, illustrate her role as a mediator between Eastern and Western radical thought. In the second part of the paper, I will examine how Emma Goldman and her circle responded to the crises of the first half of the 20th century, and how they tried to find an ideological balance between the dilemmas of pacifism and revolutionary action that gradually reshaped Goldman’s political position. Finally, I will analyse the historical marginalisation and rediscovery of women thinkers, highlighting the shifts in emphasis in the history of political theory. My aim is to highlight the importance of rethinking the ideological and historical balance and to provide a more nuanced picture.

PACIFIZMUS ÉS FORRADALOM HATÁRÁN – A NŐI RADIKALIZMUS, AZ ANARCHIZMUS ÉS A KELET-EURÓPAI KAPCSOLATOK ELFELEDETT DIMENZIÓI

Összefoglaló: A történelmi narratívák gyakran tükrözik a társadalmi és ideológiai egyensúlytalanságokat. Előadásomban Emma Goldman személyén és munkásságán keresztül kívánom feltárni, hogyan sikkadhattak el bizonyos ideológiai, földrajzi és genderalapú aspektusok a politikai eszmetörténet írásában. Az anarchizmus hagyományosan nyugat-európai fókuszú értelmezései ritkán veszik figyelembe a kelet-európai összefonódásokat, miközben Goldman transznacionális kapcsolata – különös tekintettel az 1907-es amszterdami kongresszusra – jól mutatják a keleti és nyugati radikális gondolkodás közti közvetítő szerepét. Az előadás második részében azt vizsgálom, miként reagált Emma Goldman és köre a 20. század első felének válságaira, és hogyan próbáltak ideológiai egyensúlyt találni a pacifizmus és a forradalmi cselekvés dilemmái között, amely fokozatosan alakíthatta át Goldman politikai pozícióját. Végül a női gondolkodók történelmi marginalizálódását és újrafelfedezését elemzem, rávilágítva arra, hogy a politikaelmélet történetében milyen hangsúlyeltolódások figyelhetők meg. Célom az, hogy rávilágítsak az ideológiai és történelmi egyensúly újragondolásának fontosságára, valamint árnyaltabb képet nyújtsak a nemzetközi összefüggésekben tevékenykedő szereplők történelmi jelentőségéről.

SZERZŐI ADATOK

Nagy Tibor doktorandusz
Debreceni Egyetem
Történelmi Intézet
nagytibor8500@gmail.com

Puskás Bernadett

EGYENSÚLY, SZIMMETRIA PUSKÁS LÁSZLÓ MŰVÉSZETÉNEK POMÁZI KORSZAKÁBAN

Összefoglaló: Puskás László képzőművész (1941–2023) az Ukrajnából való repatriálás utáni első magyarországi művészeti periódusát elemezzük. A festő számára egész pályája során fontos volt a jól megtervezett képi kompozíció. De az 1974–1977 közötti időszakban, amikor családjával Pomázra költözött, az útkeresés, az újrakezdés közepette a festő szinte szigorral elveti korábbi kedvelt figurális, organikus elemeit. Az ekkor készült művek szinte kizárólag építészeti témájúak. Az utca részletek, a házak tömbjei kimért egyensúlyi helyzet keresésére

utalnak. A művek strukturalista jellegén belül többféle megközelítés figyelhető meg. Ezek néhány éven belül kimerítették azokat a sajátosságokat, melyek a festőt érdekelték. Így az ekkor festett sorozat lezárult, átadva a helyet más témáknak és más stílári megoldásoknak.

BALANCE, SYMMETRY IN THE POMÁZ PERIOD OF THE ART OF LÁSZLÓ PUSKÁS

Abstract: In this paper, the first artistic period of the artist László Puskás (1941–2023) in Hungary after his repatriation from Ukraine is analysed. A well-planned pictorial composition was important to the painter throughout his career. But in the period between 1974–1977, when he moved to Pomáz with his family, in the midst of finding his way, of starting over, the painter almost strictly rejected his previously beloved figurative, organic elements. The works created at this time are almost exclusively architectural in theme. The details of the street, the blocks of houses refer to the search for a measured balance. Several approaches can be observed within the structuralist nature of the works. These exhausted the specific features that interested the painter within a few years. Thus, the series painted at that time was closed, giving way to other themes and other stylistic solutions.

SZERZŐI ADATOK

Dr. Jankáné prof. dr. Puskás Bernadett egyetemi tanár
Nyíregyházi Egyetem
Vizuális Kultúra Intézet
puskas.bernadett@nye.hu

Sebestyén Zsolt

NAMES AND RELIGION: EMPHASES IN JEWISH NAMING CUSTOMS IN BEREKSZÁSZ AND THE SURROUNDING AREA AT THE TIME OF THE FIRST CZECHOSLOVAK CENSUS (1921)

Abstract: The article examines the relationship between religious affiliation and naming on the basis of the historical personal names of the former Bereg County. The author researches the documents of the 1921 Czechoslovak census, focusing on Jewish personal names. After the Treaty of Trianon, the area became part of Czechoslovakia, and as a result, the ethnic proportions changed significantly. At the time of the census, Czech law allowed religion to be used as a basis for determining nationality, besides the mother tongue. Thus, the Jewish population of Bereg and Transcarpathia were largely recorded in the census as Jewish, despite

the fact that a large proportion of them spoke Hungarian as a mother tongue and had a Hungarian identity. The author has collected the Jewish personal names of nearly fifty Hungarian settlements in the county, most of them of Reformed religion. The study seeks to answer the question to what extent Jewish traditions are reflected in the naming customs of villages, how it differs from those of the majority Hungarians, whether it shows signs of any trend or fashion in name giving, etc. To this end, the corpus of Jewish names, consisting of several thousand names, is compared with the Reformed first names of Nagydobrony, the most populous Hungarian village in Bereg County. The surprising results of the comparison show that the religious motivation in name choice, although it has changed since the Middle Ages, was still one of the strongest influences a hundred years ago.

NÉV ÉS VALLÁS: HANGSÚLYOK A ZSIDÓ NÉVADÁSI SZOKÁSOKBAN BEREGSZÁSZBAN ÉS KÖRNYÉKÉN AZ ELSŐ CSEHSZLOVÁK NÉPSZÁMLÁLÁS IDEJÉN (1921)

Összefoglaló: A tanulmány a vallási hovatartozás és a névadás összefüggéseit vizsgálja az egykori Bereg vármegye történeti személynévanyaga alapján. A szerző az 1921-es csehszlovák népszámlálás dokumentumait kutatja, vizsgálatának középpontjában a zsidó személynevek állnak. A trianoni békediktátum nyomán a terület Csehszlovákiához került, ennek következtében jelentősen megváltoztak a nemzetiségi arányok. A népszámlálás idején a cseh törvények szerint már nemcsak az anyanyelv, hanem a vallás is szolgálhatott a nemzetiség meghatározásának az alapjául. Így a beregi, illetve a kárpátaljai zsidó vallású lakosság jórészt zsidó nemzetiségüként szerepel az összeírásban, annak ellenére, hogy nagy részük magyar anyanyelvű és identitású volt. A szerző a megye félszáz magyarlakta, jellemzően református vallású településén előforduló zsidó személyneveket gyűjtötte össze. Az előadás arra keresi a választ, hogy a falusi névadásban mennyire tükröződnek a zsidó hagyományok, illetve miben különbözik a többségi magyarok névadásától, mutatkoznak-e a névdivat jegyei stb. Ebből a célból a többezer névadatból álló zsidó névkorpuszt összehasonlítja Bereg megye legnépesebb magyar falujának, Nagydobronynak a református keresztnéveivel. Az összehasonlítás meglepő eredményei azt mutatják, hogy a középkortól ható vallási motiváció a névválasztásban bár átalakult, de még mindig az egyik legerősebb hatása tényező volt száz évvel ezelőtt.

SZERZŐI ADATOK

Dr. Sebestyén Zsolt egyetemi docens
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv-és Irodalomtudományi Intézet
sebestyen.zsolt@nye.hu

**POLITENESS AND BALANCE IN INTERCULTURAL BUSINESS
INTERACTION – A CASE STUDY OF REQUESTS BETWEEN
HUNGARIAN AND ISRAELI SPEAKERS OF ENGLISH**

Abstract: The study of politeness in intercultural communication is a prominent field of research, particularly in multinational business contexts. This paper presents an analysis of requests – one of the most frequent and most misinterpreted speech acts – produced by Hungarian and Israeli employees working in multinational corporations. Building on Blum-Kulka's (1989) Cross-Cultural Speech Act Realization Project (CCSARP), the study employs discourse completion tasks and interviews to examine the pragmatic markers of request strategies at both lexical and grammatical levels. The findings indicate that Hungarian participants tend to favour indirect, mitigated request strategies, whereas Israeli participants prefer more direct forms, often without additional mitigation. Misunderstandings arose when these divergent strategies were interpreted through culturally specific expectations. However, evidence of pragmatic accommodation points to the possibility of mutual understanding. The results highlight the need for intercultural pragmatic awareness within multinational organizations in order to foster effective and respectful communication.

**UDVARIASSÁG ÉS EGYENSÚLY A MAGYAR–IZRAELI ÜZLETI
KOMMUNIKÁCIÓBAN: A KÉRÉS BESZÉDAKTUSÁNAK VIZSGÁLATA
MAGYAR ÉS IZRAELI ANGOL NYELVHASZNÁLÓK KÖRÉBEN**

Összefoglaló: A kultúraközi kommunikációban az udvariasság vizsgálata kiemelt kutatási terület, különösen a multinacionális üzleti kontextusban. A dolgozatban a multinacionális vállalatoknál dolgozó magyar és izraeli munkatársak angol nyelvű kéréseinek – az egyik leggyakoribb és a legtöbb félreértésre okot adó beszédaktus – vizsgálatát mutatom be. Blum-Kulka (1989) Cross-Cultural Speech Act Realization Project (CCSARP) projektjére támaszkodva a tanulmány diskurzuskiegészítő tesztek és interjúk segítségével elemzi a kérésstratégiák lexikai és grammatikai alapokon nyugvó pragmatikai mutatóit. Az eredmények arra utalnak, hogy a magyar résztvevők inkább a közvetett, enyhített kérésstratégiákat részesítik előnyben, míg az izraeliek a közvetlenebb formákat preferálják, gyakran további enyhítés nélkül. Félreértések merültek fel, amikor ezeket az eltérő stratégiákat kulturálisan specifikus elvárások alapján értelmezték. A pragmatikai alkalmazkodás jelei azonban a kölcsönös megértés lehetőségét jelzik. Az eredmények rávilágítanak arra, hogy a multinacionális szervezetekben szükség van interkulturális pragmatikai tudatosságra a hatékony és tiszteletteljes kommunikáció elősegítése érdekében.

SZERZŐI ADATOK

Dr. Vesszős Balázs adjunktus
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
vesszos.balazs@nye.hu

Vincze Tamás

KÖZÖS HANGSÚLYOK ÉS MOTÍVUMOK KÉT HUSZADIK SZÁZADI MAGYAR NEVELŐDÉSI REGÉNYBEN

Összefoglaló: A tanulmány két huszadik századi magyar regény (Gárdonyi Géza: *Ida regénye* és Örkény István: *Glória* c. művének) azonos elemeit, rokon motívumait tárja fel, méghozzá új keretben: nevelődési regényként értelmezve a két prózai alkotást. Mindkét mű főszereplője olyan nő, aki zárdában nevelkedett, apácák között, így nem volt alkalma arra, hogy a világi életben való boldoguláshoz szükséges készségeket és ismereteket megszerezze. A zárdából kikerülve egy gyermek tanácstalanságával, tudatlanságával néznek szembe a rájuk váró új helyzetekkel, nehézségekkel. Miközben értékes tapasztalatokhoz jutnak arról, hogyan kommunikálnak, viselkednek, gondolkodnak az emberek a zárdán kívüli világban, önismeretük is sokat mélyül, és egyre tisztábban felismerik az útjukat. Lassan kibontakozik addig elfojtott nőiségük, s megtalálják azt a szerepkört, amelynek betöltésével értelmet, célt kap az életük. Miközben beilleszkednek a zárdán kívüli társadalomba, fokozatosan megváltozik az élet- és világszemléletük is, egyre árnyaltabban, differenciáltabban látják a körülöttük élő embereket, már nem fekete-fehér ítéletekben gondolkodnak róluk. A nevelődési regények szokásos menete szerint a főhős és a világ kibékülésével zárul mindkét történet, a két hősnő alkalmassá válik a személyiségfejlődése révén arra, hogy érett, autonóm felnőttként alakítsa az életét. Bár a két regény eltérő korokban játszódik, a két női főszereplő alaphelyzetében és későbbi útjában több közös mozzanatot, motívumot is felfedezhetünk. Ezek összegyűjtésével a nevelődési regény huszadik századi női változatának az a típusa is bemutatható, amely a felelősen gondolkodó és cselekvő, de a hagyományos női szerepkört elhagyni nem kívánó nő fejlődését állítja középpontba.

COMMON EMPHASES AND MOTIFS IN TWO TWENTIETH-CENTURY HUNGARIAN EDUCATION NOVELS

Abstract: The study explores the identical elements and similar motifs of two twentieth-century Hungarian novels (Géza Gárdonyi's *Ida regénye* and István

Örkény's *Glória*), and does so in a new framework: interpreting the two prose works as education novels. The protagonists of both works are women who were brought up in convents by nuns, so they did not have the opportunity to acquire the skills and knowledge needed to find their ways in the world. After leaving the convent, they face new situations and difficulties with the cluelessness and ignorance of a child. As they gain valuable experience of how people communicate, behave and think in the world outside the convent, their self-awareness deepens and they become more aware of their paths. Slowly, their repressed femininity unfolds, and they find a role that gives meaning and purpose to their lives. As they integrate into the society outside the convent, their outlook on life and the world gradually changes, they see the people around them in a more nuanced and differentiated way, they cease to have a black-and-white approach to them. Both stories end with a reconciliation between the protagonists and the world, in the usual way of education novels, with the two heroines developing their personalities to enable them to shape their lives as mature, autonomous adults. Although the two novels are set in different eras, there are several common elements and motifs in the initial situation and later journeys of the two female protagonists. By collecting these, we can also present a type of twentieth-century female version of the education novels that focuses on the development of a woman who thinks and acts responsibly, but does not want to abandon the traditional female roles.

SZERZŐI ADATOK

Dr. Vincze Tamás András egyetemi docens
Nyíregyházi Egyetem
Alkalmazott Humántudományok Intézete
vincze.tamas@nye.hu

Ajtay-Horváth Magda

AZ IDENTITÁS ESÉLYEI
(CORMAC MCCARTHY AZ UTAS ÉS A STELLA MARIS
REGÉNYEIRŐL)

Cormac McCarthyt a kortárs amerikai regényirodalom legtehetségesebbjei között tartja számon az irodalomkritika¹. Utolsó regényei 2022-ben jelentek meg, 2023 júniusában az író meghalt. Az Pulitzer-díjas szerző utolsó előtti (*Az út*, 2006) és legutolsó regénye(i) között 16 év telt el.

A dolgozatom témáját képező utolsó regények *Az utas* és a *Stella Maris* tehát egy 89 éves író utolsó művei. Joggal feltételezhetnénk hogy, mintegy az életmű szintéziséképpen, ugyanaz a sötét látásmód jellemzi e két művet is, mint az életmű korábbi regényeit². A komor életszemlélet a megszokott, de *Az utas* és a *Stella Maris* sok szempontból eltér a korábbi művektől. Az egzisztenciális, nembeli kérdéseknek a filozófiai és lélektani megközelítéseit a reáltudományok, elsősorban a fizika és matematika felvetéseivel tágítja. Ez a komplexitás a regény műfaját is újabb határok felé kényszeríti. Cormac McCarthy nagyon sokat tudott a világról, s mindezt a sok tudást életfilozófiájának aládúcolására használta e két regényben.

Hagyomány és újítás

Cormac McCarthy prózáját a faulkneri hagyomány, a déli gótika folytatásaként szokták jellemezni (Szabó: 2017; Rui-Lin Fong 2018). A gótikus elemek a poszt-modern világérzés és az abszurd kifejező eszközei. A töredezett idő, az idősíkok állandó váltakozása az olvasói figyelmet állandó feszültségben tartják, a jelen és a múlt egyszerre bontakozik ki, a holtak és a múlt irányítják és determinálják a jelen történéseit. Az egyetemes emberi érzések (szerelem, szeretet, lelkesedés, félelem) a modern világ tárgyi díszletével együtt jelennek meg, a lírai a tárgyias intellektualitással vegyül, sokszólamúságot eredményezve. Világa kegyetlen, kilátástalan, férfiak-dominálta világ. Ezt a világot archetipikus szimbólumok is erősítik: sötét napszakok, évszakok, zord időjárás, kemény életfeltételek. Ennek megfelelően, különösképpen *Az utas* nyelvezete koncentrált, darabos, durva, brutális, káromkodással teli. Az író maga egy interjújában azt nyilatkozta, hogy az értékes

¹ Harold Bloom interjú <https://www.youtube.com/watch?v=S9ieF7LVbyI>

² Harold Bloom: No other living American novelist has given us a book as strong and memorable as *Blood Meridian* (2009).

irodalom alapja a tragédia, az irodalomnak azokról a tapasztalatokról, történetekről kell szólnia, amelyekről azt szeretnénk, ha soha meg sem történtek volna. Azok a tapasztalatok, amelyekből az emberi életre jelentős következtetéseket vonhatunk le, kivétel nélkül negatív tapasztalatok.

A történet

A két regény szorosan kötődik egymáshoz: az idősíkok váltakozásával egy testvérpár története bontakozik ki bennük. Az együvértartozást a két regény egyetlen kötetben történő megjelentetése technikailag is hangsúlyozza. A két regény azonban egymással fordítottan bekötve jelenik meg a vaskos kötetben: ikerregények, egymást kiegészítő regények, egy egésznek két fele. A regény narrátora csupán rövid mondatokkal szakítja meg a párbeszédet, a párbeszédnek viszont idézőjelek nélkül jelennek meg, a beszélő személy azonosítása nélkül. Így egy folyamatos szöveggel szembesül az olvasó, s tulajdonképpen sokszor nincs is jelentősége annak, hogy éppen ki mondja a szöveget.

Az utasban a fiútestvér Robert Western története bontakozik ki, míg a *Stella Marisban* a leánytestvér: Alicia Western életét és főleg egóját, tudatalattiját ismerheti meg az olvasó. Mindkét ember különleges, nem átlagember, éppen ezért „nagy terheket” is cipelnek: mindketten kiemelkedő matematikusok, fizikusok, filozófusok, akiknek a szülei Oppenheimer tudóscsapatában dolgoztak az atombomba létrehozóiként. A két regény, noha önállóan is elolvasható, a bennük fellelhető szemantikai kereszthivatkozások úgy oldódnak fel, ha mindkét regényt keletkezési sorrendjében olvassuk. *Az utas* a női szereplő, Alicia öngyilkosságával kezdődik, majd Bobby (Robert Western) történetével folytatódik nyolc évvel később. Bobby előéletéről töredékesen és a főtörténetbe rejtett megjegyzésekből tudunk meg információkat. Bobby történeteit megelőzi egy-egy kurzívan írt fejezet, amely Alicia hallucinációit, tudatalattijának objektivációit ismerteti. Alicia skizofrén matematikus zseni és zenész, ráadásul a testvérebe, Bobbyba szerelmes. Aliciát a Kölyök, egy uszonnyal rendelkező, sebhelyes fejű gnóm és társai látogatják, velük folytat beszélgetést, tulajdonképpeni monológot, felidézi álmait, amelyeket részben a Bobbynak írt leveleiben is megír.

Bobby történetei az 1980-as évekből származnak, maszkulin történetek, olyanok, amelyek annyira jellemzőek Cormac McCarthy írói világára, amelyekben, a *Stella Marist* kivéve, nincs női szereplő. Cormac McCarthy egy interjújában³ vallott arról, hogy egész életében készült arra, hogy egy nőről is regényt írjon, végül, 89 éves korában, a *Stella Marisban* ezt megvalósította.

³ Opra Winfrey interview with Cormac McCarthy: Subconscious is Older than Language https://www.youtube.com/results?search_query=Opra++Winfred+interview+with+Cormac+McCarthy+

Bobby a regénybéli történetben mentőbúvárként dolgozik, éppen lemerülni készül egy rejtélyesen eltűnt magánrepülőgép esetleges túlélőinek felkutatására munkatársával és barátjával, Oilerrel. A körülmények zordak, a munka leírása pontos, tárgyilagos, se több, se kevesebb, mint amennyi a hangulatteremtéshez, a tér és idő meghatározásához szükséges. Szenvedélytelen leírás:

A mentőcsomag egyik szürke pokrócába burkolózva ült és forró teát ivott. A sötét tenger hullámzott körülötte. A parti őrség hajója száz yardnyira imbolygott a tengeren a helyzetjelző lámpáival, mögötte tíz mérföldre északnak látni lehetett a töltésúton haladó teherautókat, New Orleansból tartottak keletre a 90-es útra Pass Christian, Biloxi, Mobile felé. Mozart második hegedűversenye szólt a mag-nóból (Az utas 21).

A Mozart-zene váratlanul utal arra, hogy a mentőbúvár zenei ízlése nincs ösz-szhangban a mesterségével, már az első bekezdésben azt a gyanút keltve az olva-sóban, hogy a hős foglalkozása és személyisége, valódi identitása között ellent-mondás lehet. A zenének nagyobb hangsúllyal a következő regényben lesz majd szerepe. Egy későbbi alkalommal a hős egy olajfűró toronyban Hobbes *Leviatán*-ját olvassa.

A szerző mesterien rejti el a hasonlóan finom utalásokat a két regény szövegé-ben. A főhős múltjára vonatkozó információkat is véletlenszerűen, egy kocsmai beszélgetés során ismerteti a szerző, azt, hogy matematikát tanult az egyetemen, zenélt, a Caltechre kapott ösztöndíjat, de nem szerezte meg a doktorátusát, che-lyett egy tetemes örökség birtokában Olaszországba ment Formula 2-es a ver-senyzőnek, ahol balesetet szenvedett, amelybe szinte belehalt, s halálosan szereti a különlegesen szép és még nálánál is okosabb hűgát, akiről kiderül, hogy már tíz éve halott. Az olvasó számára ekkor válik egyértelművé, hogy a regény első feje-zete tulajdonképpen Alicia öngyilkosságát írta le.

Fokozatosan, több visszaemlékezésben derül fény arra, hogy a testvérpár apja fizikusként az atombomba egyik kikísérletezője volt, anyja az elektromágneses uránizotóp-szétválasztó üzemben dolgozott Los Alamosban, a szilárd betonból készült hatalmas épületek egyikében, melyet szögesdrót kerített be a sivatag kö-zepén. Később mindketten rákban haltak meg. Az élő családtagokban felmerül, hogy talán az apa bűne miatt ül átok a családon, ami képtelenné teszi a testvér-párt a boldogságra.

A tengerbe zuhant repülőgéphez történő merülést követően Bobbyt az FBI emberei látogatják meg, hogy arról faggatózzanak, mit látott az óceánba zuhant gépben. Kiderül, hogy a gépből egy utas és a gép fekete doboza hiányzik. A gé-pen viszont külső nyoma nem volt annak, hogy valaki már behatolt volna. A sze-rencsétlenségről a lapok nem számolnak be, hősünk viszont kinyomozta, hogy a hiányzó utas, valószínűleg egy gumicsónakban egy szigeten partra szállt. Íme a rejtély, a déli gótikus regények egyik alkotóeleme. Ez a rejtély azonban nem ol-dódik meg, hiszen McCarthy regényeiben nem a sztori a lényeg, hanem a rejtély

generálta helyzet. A rejtély a szereplők szubjektumában rejlik: „nem találkoztam még nagyobb rejtéllynél önmagamnál” (*Az utas* 162) - vallja az egyik szereplő. Alicia, a *Stella Maris* főszereplője szintén ezt a léthelyzetet hangsúlyozza: „a problémák alkotják a matematika mibenlétét, nem a válaszok” (*SM* 196)⁴.

A rejtély megoldhatatlansága parabola-jellegű. A rejtély szimbóluma minden olyan komplex élettapasztalatnak, amelyre nem adható válasz, csupán kérdések tehetők fel vele kapcsolatban. A rejtély viszont kiszolgáltatottá teszi azt, akinek köze lehet hozzá, vagy akiről azt hiszik, hogy esetleg köze lehet hozzá, így a rejtély áldozatokat követel. Bobbyt a biztonságiak rendszeresen zaklatják, soha nem ugyanahhoz a céghez tartozó emberek, lakását módszeresen és rendszeresen kutatják, mozgását követik, ezért állandó lakhelyváltogatásra kényszerül, majd bankszámláját, széfjét befagyasztják, fizetését letiltják, Maserati autóját lefoglalják: teljes egzisztenciáját ellehetetlenítik, fizikai létét fenyegetik, végül, hogy életét megmentse, egy spanyol szigeten települ le. A bujkálás különböző stádiumaiban a Bobby állati szinten sínylődik elhagyatott kunyhókban, horgászatból és apró vadállatok húsán tengődik miközben elvont értelmezéseket fogalmaz meg életről, halálról, s mindenekelőtt a kiszolgáltatott ember szorongásairól. A fizikai kiszolgáltatottságnak és a szellem szabadságának az ellentétét tapasztalhatjuk meg történetében.

Nem tudom. Azt hiszem, hogy a félelem néha meghaladja a problémát. Mi van, ha ez valami másról szól? Ami azt jelenti, hogy a megoldása vagy megoldja, vagy nem.

Azt mondd, hogy amitől félsz, az lehet, hogy nem igazán az, amitől félsz?

Azt hiszem. (Az utas 96).

A bizonytalanságot fokozza a családi iratok, fényképalbumok, Bobby atomtudós apja jegyzeteinek eltűnése („családi balszerencsék”), a nagymama házából. Nagymamájával való találkozásakor vallja be a hős, hogy nem ismer más létállapotot, csak a magányt, élete java részében sosem ismerte a közösségben való létezést.

Bobbyt abszurd módon azért üldözik, mert fizeti az adóját, annak ellenére, hogy nincs bevallott keresete, jóllehet az igazi ok az a feltételezés, hogy tud valamit, amit igazából nem tud. A kiszolgáltatottság végső helyzetét a nyomozó fogalmazza meg:

Maga le van tartóztatva.

Le vagyok tartóztatva?

Igen. Magát nem vádolják semmivel. Maga egyszerűen le van tartóztatva” (Az utas 313) Ugyanez a magán-detektív később így fogalmaz:

...Az identitás minden.

⁴ Az *SM* rövidítés a *Stella Maris* regénycímre utal: Cormac McCarthy: *Stella Maris*, fordította Greskovits Endre, Budapest: Jelenkor Kiadó, 2023.

Azt hihetné, hogy az ujjlenyomat meg a számok meghatározzák az identitást. De nemsokára nem lesz olyan, hogy identitása. Az igazság az, hogy mindenki őrizetben van. Vagy lesz nemsokára. Nem kell korlátozniuk a mozgását. Csak azt kell tudniuk, hol van. (...) Az információ meg a túlélés végső soron ugyanaz lesz. Hamarabb, mint gondolja. (...) Nem lesz igazi pénz. Csak tranzakciók. És minden tranzakciót nyilvántartanak. Örökké (Az utas 331).

A hős, s vele együtt az olvasó is, a személyiség teljes megsemmisülésével, a disztópikus, falanszter-szerű posztmodern világgal szembesül.

A Trinity-teszt

A regény egyik fejezete Bobby Western apjának jelentős életeseményét, a Trinity- atomkísérletet írja le 1945. július 16-án, amely esemény az atomkorszak kezdetét jelenti. Majd apja Hirosimába tett látogatásának tapasztalatait idézi fel, s később az atomrobbanás közvetlen következményeit. A képek naturalisztikusak, s mindezt Bobby Western egy székesegyház padjában ülve idézi fel, miközben halott apjára és húgára emlékezik. A templom nyugalma és Hiroshima szörnyűsége finom egyensúlyt teremt a két extrém tapasztalat között:

Kiégett villamosvázak álltak az utcákon. Az üveg kiolvadt a keretekből és töcsákba gyűlt az úton. A megfeketedett rugókon az utasok elszenesedett csontvázaik ültek, ruhájuk és hajuk eltűnt, csontjaikról elfeketült húscsikok lógtak. Szemük elpárolgott az üregéből. Ajkuk és orruk leégett. Nevetve ültek a helyükön. Az élők járkáltak, de nem volt hova menni. Ezerszámra gázoltak bele a folyóba és ott haltak meg. Akár a rovarok, amelyek számára egyik irány sem jobb a másiknál. Égő emberek kúsztak a tetemek között, mint valami szörnyű és hatalmas krematórium-ban. Egyszerűen azt hitték, hogy vége a világnak. Aligha ötlött fel bennük, hogy ennek bármi köze lehet a háborúhoz (Az utas 134).

A Trinity-teszt témája *Az utas* utolsó lapjain újra megjelenik, amikor Bobby a Baleár-szigeteken mereng saját életéről:

Apja. Aki a föld porából teremtett egy gonosz napot, amelynek fényénél az emberek tulajdon végük szörnyű árnyékaként pillantották meg a szöveten meg a húson keresztül a csontokat egymás testében (Az utas 426).

Az első atombomba-kísérlet Alicia emlékeiben is rendszeresen felbukkan:

Hangosbmondón hallgatták a visszaszámlálást. Elég idegesek voltak. Egyesek amiatt, hogy sikerül, mások meg, hogy nem. (...) Apja csukott szemmel látta az ujjcsontjait. Aztán a vöröseslila felhő hullámokban és szirmokat bontva fölemelkedett az ikonikus fehér gombában. A kor szimbóluma (SM 120).

Bobby szomorúságát egyrészt a húgához fűződő beteljesületlen szerelem táplálja, másrészt pedig a húga öngyilkossága miatti lelkiismeretfurdalás. „Egyetlen dolgot kértek tőlem valaha, mégpedig azt, hogy viseljem gondját. Én meg hagytam meghalni (Az utas 358). 10 évvel húga öngyilkossága után is leveleket ír húgához.

Idő, emlékezés és álom

„Az emlékekben az álom és az élet furcsán összefolyó egyenlőségre tesz szert” (*Az utas* 436) – fogalmazza meg a regény egyik szereplője, amikor halála után megjelenik hősünk képzeletében. Az emlékezés teszi lehetővé negyven év eseményeinek nem lineáris felidézését. A visszaemlékezés a szereplők számára is tudatos tevékenység: „minden beszélgetés a múltról szól” (*Az utas* 159) – jegyzi meg Bobby. Az emlékezés gyakran a fájdalom újraélése és állandósítása, melynek fő oka egyrészt Alicia halála, másrészt az apa tudósi tevékenysége, aki tulajdonképpen Adolf Hitlernek köszönhetette egzisztenciáját, Auschwitznak és Hirosimának, „annak a két eseménynek (...), amelyek örökre megpecsételték a Nyugat sorsát” (*Az utas* 190). A fájdalom azonban, az „élet anyaga”. „A fájdalom nélküli élet egyáltalán nem élet” – vallja a hős, s rajta keresztül a szerző. Másutt: „Nekem minden fáj. (...) Lehet, hogy igazából én magam fájok” (*Az utas* 180). Az idő és az időérzékelés Bobbyt fizikusként is érdekli. Tudósi, filozófusi kérdéseket vet fel az idővel kapcsolatban, anélkül, hogy elfogadható választ adna kérdéseire. Ez a nyitottság, azaz a kérdések megválaszolhatatlansága, azaz a lét rejtélyes volta, abszurditása a mű egészét jellemzi:

„....az idő egy pillanata ellentmondás, mert nem létezhetnek mozdulatlan dolgok. (...) az időt nem lehet beszorítani egy olyan rövidségbe, ami ellentmond a tulajdon definíciójának. (...) az idő talán inkább inkrementális, mint lineáris” (*Az utas* 164).

Az idő és történelem összefüggését egy elmegyógyintézeti gondozott a következőképpen határozza meg:

„...nem tudod soha elhinni, hogy a világ amelyből megmaradtak [a kövek], ugyanaz a valóság, amiben állsz. A történelem hit kérdése” (*Az utas* 378).

A testvérszerelem a szövegben elszórt visszaemlékezés-foszlányokból rekonstruálható. Bobby másodéves egyetemista a Caltechben, amikor a 13 éves, kivételesen szép, zseni húga egy iskolai színdarabban szerepel, „s miközben a húgát figyelte azon a nyári estén, tudta, hogy elveszett. Szíve a torkában dobogott. Az élete már nem volt az övé” (*Az utas* 206). A színielőadás jelenete több variációban ismétlődik Bobby álmaiban.

Bobby elhunyt barátaival is párbeszédet folytat. A sziporkázó szellemiségű John például, egy spanyol sziget színházában jelenik meg, s folytat filozofikus beszélgetést a hőssel:

„Sokéves vándorlás ott van egy pillanatnyi emlékből. Egy üres színház, mint talán te is észrevetted, mindentől üres. Ez a múlt kiürült világának metaforája” (*Az utas* 434).

Végkövetkeztetés, hogy mindnyájuk számára a veszteségek jelentik az egyetlen konkrét valóságot, melynek forrása az emberi lét végességének tudata.

Az emlékezés másik módja Alicia Bobbyhoz írt, később trezorban őrzött leveleinek az újraolvasása, melyek közül „a későbbiek, amelyben a lány megvalósította szerelmét, nehezen tudta olvasni” (*Az utas* 214).

A levél mint az önkifejezés eszköze motívumszerűen szövi át a regényt. Bobby Alicia utolsó levelét nem olvassa el, mert mindaddig, amíg az utolsó levél bizonyosságát meg nem tudja az ember, addig a történet nincs befejezve. Bolyongásai, bujkálásai folyamán Bobby is ír naplót halott testvére számára, többnyire a mindennapok jelentéktelen eseményeiről. Mégis, a naplóból tudhatjuk meg a testvére iránti szerelem végtelen mélységét.

„*El akarta mondani neki, mi van a szívében, de végül csak pár szót írt a szigeteletről. Az utolsó mondatot kivéve. Jobban hiányzol mintsem el bírnám viselni. Aztán aláírta*” (*Az utas* 428).

Az emlék és az emlékezés a *Stella Marisban* is fontos szerepet kap. Alicia minden emléket egy megelőző emlék emlékeként értelmez. Az idő tulajdonképpen emlékek sorozata. A 20. század kegyetlenségéről szólva azt jegyzi meg Alicia, hogy „az ember nem teheti semmivé, amit látott” (*SM* 52).

Az életemben minden része az életnek. Nem engedhetem meg magamnak azt a luxust, hogy elfelejtsék dolgokat. Olyan nyolc-kilenc éves lehettem, amikor rájöttem, hogy a dolgok eltűnnek. Amikor az emberek azt mondták, hogy nem emlékeznek, azt hittem, ez csak azt jelenti, hogy nem akarnak beszélni róla. Ahol én élek, nem tűnnek el a dolgok. Minden, ami megtörtént, nagyon is itt van még mindig. (...) Mindnyájan jobbára emlékek halmaza vagyunk (*SM* 155).

Az álom és emlékezés szimbiózisa szintén nyilvánvaló, a kérdés csupán az, hogy az álom a valóságra ébreszt-e vagy a valóság az álomra?

Az álmok azért ébresztenek fel, hogy emlékezzünk rájuk. Talán nincs is mihez kezdenünk velük. Talán az a kérdés, hogy a rémület a világra vagy önmagunkra figyelmeztet-e. (...) abból ébredünk-e, amit láttunk, vagy abból, amik vagyunk (*SM* 137).

(...) miért hajlamos az elme meggyőzni minket annak valóságáról, aminek nincsen valósága (*SM* 137).

A világ jelentős alkotóeleme az álom, amivel viszont realitásként kell számolnunk:

Csalóka hely a világ. Egy csomó minden, amit lát az ember, már nem igazán létezik. Csak egy szellemkép a szemben (*Az utas* 324).

Az események motivikus kísérője a barátságtalan, hideg, esős, havas időjárás, a sötét napszakok és évszakok. Hideg és sötét az óceán, amibe a hősnek alá kell merülnie, számtalan alkalommal esik az eső. Bobby nagyanyjánál hiányzik a kályha, nincs aki felhasogatná a fát. Amikor Bobby villámcapásszerűen ráébred húga iránti szerelmére, a döbbenetes érzelmet így írja le: „minden csupa sötétség”. A fűrótorony a tengerben, ahova szintén egyedül és éjszaka érkezik a hős, kihalt és hideg, „mintha hanykolódva sodródott volna az éjszakai tengeren”,

Bobby „már nagyon fázott és vacogtak a fogai” (*Az utas* 234). „Western csurom-vizes volt és fázott. Végül megállt. Mit tud maga a fájdalomról? – kiáltotta” (*Az utas* 328).

A következő idézetből is egyértelmű, hogy a hideg, téli idő az élet metaforája:

A kölyök kinézett az ablakon a zord hidegbe. A havas parkra és mögötte a befagyott tóra. Hát mondta. Élet. Mit lehet mondani? Nem való mindenkinek. Jézusom, a tél bezárja az embert (*Az utas* 8). Amikor a hős a külföldre történő szökést fontolgatja, a narrátor a következő állítmány nélküli megjegyzésekkel jellemzi az időjárást:

A város téli hideg éles fénye (*Az utas* 358).

Csend, hideg (*Az utas* 359).

Erős fényű csillagok a feje fölött a hidegben. Néhány perc múlva már didergett (...) (*Az utas* 361).

Amikor kinézett a konyhaajtó üvegén, havazott (*Az utas* 362).

Aztán az északi szél kétlábnyi havat fújt be és a konyhaajtó külsejére akasztott olcsó műanyag hőmérő mínusz huszonnégy fokot mutatott. (*Az utas* 363).

Eszébe jutott, ahogy a téli alkonyatban álltak a tónál a hidegben (*Az utas* 367).

(...) a hideg szél felkavarta a földeken a havat, amely aztán megint leszállt (*Az utas* 368).

A példák sora folytatható.

Spanyolországban, a Baleár-szigeteken a hó-motívum esővé szelídül, *a körtönyök feketék az esőtől* (*Az utas* 423); *Szemerkélő eső a párkányon, (...) Az esőcseppek kopogása az ágya fölé feszített ponyván* (*Az utas* 444).

Az utas

Az utas a regény címadó archetípusa, az ember szinonimája, aki csupán egy rövid utazást tesz földi életében a még nemlét és már nemlét végtelensége között. Az utas azonban konkrét jelentéssel is bír, arra a rejtélyes személyre utal, aki a tengerbe zuhant repülőből hiányzott, s aki miatt a hős gyanúba keveredik. Az utas tehát az élet és az ember (a regény) megfejthetetlen rejtélye is.

Az utas szövegszerűen a vándormadarak kontextusában is előfordul:

Fáradt énekesmadarak a parton. Már repülni sem tudtak, ragadozó madarak könnyű prédáivá válhattak. Bobby egész éjjel lámpással a kezében riasztotta a ragadozókat, hogy senki se zavarja ezeket az utasokat (*Az utas* 362).

A vándorlás, mint az élet ősi szimbóluma szintén kötődik a fentebbi példákban említett emlékezés motívumához:

Sokéves vándorlás ott van egy pillanatnyi emlékből (*Az utas* 434).

Másutt a könnyű utazás a könnyű, felelősség nélküli életet jelenti: *Az én tervem az, hogy könnyen utazzam* (*Az utas* 353).

Mindkét regény mindkét hőse hatalmas utakat tesz meg a Mexikói-öböltől északra, városról városra követhető a megtett útvonal, sőt a regényben említett szálloda is létező. Alicia skizofrén, s mint megtudjuk: *A megállás nélküli utazás jellemző a skizókra* (Az utas 381).

Az úton levés az amerikai kultúrában többletjelentéssel is bír, hiszen a helyváltogatás, a térfoglalás az amerikai ember egzisztenciális élménye, az amerikaiság egyik fontos ismérve. Ez az élmény számos amerikai mű fő témája is, elegendő itt John Kerouac *Az úton* (1957) című emblematikus művére utalnunk. Az út motívumával McCarthy saját, korábbi művére is intertextuális utalást tesz, hiszen 2007-ben megjelent posztapokaliptikus műve *Az út* (*The Road*) címet viseli.

„Nem hiszek az utazásban” –fogalmazza meg egy spanyol vendéglős, s a kontextusból kiderül, hogy az utazás számára valamiféle idealizmust, követendő almot jelent, a jobb életfeltételek kutatását.

Az apró kis történetek

Bobby életeseményeit egy-egy mellékszereplő története szakítja félbe, ilyen a munkatárs-barát, Oiler vietnámi élményei, egy barátnő, Debussy férfiből nővé változásának története. Előbbi a hiábavalóság, az utóbbi a szabadságélmény megélésének története.

A szöveg újabb jelentésrétegét a pontos és részletes műszaki leírások képezik: a vízben történő túlnyomásos hegesztés folyamata, a bűvárok szaturációs merülése, a bűvárharangban töltött idő, a munkatárs hirtelen halála egyik merülés alkalmával, a versenyautók részletes leírása. A polgárháborúban meglőtt, de kivégzését túlélő spanyol ember rövid története, Oiler, Sheddan, Seals, Bobby barátainak halála, majd az azokkal való, halálukat követő társalgás, melyet az emlékezet tesz lehetővé. Ezekben a történetekben bontakozik ki a szerző gazdag élettapasztalata és mély bölcsessége.

A meglepetés-effektus

A mindennapok durva eseményei közepette megjelenő, nem várt kultúrélmények kettősségéről már szóltam. A regény meglepetés-élményét az is fokozza, hogy a legdurvább életkörülmények között élő, különlegesen bonyolult fizikai és szellemi munkát végző emberek fogalmaznak meg aforizma-szerű életbölcsességeket, azt a gyanút ébresztve és tartva fenn az olvasóban, hogy a szereplők valódi identitása más, mint amit életkörülményei meghatároznak.

Alicia Western halálával kapcsolatban fogalmazza meg a főhős egyik barátja a szépség és a gyász közötti összefüggést. A gondolat nagyon hasonló Edgar

Allan Poe véleményéhez, aki szerint a költészet egyetlen létjogosult témája egy szép, fiatal nő halála okozta fájdalom és gyász.⁵

Mert a szépségnek megvan az a hatalma, hogy olyan gyászt idézzon elő, ami más tragédiákon túl van. Egy rendkívüli szépség elvesztése egy egész nemzetet térdre tud kényszeríteni. Semmi más nem képes erre (Az utas 255).

A művészet nyersanyaga a fájdalom (SM 104).

A szívem mélyén még mindig tudom, hogy a szomorúságban több a bölcsesség, mint az örömben (Az utas 283).

Ha a világ összes híre hazugság, abból még nem következik, hogy van valamilyen alternatív igazság, amiért érdemes lenne hazudni (Az utas 286).

A következő idézet jellemző példa arra, hogy a bölcsességet mennyire természetesen szövi bele a szereplő a pragmatikus nyelvbe:

(...) túl hamar öregedtem és túl későn bölcsültem. Nem ismerhetsz semmit, amíg ide nem ér. Egyszer azt mondtad nekem, hogy az út végének talán semmi köze nincs az úthoz. Talán nem is tudja, hogy van ott egy út. Mehetünk? (Az utas 272)

Nincs választásod. Mindaz, amit elhiszel, az van. Hacsak nem szeretnéd jobban azt hinni, ami nincs (Az utas 316).

Az ember gyarló, a világ igazságai olyan kegyetlenek, hogy a legmerészebb látnokok legborzalmasabb látomásain is túltesznek. Az emberi értékek elmúlása („mi és minden művünk”) és azok emlékeinek elmúlása senkinek nem jelent tragédiát. Az ember veszteség-élménye általános és állandó, mindent átfogó, kollektív élmény. „Minden valóság veszteség és minden veszteség örök” (Az utas 438).

A könyv ismeretanyaga imponáló. A különböző mesterségeket leíró részekről már szóltunk. A skála a csavarhúzó használatától a kvantumszindinamikáig, a húrelmélettől, a pontrészecskéktől, a hadron kvarkoktól a spektrális anomáliáig terjed. Ugyanakkor költőkre, írókra is történik utalás: Glashow verse, Witten; olvasmányélményekre: „Trimalchio bölcsőbb Hamletnél” (Az utas 166) jegyzi meg a hős. Mindez a nagy tudásanyag triviális párbeszédekben bukkan fel, esetlegesen, munkavégzés, étkezés, dohányzás közben. Számos olvasó számára a sok, részletes szakmai szöveg akár unalmassá is teheti a szöveget, a türelmesebb olvasót ellenben ámulatba ejti az, hogy McCarthy milyen sokféle tudással rendelkezik az élet legváltozatosabb területeiről.

⁵ Edgar Allan Poe: The Philosophy of Composition. Beauty of whatever kind, in its supreme development, invariably excites the sensitive soul to tears.

A skizofrén tudat objektivációja: a Kölyök

A dzsinn, a Kölyök, a tojásforma koponyájú lény, akinek nincs keze, csak uszonya Alicia „pszichéjének lehasított darabjai” (*Az utas* 318). A kölyök Alicia tizenkét éves korában jelenik meg először a tudathasadás tüneteként. Tulajdonképpen az uszonnal rendelkező gnóm Alicia skizofrén tudata, hallucinációi és látomásai, aki túléli Aliciát, később Bobbyval, a testvérrel is találkozik „a halott húga pszichéjeként” (*Az utas* 323). *Az utas* valamennyi fejezete a Kölyök monológjával indul, melynek kevés köze van a történet fősodrához, végül azonban a való világot egészíti ki a megbomlott tudat realitásával. A Kölyök kilétét végül a *Stella Maris*ban tisztázza a hősnő. A Kölyök történeteire a sokszólamúság jellemző, a banalitástól a filozófiai eszmefuttatásig, az alpáritól a fennköltig. Példaként álljon itt a Kölyök következő megjegyzése:

Minden világvonal szakadozott és a cezúra egy feneketlen szakadék. Minden lépés keresztezi a halált (*Az utas* 66).

Az utas utolsó harmadának dőlt betűs szövegeit egyre inkább a skizofrén Alicia zseni tudatának gondolatai dominálják, mintegy bevezető motívumként a következő kötethez. Az első kötetben megjelenő elszigetelt motívumok erősödnek fel, bontakoznak ki a regény ikerdarabjában, a *Stella Maris*ban.

Stella Maris

A *Stella Maris* egyetlen, hosszú monológokból álló párbeszéd, ami akkor kezdődik, amikor Alicia másodszor is önként felvéteti magát a Stella Maris (jelentése: tengericsillag) nevezetű pszichiátriára, miután Olaszországból visszatért Amerikába. Az esemény tíz évvel *Az utas* eseménysora előtt történik, közvetlenül azután, amikor Bobby autóversenyzőként balesetet szenvedett Olaszországban, ahol kómában fekszik, s ahol az orvosok Alicia beleegyezését kérik ahhoz, hogy Bobbyt levegyék a lélegeztetőgépről.

Alicia öngyilkosságát (*Az utas* kezdőjelenete), úgy követi el, hogy valószínűleg lemondott testvére életéről, akihez a viszonyát így határozza meg: „inkább lenne halott vele, mint élő nélküle” (*SM* 57).

A tíz év időeltolódás bizalmas státust jelent az olvasó számára, aki jóval többet tud, mint a két szereplő egyenként. Ismeri, hogy mi történt Bobbyval Alicia halála után, illetve, hogy mi foglalkoztatta Aliciát azalatt, amíg Bobby kómában feküdt Olaszországban.

A zseni-tudat működése

A regény tulajdonképpen a pszichiáter és a beteg terápiás célú párbeszéde, ahol a 44 éves egyetemi tanár, matematikus beteg tudásfölényben van az orvosával

szemben. Ha az orvos kérdez, a páciens visszakérdez, s ezáltal a könyv egy élénk szellemi tűzijátékká válik. Több tucat elmélettel, matematikus és fizikus névvel ismerkedhet meg az olvasó, miközben a matematikus tudós zseni életéről és élet-szemléletéről kap információkat, melyek utólag számos, az első kötetben hómályban maradt részletet is tisztáznak.

A regény a fikciót a tudományos ismeretterjesztés ismérveivel vegyíti: a regényben szereplő valamennyi tudós és teória valós, ellenőrizhető.

Aliciaról megtudjuk, hogy a beszélgetés idején 44 éves, egyetemi tanár, hogy 14 éves korában egyetemre iratkozott, 16 évesen lediplomázott és korának legnagyobb matematikusai között tartják számon. Ő maga így nyilatkozik önmagáról: Én vagyok a legjobb matematikus, akit ismerek (SM 144).

A Betti-számok topológiájával foglalkozik, mely az alakzatok matematikája. Noether- tanulmányokat olvas, barátja volt Grothendiecknek, a zsidó származású szkeptikus matematikusnak. A beszélgetések témája olykor a pszichológia, ezen belül is a tudathasadás formái. A következő fogalmakkal, elméletekkel, eljárásokkal ismerkedhet meg az olvasó: DSM (Diagnosis and Statistical Manual of Mental Disorders), Raven-teszt, MMPI teszt (Minnesota Multiphasic Personality Inventory), Stanford-Binet teszt, tardív diszkinézia, antipszichotikumok, akusztikus hallucinációk, hebefrénia (a skizofrénia altípusa, amely során a betegek a valóságot érzékelik rendellenesnek). A beszélgetés említést tesz Krafft-Ebing elméletéről, Carl Jung kollektív tudatalattijáról, Piaget elveiről.

A filozófia és matematika kapcsolatáról szintén sokat tudhatunk meg. Alicia egyetért és vitatkozik elméletekkel: Berkeley-val egyetért abban, hogy látható világ az ember fejében van (Berkeley: Értekezés a látás új elméletéről) (SM 41), megemlíti a szolipszizmust (szubjektív idealista irányzat, képviselője Berkeley: „rajtam kívül semmi sincs”) – amelyet vitathatatlan álláspontnak tart (SM 97).

Jellemzőek a matematika, a megismerés és az emberi elme összefüggéseire fűzött szkeptikus gondolatok, mely szerint a matematikai entitások függetlenek az emberi elmétől. Amikor megoldunk egy problémát úgy érezzük hogy ott volt a megoldás, amit fölfedeztek.

„A matematikát meg kell kérdőjelezni. Arra való. Sok matematikus otthagytta a tudományágat, sok bolondokházába került. A matematika hitalapú kezdeményezés. És a hit bizonytalan dolog. A matematikai logika szabályaiból erednek” (SM 70).

A számokra nincs szükség a világegyetem működéséhez. Csak arra jók, hogy beszélni lehessen róla (SM 72).

Az ember azt várja a matematikustól, hogy megválaszoljon olyan kérdéseket, amelyeket fel se tett senki (SM 73).

A lényegi kérdés nem az, hogy miképp műveljük a matematikát, hanem az, hogy a tudatalatti miképp műveli? Hogy lehet az, hogy nyilvánvalóan jobban csinálja az embernél (SM 106)?

Másutt pedig így nyilatkozik a matematikáról:

A matematika kinyúlt, és miközben kinyúlt el is vékonyodott. Valamikor a 20. század elején végül lehetetlenné vált, hogy bárki megértse. Állítólag Cantor volt az utolsó egyetemes matematikus. Aztán Poincaré. Aztán senki (SM 144).

McCarthyt foglalkoztatja a zene és a világ kapcsolata, a tudat és a valóság kapcsolata, a gondolkodás és a beszéd kapcsolata. Ez utóbbiról kifejtett elmélet összhangban van a McCarthy egyetlen tudományos elméleti munkájával, amelyet a Kakulé-probléma című cikkében fejtett ki,⁶ mely szerint a tudatalatti vezérli a gondolkodást, hiszen a beszéd a gondolkodáshoz képest relatíve új emberi képesség.

A gondolkodás más, mint a beszéd (SM 30), s a tudatalatti vonakodik nyelvileg kommunikálni velünk (SM 137).

A tudatalatti az állatot működtető gépezet. A cselekedeteink javát öntudatlanul tesszük (SM 137).

A tudatalatti együtt fejlődik a fajjal, hogy kielégítse a szükségleteket, a tudat mintha érezné a szükségleteket (SM 137).

Az emberi tudat és valóság nem egy és ugyanaz (48) (Kant).

Kérdés, mikor jutunk el az elmétől a viláig? A megismerhetetlen abszolútumról bármit is mondunk perceptuálissá válik, azaz elveszíti abszolútum jellegét azaz a valóságot kérjük számon azon, ami megismerhetetlen (SM 48) – elmélkedik Alicia, azaz a szerző. Az elme meggyőz minket annak a valóságáról, aminek nincsen valósága (SM 137).

A fentebbi idézetekből is kitetszik, hogy a matematikus hősnő pszichiáterével folytatott beszélgetése azok körül a filozófiai-matematikai-fizikai kérdéshalmazok körül folyik, amelyek Cormac McCarthyt is izgatták a Santa Fe tudóstársaság tagjaként. A *Stella Maris* éppen ezért inkább esszé-regény, de e kategóriában is egyedi, hiszen gondolatait a reáltudományokból, a matematikából, fizikából származó elméletek magyarázzák. A regény egyik kritikusa (Harris 2023) a gondolatokkal való kísérletnek nevezi a regényeket.⁷ Pontosan ez a multidiszciplináris megközelítés teszi a regényt izgalmassá. McCarthy a Santa Fe-i Intézet tudóstársaságának a kérdéseit tárja elének egy igen izgalmas intellektuális élményt jelentő regényben, melynek tudós hőse történetesen nő, az egyetlen női szereplője az életműnek.

⁶ Cormac McCarthy *The Kakulé Problem. Where did Language come from?* Nautilus 2017. április 17.

⁷ Harris Philip: The Children The Road genuinely feels like a thought experiment: What do you really have when it seems like you have nothing? *The Children of the Atom: On "The Passenger" and "Stella Maris"*

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

Cormac McCarthy *Az utas*. Stella Maris. Fordította Greskovits Endre. Jelenkor Kiadó Budapest, 2003.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

Bloom, Harold (szerk.). *Cormac McCarthy*. (Bloom's Modern Critical Views) 2009.

Harris, Philip. *The Children of the Atom: On "The Passenger" and "Stella Maris"*. In: Cleveland Review of Books. 2023. március 24.

Rui-Ling Fong, Benjamin. *Myth, Legend, Dust: The Southern Literary Influences of Cormac McCarthy and How They Portend the Evening Redness in the West*. Brandeis University, 2018.

Szabó Andrea. Cormac McCarthy's Gothic Westerns In: Kovács Ágnes Zsófia (szerk), Sári B. László (szerk.) *Space, Gender, and the Gaze in Literature and Art*. Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2017. In: https://www.academia.edu/107353761/CORMAC_MCCARTHYS_GOTHIC_WESTERNS

Wallach, Rick (szerk). *Myth, Legend, Dust: Critical Responses to Cormac McCarthy*. Manchester: Manchester University Press, 2000.

Wood, James. *Cormac McCarthy Peers Into the Abyss*. The New Yorker 2022. December 7.

Exclusive: Dialogue with Cormac McCarthy About Science, on the occasion of his newest release. <https://www.youtube.com/watch?v=wfYr5zF-oNs&t=340s>

Cormac McCarthy. Interview on Faulkner, Writing and Science https://www.youtube.com/results?search_query=Cormac+McCarthy+Interview+on+Faulkner%2C+Writing+and+Science

Cs. Jónás Erzsébet

HANGSÚLYOK NÉMETH LÁSZLÓ PRÓZÁJÁBAN ÉS FORDÍTÁSAIBAN

Bevezető gondolatok

2025-ben emlékeztünk Németh László (1901–1975), a 20. század kiemelkedő publicistája, regény- és drámaírója halálának 50. évfordulójára. Németh László híres regényei és drámái mellett elkötelezett volt a műfordítás elmélete és gyakorlata mellett. Részben kényszerből, részben saját kenyérkereseti céllal fordított pl. angolból, norvégból, sőt szláv nyelvekből is. Az ő nevéhez fűződik többek között Lev Tolsztoj *Anna Karenina*, Alekszej Tolsztoj *Első Péter* című regényének fordítása is. Az alábbiakban annak járunk utána, milyen témavariánsok és nyelvi stílusesszéközök kaptak hangsúlyos, kiemelt helyet az író saját műveinek szövegépítésében és a fordítások megválasztásában.

1. Németh László prózájának lélekábrázoló, morális értékrendű gyökerei

1.1. A korszak eszmerendszere

Németh László írói munkássága mellett a 20. század háború utáni közgondolkodásának meghatározó alakja is volt. Ha hangsúlyokat, erővonalakat keresünk a gazdag életmű prózájában, drámáiban és fordításaiban, először érdemes a korabeli társadalmi háttérben elhelyezni az író szerepét. Németh László a két világháború között a népiek csoportjához tartozott, akiknek a gondolkodása a háború éveiben és azt követően két irányba változott. Az egyik ág erőteljesen szocialista lett, a másik a vidéki magyar világ feltételezett erkölcsi tisztaságában vélte felfedezni a háborúban kivéreztetett Magyarországon a jövő útját. A magyar népieknek az utóbbi ágában nem volt részletesen kidolgozott, dogmákba foglalt ideológiája. Erős nemzeti és függetlenségi gondolat fogta össze őket. 1939-ben létrejött a Nemzeti Parasztpárt. Céljuk a szegényparasztság felemelése, a politikai emancipálás igénye, a földosztás óhaja. A népi írók is ebben látták a jövőt, a háborúból talpra álló ország jövőjét. Ignótus Pál, a kor publicistája úgy gondolta: a szocialista Darvas József fogta Kovács Imre kezét, Kovács Illyés Gyuláét, Illyés Németh Lászlóét, Németh Kodolányi Jánosét, Kodolányi Erdélyi Józsefét és Matolcsy Mátyásét (vö. Ignótus 1945).

Németh László az erkölcsi, szellemi megújulást kereste és ezt a vidék morálishan tisztának tartott világában látta. Élt benne ugyanakkor – sokakkal együtt – egy illúzió az erdélyi, határon túli, hősi múlt gyökereiről is. Ezért indult el barátjával a határon túli forrásokat keresve a magyar megújulás vélt forrásaihoz. Sajnos csalódnia kellett. Ám nem véletlen, hogy két magyarországi utazó, Németh László és Boldizsár Iván, 1935-ben egyaránt csalódással eltelve számoltak be erdélyi élményeikről. Németh saját társadalmi reformgondolatainak és Duna-mendencei összefogás-eszményének modelljét kereste, hogy hazatérve példaként mutathassa meg a magyarországi közvélemény számára. Miután azonban nem azt találta, amit keresett, keserű szavakkal minősítette kicsinyesnek és megosztottnak a stagnálónak látott teljes erdélyi magyarságot (Németh 2001: 103–114). Az 50-es években ezt a moralizáló népiséget vetették a szemére, s ítélték hallgatásra. Ebben az időben a műfordítások jelentették számára a megélhetést és az alkotói önmegvalósítást.

Ha az erővonalat keressük, Németh László témaválasztási hangsúlyait, az erkölcsi, lélektani értéktelítettséget már a kapcsolati háttérében, utazásaiban, nemzetmentő elképzeléseiben is felfedezhetjük. Később e mentén rendeződnek el prózai művei is. Különösen a regényeire érvényes ez a megfigyelés, amelyekben egy-egy nőalak köré rendezi a kor ábrázolásának gazdag kelléktárát.

1.2. A családi háttér

A domináns etikai értékeket középpontba állító témaköröket a férfi- és nőábrázolás lélektani leírásában találjuk meg. A nőábrázolás kapcsán kiemelten szólnunk kell a pszichológusok által az író életrajzában feltárt – a pszichológia terminológiájával megnevezett – *transzgenerációs fantom-koncepcióról* (Bálint 2004: 2). Németh László nagymamája, König Mária, mielőtt hozzámert Gaál Samuhoz, kasszírónként dolgozott Bécsben. A Gaál család nem tudta a nagymamának megbocsátani a saját korában igen erkölcstelennek ítélt múltját, és későbbi életvitelét. A Németh család három generációjának története során ez a tudattalan „fantom” terhelte az író is, amely az író anyai nagyanyjának a családi tudattalanban feldolgozatlan, „lezáratlan ügyeiből” jött létre. Ennek a „fantomnak” a periodikus felbukkanását, és esetenként a megbetegítő hatását és gyógyító erejű eltűnését is tetten érte az író életútját rekonstruáló pszichológus. Németh László csak a fantommá torzított nagymamáról kapott némi felvilágosítást, és az ő gondolkodását is át- meg átszötte az a hit, hogy édesanyja személyiségében is „kiütközhetnek” a nagymama nemkívánatos tulajdonságai (Bálint 2004). Innen ered a női testbeszéd leírásában érezhető értékmegvonó, naturalisztikus expresszivitás.

Másik irányban a férfihősök mintázatát is a családban kereshetjük. Tizenhárom éves volt Németh László, amikor édesapja elindult a frontra a Nagy Háborúban. Az apját fanatikus hűséggel hazaváró fiú számára traumatikus élmény volt

annak a felismerése, hogy édesanyja nem osztozik vele sem a hazavárásban, sem a hűségben. Ehelyett fiatal udvarlót tart. Az ifjú Németh László nem merte az anyja szemébe mondani súlyos erkölcsi ítéletét, de a feszültség e miatt mindig benne maradt. Íróvá válva a társadalom normáit átlépő női viselkedésminták foglalkoztatták. Ezek leleplezéseként az észrevehetően élesen expresszív, ellentétek alakzataival gazdagított testbeszéd-ábrázolás, a nagy feszültséget hordozó testbeszéd-leírások segítségével a saját transzgenerációs fantomkoncepcióját vetítette ki írói narrációjára, elbeszélő szövegvilágára. Itt találta meg a férfi figurák önmagukkal vívódó alapmintáit is.

Németh László, minthogy iskolaorvosként, tanárként is dolgozott, pszichológiai megfigyelései alaposak voltak. A lélektani tipológiában, az alkat hajlamainak vizsgálatában szakirodalmi olvasottsága alapján is igen járatos volt. Németh László szövegvilágában éppen a pszichológiai kidolgozottság, s az leíró orvostipológiai részletezése miatt lesznek a testbeszéd leírásai hangsúlyosak, fókuszteremtő erejűek. Ilyen módon lesznek ezek a metakommunikatív leírások hitelesek és az írói perspektíva, az elbeszélő figyelemirányítása révén az irodalmi teljesítmény fontos összetevői.

2. A pályakép tematikus erővonalai a férfi- és nőábrázolásban

2.1. Az életmű drámai és prózai művei

Németh László drámaiban történelmi személyiségek, férfi főhősök küzdenek a kor társadalmi kérdéseivel, az alaptéma az irányító személyiség belső konfliktusairól, „egy ember vívódása” kérdésköréről szól. Ilyenek Dózsa György, Sámson, Apáczai, a Bolyaiak, Széchenyi, Husz János, Galilei. A legtöbb dráma úgynevezett tézisdráma, a személyes erkölcsi fölény identitástudatának önvédelme. Ez a szövegalkotásban olykor elvontságához, igazi drámai hősök helyett tételek ütköztetéséhez vezet. „Kísérleti dramaturgiája” az antik görög drámák felépítését veszi alapul. Idővel csökken a drámákban az önéletrajzi líraiság szerepe, és megnő az egyetemes emberi problémákat vizsgáló tudatosságé, írják a kritikusok. Ugyanakkor felötlik e drámahősökben az idealizált apaszerep mélytudati képe is, az író életében a sóvárogva hazavárt, a háború áldozatává vált apafigura felmagasztalása.

Különösen érzékelhető ez a Széchenyi tragédiájáról írt színműben (1946). Hiába volt a császár titkos tanácsadója, Széchenyinnél házkutatást tartottak, elko-bozták írásait, besúgókat állítottak rá, megfigyelték, megfenyegették. A zaklatások rontottak egészségi állapotán. Féltve nemzetét, családját, nemesi címüket, tartva attól, hogy valóban bezárják az igazi örültek közé és eltüntetik a politikából, hosszas vívódás, kétségek közepette öngyilkosságot követ el. Az ehhez vezető utat, történelmi és intellektuális mozzanatokat, kezelőorvosával, Goldmark

doktorral folyamatosan zajló önmardosó vitáit hozza felszínre a dráma. Németh László *Széchenyi* című történelmi drámájában szeretné megmutatni azt a kalandos históriát, melyet a legnagyobb magyarnak hívott politikus megélt a magyarság történetében a reformertől a forradalomban csalódott emberen át a döblingi elmegyógyintézet súlyos betegéig. A történelmi dráma Széchenyi István utolsó napjait mutatja be a döblingi elmegyógyintézetben.

A női karakterek főleg a regények hősnőiben öltenek testet. Németh László regényeiben alapvetően olyan női főszereplők állnak a középpontban, akik a küzdelmekben megharcolt, tiszta, emberi élet metaforái. Ezek előképeit az antik görög drámák hősnői közül keresendők. Nagy regényei, a *Gyász* (1935), a *Bűn* (1936), az *Iszony* (1947), az *Égető Eszter* (1948), az *Irgalom* (1965) jól mintázzák ezt az erővonalat.

Az *Irgalom* történetészövése több szempontból is önéletrajzi vonatkozású. Az édesapa, aki fogságból tér vissza, a más udvarlásával vigasztalódó anya, s az útját kereső orvostanhallgató lány története ez a regény. Kertész Ágnes figurájának megformálásával az antik Elektra-mintázat magatartását és sorsát mutatja fel az író. Az 1920-as években játszódó cselekményben az ifjú, orvosnak készülő medika alakja apja iránti vonzódása, önmegtartóztató életvitele a világ kuszaságaitól való menekülni akarás, a tiszta emberi életre való vágyódás szép metaforája. A sokesztendei fogságból megrokkantan visszatérő tanár apa enerváltsága, a személyéhez fűződő gyermeki ideák megghiúsulása, a fiatal szeretőt tartó, a házasság kötelékéből szabadulni akaró anya féligazságai végül is kiűzik a reményeiben csalódott lányt a család közegéből. Nem szabadulhatunk a gondolattól, hogy itt is a személyes, családi emlékek törnek elő a szereplők megformálásának lélektani ábrázolásában. S visszatekintve az életmű korábbi, műfordítói szakaszára, nem látjuk véletlennek a választást, amikor az *Anna Karenina* történetét érezte magához közelállónak, s miközben annak szövegén tanulta az orosz nyelvet, át is ültette magyarrá 1952-ben. Ezért a munkáért József Attila-díjat kapott. Munkásságát 1957-ben Kossuth-díjjal ismerték el.

2.2. Két, tematikusan az életműbe illeszkedő, hangsúlyos irodalmi fordítás

Németh László híres regényei és drámái mellett elkötelezett volt a műfordítás elmélete és gyakorlata mellett. Részben kényszerből, részben saját kenyérkereseti céllal fordított pl. angolból, norvégból, sőt szláv nyelvekből is. Németh László a gyakran „gályarabságnak” tekintett műfordítói munkát laboratóriumi kísérlettel nemesítette. Publicisztikája e témakörben mind a világirodalomban benne levést, mind a magyar nyelv lehetőségeit, a fordítás célnyelvi alapvetéseit érinti. Gondolatait a 21. század fordítástudománya alapján is értékesnek, a kultúraközvetítés napjainkban is megszívlelendő modelljének érezhetjük. „Az, hogy a fordítás művészet-e, amelyben a fordító egyénisége, ösztöne érvényesül, vagy tudomány,

amelynek a szabályait meg lehet tanulni, az dönti el, hogy az elem adott szöveg, mint egy integrálási feladat, mennyire írja elő a helyes megoldást” – írta Németh László 1963-ban. Az ő nevéhez fűződik az orosz Lev Tolsztoj már említett *Anna Karenina* (1873-77) című regénye mellett Alekszej Tolsztoj *Első Péter* (1929-34) című művének magyar fordítása is (1965). Két olyan alkotásról van szó, amely narrációjának morális témafelvetéseiben, vonalvezetésében azonos Németh saját műveinek problematikájával.

Ha a két orosz realista nagyregényt mint szemléletében önálló, irodalmi fordítást szeretnénk elhelyezni Németh életművének tematikus erővonalai, hangsúlyai rendszerében, ki kell tekintenünk a kor nyelvészeti irányzataira, amelyek egyike nagyon is megkötött szabályokat írt elő a fordítóknak. A világháború utáni ötvenes években kötelező feladat volt – nem kevés ideológiai szándékkal – az oroszból fordított irodalom közvetítése a magyar olvasóközönség számára. Feltehető a kérdés, miért éppen az *Anna Kareninát* és az *Első Pétert* választotta ki Németh László a felkínált művek közül. Nem nehéz rálelni a párhuzamokra a saját nőalakjainak vívódása és Anna Karenina, valamint Nagy Péter történetében ábrázolt karakterek erkölcsi küzdelmei között. Első Péter, a legnagyobb orosz cár megújító államszervező szándéka és a személyiség belső béklyói visszaidézik Széchenyi 1946-ban megírt alakját. Tehát a hangsúlyok, az erővonalak ugyanabban az irányban rendeződnek.

Az erővonalakat, hangsúlyokat keresve már nem tematikus, hanem nyelvhasználati, szövegalkotói jellemzőt fedezhetünk fel. A női és férfi pszichikum tipikus hordozója a testbeszéd. Németh László alakjai megmintázásában, a karakterek jellemzésében változatos módon írja le a nem verbális kommunikációt, a gesztusokat, a mimikát, a testtartást, a hangszínt és hangsúlyt. Erre a hangsúlyosan használt jellemhordozó, leírási technikára talált rá az orosz forrásnyelvi szövegekben is, s ezt alkalmazza a fordítások szövegvariánsainak nyelvi kidolgozása során (Lőrincz 2011).

2.3. Németh László fordítói eszménye

Németh László fordítói elképzelését a kor egyik szovjet uralkodó eszményével, a marrizmussal szemben fogalmazta meg. (Nyikolaj Marr az 1920-as évektől a szovjet nyelvészet és társadalomtudomány uralkodó ideológusa volt.) A marrizmus szerint, mivel a fordítás is társadalmi felépítmény, a fordítandó szövegeket az egyik ideológiából a másikba kell áttenni. A szöveget a célnyelvi olvasó életkörülményeihez, nézeteihez kell alakítani. A tartalmi „honosított adaptálás” mellett ez a szemlélet a nyelvi formát is megkötötte. Valójában a formalizmus követését előírva a „szó szerinti” fordítást tekintették helyesnek. A formalisták vagy naturalisták szolgáiban ragaszkodtak a nyelvtani formákhoz, elvetették az egyéni vagy nemzeti sajátosságokat. Ezekkel szemben foglalt állást Németh László,

amikor a fordítói realizmust hangsúlyozta. Kifejtette, hogy számára a realista fordító nem riad vissza a változtatástól sem, ha azzal az eredeti gondolatot a maga nyelvében hívebben adhatja vissza. Az a feladata, hogy az eredeti nyelv tartalékaiból és lehetőségeiből csálja elő azokat a képeket, amelyekben az eredeti gondolat életet kap. Míg a versfordítás művészet, de annak igen bizonytalan, a próza-fordítás mesterség, ipar, de annak aztán, elvben legalább, igen pontos és szabatos – véli az író (Németh 1963: 314). Még egy megjegyzés kívánczik ide megvilágítva Németh László fordítói eszményét. A Tóth Árpádról írt, de valamennyi műfordítóra érvényes gondolatait vizsgálódásunk tovább gondolásához is segítségül hívhatjuk: „... minden költő-megnyilatkozás közt a műfordítás az, amelyben az egyéniség a legellenállhatatlanabban gyónja ki magát. Az, hogy kitől, s mit fordít, még inkább: kit hogyan hamisít meg: szinte grafikonon mutatja ösztöne irányát ...” (Németh 1928: 488).

Németh László felteszi a kérdést, mennyiben mesterség a fordítás. Az, hogy a fordítás művészet-e, amelyben a fordító egyénisége, ösztöne érvényesül, vagy tudomány, amelynek a szabályait meg lehet tanulni, az dönti el, hogy az elem adott szöveg, mint egy integrálási feladat, mennyire írja elő a helyes megoldást (Németh 1963: 320).

A fordítás technikai, grammatikai eszközei kapcsán Németh az anyanyelv sajátosságaira is kitér. Alapvetően a magyar anyanyelv stilisztikai eszközrendszerére is értékelő pillantást vet, amikor azt mondja: Ha az ember a magyar nyelv erejére gondol, alig juthat más eszébe, mint a tömörsége. A magyar nyelv ezt a tömörséget elsősorban az igéjének köszönheti. Milyen hajlamok dolgoznak ebben a tömörítésben? A nyelvbe színt, érzékiséget csak a főnevek, melléknevek s igék visznek, a többi szó természetből fakó: zenéje lehet, de színe nincs. Minél nagyobb egy nyelvben az igék, főnevek aránya, annál több reménye van a ragyogásra. A magyar nyelv nem tesz nemi különbséget a főnévvel jelölt dolgok közt. Ennek a hátrányát viszont alig érzi. Amit sajnál, tán annyi, hogy a harmadik személyben miért nincs az ő névmáshoz egy nőnemű „ő” is, akkor társalgásban nem kellene mindig kiírni, hogy férfiről vagy nőről beszélünk-e (vö. Németh 1963: 361–365).

Németh László a fordító megszállottságát a „fordító *plennitiszének*” nevezi azzal az általa kreált orosz szóból gyártott, orvosinak tűnő szakszóval, amelyet így fordíthatnánk: „*fogságbetegség*”:

„A *plenni*-szó oroszul foglyot jelent [helyesen: *plennyik*]: plennitisznek nevezték az első világháború foglyait azt a lelkiállapotot, amelyet a hosszas elzártság, a szibériai telek, egy-egy gondolat, eszmekör elhatalmasodása váltott ki egyekben. A szót apámtól tanultam, aki fogságáról készült beszámolójában külön fejezetben írta le a maga plennitiszét” (Németh 1963: 412). Nyelvészkedő hajlama, ősnyelvkutatói ötletei az apa feljegyzéseiben maradtak fenn. Németh László a fordítás „gályarabsága” hatása alatt „*plennitizsként*” – mintegy nyelvtanári

elképzelésként – az idegen nyelvek tanításának sajátos módszerét állította fel: „Hol a szókincsből, hol az az élő szövegből kiindulva, többször is összeállítottam azt az 5-600 szónyi alapszótárat, amely bármely idegen nyelven szókincsünk magja lehet” (Németh 1963: 413).

Zárójelben jegyezzük meg, hogy ezt a „plennitisz”-t, s a fogságban sínylődő édesapja alakját, karakterét az *Irgalom* című regényében a hősnő, Ágnes édesapjában, Kertész tanár úr alakjában plasztikus részletességgel rajzolta meg.

Napjainkban a huszonegyedik század fordítástudománya más módon, de lényegében ugyanezt fogalmazza meg. A mai kulturális fordítástudomány érvelése mellett hivatkozhatunk többek között Kappanyos András fordítástudományi munkáira. Végleges fordítás – véli Kappanyos – nemigen létezik. A fordítás gyakorlatias, haszonelvű tevékenység, szolgálat, ha úgy tetszik, szolgáltatás. Az az elsődrendű célja, hogy az eredeti műveket hozzáférhetővé tegye azon olvasók számára, akik azt a nyelvet nem beszélik. Ha ezen felül a saját jogán műalkotássá válik, az nagyszerű, annak mindenki örül, de előbb a gyakorlati funkciót kell teljesítenie. Természetesen van olyan műfordítás, amit nagyon is véglegesnek érzünk, de ez nem annyira regények, inkább versek között fordul elő. (vö. Kappanyos 2024: 12). „A műfordítás ... nem, de legalábbis nem teljes értékű művészi szövegalkotás, hanem olyan értelmiségi szakmai munka, amely bizonyos kulturális célokat szolgál, és amelynek gyakorlatára vonatkozóan az egyes nyelvpárok között is igen határozott mércék, sikerességi kritériumok állíthatók fel, és amely meglepően egzaktnak ható működési szabályok mentén írható fel, a szabályokat pedig lényegében a hagyomány, a kulturális közmegegyezés állítja fel” (Kappanyos 2021: 20).

Ezen a ponton térünk vissza Németh László jellemábrázoló technikájára, a nemverbális kommunikáció – rá jellemzően és sokszínűen megvalósított – nyelvi megjelenítésére.

A pszichikum tipikus hordozója a testbeszéd. Németh narrációja sokszínűen írja le a nem verbális kommunikációt, a gesztusokat, a mimikát, a testtartást, a hangszínt és hangsúlyt. Ezt a hangsúlyosan használt stílushordozó, leírási technikát alkalmazza a fordításokban is.

3. A testbeszéd leírása mint domináns stílusteremtő, lélekábrázoló eszköz

Nonverbális kommunikatív cselekvések

- a beszéd fonációja,
- a kinémák, vagyis a mozgások, ezen belül
 - a mimika,
 - a gesztus,
 - a testtartás,

- a proxemika, vagyis a térközfelvétel,
- a paralingvisztika – a beszéd dinamizmusa, hangereje, dallama,
- a kronemika – a fonációban felhasznált idő (gyorsaság, szünetek, tagolás).

3.1. A testbeszéd a kommunikáció és pszichológia nézőpontjából

A beszélő kommunikatív szándékának jelzése nemcsak megelőzi a kommunikatív aktus tartalmát, hanem annak verbális eszközökkel való megjelenése előtt már láthatóvá is válik. A kommunikatív cselekvés során ezeknek az eszközöknek a kölcsönhatása, s a paralingvizmusok önálló vizsgálata fontos szerepet kap a szövegértésben.

Az európai ember kinémáinak száma nem kevesebb, mint 700.000. Ezek leírásában elkülöníthetők sztenderd és alkalmi nyelvi fordulatokkal kifejezett csoportok. Miközben a sztenderd fordulatok a fordítás szövegében behatárolt egységként teremtnének újra, az alkalmi fordulatok a szövegkontextusba simulnak bele. Mind a sztenderd, mind az alkalmi nyelvi fordulatok lehetnek explicit vagy implicit jellegűek. Világosan megnevezik a testrészt vagy testtájékot, amely a kommunikatív jelzést végzi vagy hordozza. Más esetben pedig csak benne foglaltatva utalnak rá (Gorodnyikova–Karlin 1986: 117).

1. A *sztenderd explicit* leírás azokhoz a kinémákhoz tartozik, amelyek állandó szókapcsolatokkal jelenítik meg a testrészt és az azzal végzett mozdulatot, cselekvést, amely felidézi a beszélők tudatában a konceptuális hátteret, a testbeszéd kommunikatív tartalmát. Egységnyi jelként sajátítjuk ezeket el az anyanyelvünkkel együtt. A nyelvet beszélők adott kultúrához tartozó köre egységes elképzelést is hordoz ezek hallatán a világ adott elemeiről. A hasonló szószerkezetek szemantikája egy közösség világlátását tükrözi. Hogy megértsük, mit jelent az *ingatja a fejét* kifejezés (→ *kétségei vannak*), nincs arra szükség, hogy előzetesen egyeztessenek a jelentésről az európai kultúrák képviselői. Hasonló kifejezések a *válat von, homlokát ráncolja, száját harapdálja, összevonja a szemöldökét, ököllel fenyeget, lehunyja a szemét, felveti a fejét, megvakarja a tarkóját, szívére teszi a kezét, fejéhez kap, összeszorítja a fogát* stb. kifejezések. Ezekben a fordulatokban mind a végrehajtó testrészt, mind magát a mozdulatot, a cselekvést rögzíti az állandó nyelvi fordulat.

2. A *sztenderd kondenzált (burkolt)* kifejezések olyan kinémaleírásokhoz kapcsolódnak, amilyen típusú a köszöntést hordozó *meghajlik* ige jelentése. (Ezen belül képileg felidéződik, hogy valaki *meghajtja a fejét, megemeli a fejfödőjét, derékban kissé meghajtja magát, üdvözlően felemeli a kezét, közvetlen pillantást vált*). Hasonló típusúak az olyan kifejezések, ahol a kommunikatív cselekvést végrehajtó testrész nem neveződik meg, de egyértelműen értelmezhető a beszélő számára, hogy melyik testrésszel milyen típusú mozgást, cselekvést végez. Az

igében tehát benne rejlik mind a testrész ráutaló jelentése, mind a cselekvés rögzítése.

3. *Sztenderd implicit* kifejezésnek nevezzük azokat a fordulatokat, amelyek leginkább kommunikatív tartalmú bővített vagy nem bővített állandó szókapcsolatok. Ilyenek például a *pillantást vet, rászögezi a tekintetét, csodálkozó arcot vág* stb. E fordulatokban a kommunikatív cselekvést végrehajtó testrészt nem nevezzük meg, de maga a mozdulat egyértelmű az adott kultúrákhoz tartozók számára. (Nehéz lenne megmondani, hogy milyen izomcsoportok mozgássora biztosítja az *arcot vág* fordulat *csodálkozó* tartalmát.)

4. *Nem sztenderd explicit* leírásnak nevezzük azokat a fordulatokat, amelyek szabad jelzős szószerkezetek a testbeszéd leírásában. Ilyen típusúak a *szigorú homlok, kárörvendő tekintet* stb. Ezek a szerkezetek a kommunikatív cselekvést végző testrészt, testtájékot megnevezik ugyan, de magát a mozdulatot nem írják le. A beszélő számára azonban saját kultúrájában egyértelmű, hogy milyen az ezekhez tartozó cselekvés.

5. *Nem sztenderd kondenzált (burkolt)* kifejezésről akkor beszélünk, ha a kommunikatív cselekvés igei megnevezése egy minősítő határozóval bővül: *büszkén jár, vidáman meséli* stb.

6. *Nem sztenderd implicit* leírásról akkor beszélünk, ha a szabad szószerkezet csak utalást tesz a kommunikatív tartalmú mozgásra. Az azt végrehajtó testrész vagy testtájék nincs megnevezve. A kommunikatív cselekvés jelzése ráutaló elvont nominációval történik: *kedves mosoly, gondterhelt hang* stb. (Verescsagin-Kosztomarov 1990: 163-180).

3.2. Szövegminták Németh László két regényéből

Lássunk néhány példát Németh László saját műveiből és a fordításaiból e hangsúlyos stílusesezköz alkalmazására.

Testbeszéd (1)

A női elutasítás testbeszédének leírása

Az *IRGALOM* beszédhelyzete: *Egy vasutas udvarlási szándékkal látogatja meg Ágnest és édesanyját.*

– Énnekem sajnós, még tanulnom kell, állt fel Ágnes, Lackovics száz eltakarásokban, sakálszerű nyakfelvetésekben s rekedt gégehangokban kitörő jókedvét félbeszakítva. – Olyan sürgös? – nézett rá az anyja kérdően és kérlelően. – Igen, nagyon el vagyok maradva, nézett vissza Ágnes határozottan.

Lackovics néha kis dolgok miatt is egész váratlan *megsértődött*; ez mutatta, hogy jókedve nemcsak a „milieu intérieur” kivételése, hanem kóros

gyökerei is vannak. Most is ez történt. – Én is indulok tán, állt a széke mögé a derékszíját felcsatolva (mint az állomáskarhatalomhoz beosztott vasutas, egyenruhában járt), nyilván *az a kurtaság sértette*, mellyel ez a magát nagyratartó fiatal lány az ő *enyelgését*, melynek elmés voltát társasági siker igazolta, ilyen *hirtelen elvágta*, mintha csak dugót tömött volna a szájába (Németh 1965: 43–44).

Testbeszéd (2)

A női gyász kultúra testbeszéde

A *GYÁSZ* című regény a végletekig megkeményedett gyász női patológiája jelenik meg. *A beszédhelyzet: A szülői házban a húga vendégeinek jókedve és az anyja együtt érző szomorúsága is idegesíti a gyászoló Zsófit.*

Az első szobából *ki-kicsattanó kacagás* zavarta-e meg (milyen affektán tudott vinnyogni ez az Ilus), vagy az anyja *beárnyékolt arca* bosszantotta fel, amely szinte odakínálta magát az ő *zokszavának*, mintha ő már holtáig csak *siránkozhatna*. – Jó nekik. Mindig tudnak nevetni – *döfött a szemével* az ajtó felé. – Addig jó, amíg nevet. Bár én is nevethetnék. De az ilyen öreg min nevéssen. – Hát én? – *csattant fel* Zsófi. – Én huszonkét éves vagyok.

– Majd lesz még az másképp – *csiggatta* az anyja –, meggyün neked is a kedved. – Nekem? Nincs a világnak az a férfia, akinek én még a csizmáját kenegessem – *pattant föl* Zsófi, s *nyakig pirosodott*. – Ládd-e, pedig a népek azt beszélnek, neked is vóna, aki köne. – Nekem? – *sívított föl* Zsófiból a szíven szúrt asszony. Az öregasszony tettetett bűnbánattal *rázta magát*. – Juj, minek is szóltam (Németh 1999: 31).

3.3. A testbeszéd leírása mint stíluseszköz a fordításokban

Testbeszéd (3)

A férfikeserűség néma testbeszéde

Az ANNA KARENINA beszédhelyzete: Alekszej Alekszandrovics Karenin nehéz beszélgetésbe kezd Annával kapcsolatban sógornőjével, Darja Alekszandrovnával (Dollyval).

– Alekszej Alekszandrovics, bocsásson meg, nincs jogom rá, de én Anát, mint a testvéremet tisztetem s szeretem. *Kérem, könyörgök*, mondja meg, mi van maguk közt? Mivel vádolja?

Alekszej Alekszandrovics *összeráncolta a homlokát, a szemét csaknem egészen behunyta, és lehorgasztotta a fejét.*

– A férje, fölteszem, elmondta az okokat, miért érzem szükségét, hogy eddigi kapcsolataimat Anna Arkagyevnával megváltoztassam – mondta anélkül, hogy Dolly szemébe nézett volna (...) (Tolsztoj 1964: 474)

Testbeszéd (4)

A vezető, felelős férfi belső feszültsége

Az ELSŐ PÉTER beszédhelyzete: Nagy Péter a haditanácsban a min-dent eldöntő csata előtt fogadja a főtisztek jelentését az orosz katonák fe-gyelmezetlenségéről:

Péter arca szörnyű volt, *nyaka mintha kétszeresre nyúlt volna. Össze-szorított szája két oldalán dühösen kidagadtak az izmok, kitágult szemei-ből – Isten ne adja –, mintha fűriák akarnának kitörni... Nehezen lélegzett.* Nagy, eres keze, a rövid kabátujjban (...) keresett valamit.

– Így vagyunk, így vagyunk hát, az orosz katona: felfegyverzett paraszt – mondta *összeszorult torokkal*. Nem látok rosszat ebben. Az orosz paraszt okos, értelmes, bátor. Ha pedig fegyver van a kezében: az ellenség számára félelmetes (Tolsztoj 1961: 810)

Testbeszéd (5)

Az önazonos, győztes vezéregyéniség kifejező megjelenése

Az ELSŐ PÉTER beszédhelyzete: Péternek jelentik Narva elfoglalá-sát, az 1704. évi győzelmet.

– Nagyszerű! – *kiáltott fel* Ogilvy, fehér szarvasbőr-kesztyűs kezével *előkelő mozdulatot tett*, úgy mutatta Péter Alekszandrovicznek: – Felséges uram, méltóztassék követni, a város az öné.

Péter *heves léptekkel ment* be a kastély bolthajtásos lovagtermébe. *Ter-mete mintha még nagyobb lett volna. Hangosan lélegzett... Kezében mez-telen kard... Dühös pillantást vetett* Alekszandr Danyilovicsra (...), *kes-keny arca megnyúlt, haja izzadt, ajka kicserepesedett. (...) Kinyújtotta kar-dot tartó kezét.* – Menysikov, bombavető hadnagy úr, téged nevezlek ki a város kormányzójává. Egy óra időt adok, hogy a vérontást és a rablást megállítsd. Nem a hátaddal, a fejeddel felelsz... (Tolsztoj 1961: 818)

3.4. Hangsúlyok a kommunikatív testbeszéd leírásának jelentésképzésében

A testbeszéd leírásának mikroszintjén Németh László alkotásaiban dominánsak az implicit módon beleértő, ráutaló, eközben totálképet adó, egész lélektani szituációt láttató kifejtésmódok. A kommunikatív intenció és a pszichikai állapot tartalmi megjelenítése gyakran a szépirodalmi szövegek testbeszédre vonatkozó metanyelvi leírásaiban az ellentét alakzatára épül (Szathmári 2008: 108–112). Németh László a konceptualizáció álcázására szolgáló testbeszédrel a mögöttes lelki feszültséget a leírás expresszivitásával, az ellentétek gyakoriságával érzékelteti. A szépirodalmi szövegben – Németh Lászlónál különösen igazolható –, a valóságos testbeszédhez kapcsolódó perspektíva a szövegbeli leírás során sokszor a beszélőtárs aspektusából, máskor az elbeszélő viselkedéselemző író szemszögéből, megint máskor az idő, a kor perspektívájából, az elvárt norma szemszögéből láttatja a nem verbális megnyilatkozást.

Az olvasó-befogadó konceptualizációs feladata annál összetettebb, minél kevesebb a konkrét részlet a testbeszéd leírásában, minél több elemet kell saját magának a mentális háttérből, a kultúrájában felhalmozott tapasztalati alapú idealizált kognitív modellből előhívnia. Vegyük sorra a leírási módokat. A pszicholingvisztikai és stilisztikai szakirodalomra kitekintve fontos megállapításokat találunk. A verbális nyelv az ember univerzális eszköze környezetének tükröztetésére. A verbális nyelven kívül azonban legalább ekkora vagy még nagyobb szerepe van a nem verbális kommunikációnak, a testbeszédnek. A tematikus verbális nyelvi szféra világleképeződéséhez nyelvi egységek, szavak, állandó szókapcsolatok állnak rendelkezésünkre. Vannak azonban olyan nyelvi nominációk, amelyek a testbeszéd, a gesztusok, a mimika, a pózok stb. tükröztetésére szolgálnak. Ezeket a speciális nyelvi egységeket, szókapcsolatokat szomatikus nyelvi eszköztárnak nevezi a szakirodalom (vö. Verescsagin-Kosztomarov 1990, 162–166). Ide soroljuk többek között a paralingvizmusokat, a kinémákat megjelenítő nyelvi fordulatokat. Valamennyien a beszélő kommunikatív szándékát feltételezik, és az ember szociálpszichológiai viszonyát fejezik ki a környező valósághoz (vö. Drudze 1984: 136–138; T. Kiss 1999: 35–71; Gorodnyikova–Karlin 1986: 116–130; Bańcerowski 2000: 112–130). A szomatikus nyelvi elemek metakommunikatív funkciót töltenek be. Ezek az emberi kommunikációt kísérik vagy gyakran helyettesítik. Mindkét kommunikatív eszköztár, a verbális és a nem verbális is, a nominatív nyelvi egységek rendszerében jól körülhatárolható csoportot képez. Pragmatikai szempontból ezek az egységek főleg a gesztusokra, pózokra utalva a ki nem mondott lelkiállapot leírásában szerepelnek.

A hétköznapi kommunikatív érintkezésben jelentős szerepet játszanak a paralingvizmusok. Az irodalmi szövegekben ezek a jellemteremtés eszközei. A verbális és nem verbális eszközök számbavétele a szépirodalmi szövegek adekvát megértését szolgálja. Ezek a leírások a kommunikatív szituációk

megjelenítésében többszintűek. A testbeszéd leírásai sajátos aspektusát adják a műfordítást vizsgáló stilisztikai szövegelemzésnek, hiszen arra világítanak rá, hogy egy adott nyelvű szövegben és fordítása a nem verbális cselekvéseket milyen kognitív szemlélet alapján írja le.

Az emberi testbeszéd leírása kommunikatív szituációban jelenik meg, s olyan komponenseket tartalmaz, amelyekből kikövetkeztethető, hogy miért (cél), mikből (ok-okozati viszony), s milyen tartalmi funkcióban (jelentés) kapcsolódik be a közleménybe. Ezek a komponensek a szituációk egész sora esetében gazdagosabban és kifejezőbben oldhatók meg nem verbális módon, mint szavakkal kifejezve. Hogy az emberi beszédkommunikáció jellegét visszaadhassa, az író, a drámaíró, a forgatókönyvszerző gyakran gazdagítja szereplői dialógusbeli megnyilvánulásait ilyen nyelvi fordulatokkal.

4. Összegzés

Erővonalakat, hangsúlyokat keresve vizsgáltuk meg Németh László domináns témaválasztásait és szövegépítkezésének egy mikroelemét, a nemverbális kommunikáció nyelvi leírását. Ehhez kerestünk fogódzókat a stilisztika, a pszicholingvisztika, a kommunikációkutatás eredményei között. Nyelvi oldalról arra az eredményre jutottunk, hogy a leírási módok csoportosításának fő jellemző vonásait körüljárva megállapítható, hogy dominánsak azokat az explicit vagy implicit fordulatokat, amelyek a kommunikatív cselekvést adják vissza (pl. *sakálszerű nyakfelvetések*). Nem sztenderd típusúnak nevezzük azokat az explicit és implicit nyelvi formákat, amelyek a kommunikatív cselekvések, a hozzájuk kapcsolódó testrészek, testtájékok, az azok eredményeként kapott benyomások, fogalmi nominációk minősítését rögzítik (pl. *dühös pillantás*). Az irodalmi hősök cselekvésének leírásában, valamint az író minősítő kommentárjaiban fontos helyet töltenek be azok a kommunikatív tartalmú testbeszéd-leírások, amelyek a párbeszédek alatt a szereplők lelki fejlődését, személyiségének megnyilvánulásait hivatottak érzékeltetni.

Lev Tolsztoj *Anna Karenina* című regényét Németh László 1952-ben fordította. Alekszej Tolsztoj *Első Péter* című regényét 1946-ban bekövetkezett halála miatt nem tudta befejezni, de így is kerek egész. Szintén Németh László tolmácsolásában jutott el a magyar olvasóhoz 1961-ben. A fentiekben először a tematikai hasonlóságra mutattunk rá, majd a regények egy-egy jellemző kommunikatív szituációját bontottuk apróbb beszédhelyzetekre, s azokban a dialógusokat kísérő olyan testbeszéd-leírásokat tekintettünk át, amelyek a nyelvi megjelenítés módzatait. Megállapítható a hasonlóság a saját művek szövegfelépítése és a fordítások interpretációs variánsai között. Mindez arra utal, hogy Németh László a fordításait önálló alkotói munkának tekintette. Szerves részei az írói életműnek, amelyeknek a kidolgozása stílusában, szövegkezelésében folytatása volt a saját önálló írói tevékenységnek.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Bálint 2004 = Bálint Ágnes, *Fejezetek Németh László pszicho-bibliográfiájáról*. PhD értekezés tézisek https://www.academia.edu/100815639/Fejezetek_N%C3%A9meth_L%C3%A1szl%C3%B3_pszichobiogr%C3%A1fi%C3%A1j%C3%A1b%C3%B3l?uc-sb-sw=29655187 (Letöltve: 2025. 05. 29.)
- Bańcerowski 2000 = Bańcerowski Janusz, *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE
- Cs. Jónás 1998 = Cs. Jónás Erzsébet, *Mindennapi kommunikáció*. Nyíregyháza: Besenyei György Könyvkiadó
- Drudze 1984 = Дридзе, Т. М., *Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации*. Москва: «Наука»
- Gorodnyikova–Karlin 1986 = Городникова М. Д. – Карлин А. Л., *Проверьте свои знания и умения*. Москва: «Высшая школа»
- Ignotus 1945 = Ignotus Pál levele Lukács Györgyhez. 1945. nov. 18. in *Kritika*, 1985. 4.sz. 11.
- Kappanyos 2024 = Kappanyos András, *3-as út. Tanulmányok*. Budapest: Reciti Kiadó
- Kappanyos 2021 = Kappanyos András, *Túl a sövényen*. Budapest: BTK Irodalomtudományi Intézet. 2021.
- Németh 1928 = Németh László, Tóth Árpád. Erdélyi Helikon 1928/6: 483–491.
- Németh 1961 = Alekszej Tolsztoj, *Első Péter* (ford. Németh László). Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Németh 1963 = Németh László, *A kísérletező ember*. Budapest: Magvető Kiadó
- Németh 1965 = Németh László, *Irgalom*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó
- Németh 1999 = Németh László, *Gyász*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó
- Németh 2001 = Németh László, Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita. (Szerk. Nagy Pál). Marosvásárhely: Mentor Kiadó:103–114.) In. *A magyar jobboldali hagyomány, 1900-1948*. (Szerk. Romsics Ignác). Budapest: Osiris, 2009: 516.
- T. Kiss 1999 = T. Kiss Tamás, *A szemtől szembeni formációk kommunikációs viszonyai*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
- Lőrincz 2011 = Lőrincz Julianna, *Kommunikáció – stílus – variativitás és anyanyelv-oktatás*. Pandora Könyvek 24. Eger: EKF Líceum Kiadó.
- Szathmári 2008 = Szathmári István (szerk.) *Alakzatlexikon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó
- Tolsztoj 1961 = Alekszej Tolsztoj, *Első Péter*. (ford. Németh László). Budapest: Európa
- Tolsztoj 1964 = Lev Tolsztoj, *Anna Karenina* (ford. Németh László). Budapest – Uzsgorod: Európa Könyvkiadó – Kárpáti Kiadó.
- Verescsagin-Kosztomarov 1990 = Верещагин Е. М. – Костомаров В. Г., *Язык и культура*. Москва: «Русский язык»

**A PÉNZÜGYI EGYENSÚLY MEGTEREMTÉSÉNEK KÍSÉRLETE
MAIORIANUS CSÁSZÁR MÁSODIK NOVELLÁJÁBAN:
DE INDULGENTIIS RELIQUORUM**

Bevezetés

Maorianus császár második rendeletének (*novella*) kiadására alig két hónappal a császár beiktatását hírül adó első után került sor, 458. március 10-én. Ebben a korrupció visszaszorítására, a felhalmozott adóhátralékok eltörlésére, az adóbeszedéssel megbízott tisztviselők szankcionálására és a gazdasági stabilizációra koncentrál. Az adóhátralékok kérdését tárgyaló császári rendeletben foglaltak kiemelt jelentőségét már a következő két körülmény is mutathatja: a császár szinte közvetlenül hatalomra jutása után és éppen ezzel a kérdéssel kezdi jogalkotói tevékenységét. Az adóhátralékok elengedése persze nem volt előzmények nélküli, korábbi császárok rendelkezései is foglalkoztak a témával, ami szintén utal a probléma jelentőségére, illetőleg visszatérő vagy meg nem oldott voltára. Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a témát érintő 5. századi jogi szabályozást röviden áttekintse, majd a krízismenedzsment módszereivel elemezze, kimutatva, hogy Maorianus császár idejében ugyan sok, a korábbi császárok jogalkotásában is megjelenő probléma volt, mégis ezek kezelése Maorianusnál egy szélesebb koncepciójú stratégia felé mutat. Ezen stratégia bemutatására alább a krízismenedzsment eszköztárával törekszünk.

A krízismenedzsment definíciója és módszertana a vezetéstudományon belül alakult ki, de egyes aspektusai bizonyos óvatossággal – véleményünk szerint – alkalmazhatók történeti események elemzésére. Egyik meghatározása szerint „a krízismenedzsment a szervezeti tagok és a külső érintettek közötti rendszeres törekvés arra, hogy elkerüljék a válságokat, illetve hatékonyan kezeljék azokat, amelyek mégis bekövetkeznek.”⁸ A krízismenedzsment tehát olyan eseményekkel foglalkozik, amelyek veszélyeztetik a szervezetet (vállalat, állam stb.), s amelyek nagy hatásúak és fenyegetésként jelennek meg.

A késő római adórendszer

Maorianus császár uralkodása kezdetén csak Itália területét tudhatta magáénak, a többi területre (Gallia, alpesi régió, Duna vidék nyugati része) csak korlátozottan

⁸ Mitroff, I. I., & Pearson, C. M. (1993)

terjedt ki hatalma, adóbevételei limitáltak voltak, így érdekében állt a meglévő szűkös bevételek racionalizálása. Alapvetésként ki kell emelni, hogy a római adórendszer nem volt progresszív, nem törekedett a gazdagok adóinak a növelésére sem. Az esetleges adókedvezmények nem jövedelemhez, hanem státuszhoz kapcsolódtak, mint pl. a klerikusok esetében. Ez ugyanígy vonatkozott a szenátorokra is, akik szintén társadalmi pozíciójuk miatt kaptak kedvezményeket.⁹ Ilyen lehetett például esetükben a *munera sordida* alóli mentesség is, ami még a *honestiores* rendűeknek sem járt, de a klerikusokra vonatkozott.¹⁰

Az elsődleges adó nem az *annonae* volt, amely a főváros, a hadikiadások, az adminisztráció ellátását volt hivatott biztosítani. Ezt természetben vetették ki, s akár az állami bevételek 90-95 %-át is kitehette.¹¹

Az adókvetés utasítása ugyan a császártól származott, de alapvetően a provinciák kormányzói hajtották végre. Ők elvileg nem szedhettek be többet, és nem is rendelkezhetek a fel nem használt bevételek felett.¹² Az újabb kutatások elsősorban a beszéd hatékonyságra koncentrálnak,¹³ ami Maiorianus rendeletében is megjelenik a kríziselemek között.

A késő római adórendszer kulcsfogalmai a *caput*, a *iugum* és az *indictio* (esetenként a *superindictio*) voltak.¹⁴ Az *indictio* gyakorlatáról, a Codex Theodosianus¹⁵ könyvében következő alapelveket fekteti le: az *indictio* ciklusában a pénzügyi és költségvetési évi bevétel beszédését az előzetes számításnak megfelelően kell véghezvinni. Ha többlet keletkezne, azt jövőbeni kötelezettségek fedezésére elkülönítik. Lényegében 15 éves ciklusra előre összeírták a művelés alatt álló területeket, különválasztották az adóalanyokat és rendszerezték a földek minőségét és azt, hogy mire specializálódott az adott ág. Ezek egységei voltak a *iugum* és a *caput*.¹⁶ Legkésőbb szeptember 21-én a provinciák helytartóinak kiadták a császár által meghatározott adómennyiséget, majd az azt követő negyedik hónapban kezdődött a behajtás. Az adófizetés és -behajtás természetesen nem volt nehézségek, komplikációk nélkül. Ilyen probléma volt pl. az adóalanyok fizetéseképtelensége. Aligha kell részletesen ecsetelni, milyen gondokat okozhattak a római államháztartás működtetésében az elmaradt adóbevételek. Nem Maiorianus volt az első, aki szembesült az adóhátralékok felhalmozódásának problémájával.

⁹ Hartmut Ziche (2006) 10. fejezet

¹⁰ Kelemen Miklós (2019)

¹¹ Jusztinger János (2020) 105–114. o.

¹² Kelemen Miklós (2019) 187. o.

¹³ Hartmut Ziche (2006) 127. o.

¹⁴ Boda Árpád (2020) 50–65. o. és A. H. M. Jones (1964) 460. o.

¹⁵ Codex Theodosianus XI. (401. március 28.)

¹⁶ Ez Maiorianusnál is megjelenik: *Novellae Maioriani* Nov. VII. De curialibus et de agnatione vel distractione praediorum eorum et de deteris negotiis 16.

Valentinianus első novellája rögvest három császári rendeletet is magában foglal a *de indulgentiis reliquorum* cím alatt, amelyek 438-ban, 440/441-ben, illetve 450-ben láttak napvilágot. Valentinianus és Marcianus császárok 450 októberében (Nov. Marc. II.) közösen adnak ki rendelkezést ugyanezen témában. Akárcsak Maiorianusnál, e két császárnál is megfigyelhető, hogy a kapcsolódó jogszabály tulajdonképpen uralkodásuk első vagy egyik első intézkedése volt. Ezeknél korábban szintén foglalkozott a kérdéssel a Codex Theodosianus, amelynek 11. könyvében (a 28. titulus) 363 és 436 között kiadott császári rendeleteket találunk, *de indulgentiis debitorum* cím alá foglalva.

A novella bevezető része, a probléma felismerése

A novella bevezetőjében rögzíti, hogy a tartománylakók a rendes és rendkívüli adóztatástól és pénzügyi terhektől kimerültek, a hátralékokat nem tudják teljesíteni, amit csak súlyosbítanak az új adóciklusban esedékes kötelezettségek. A bevezetést szövegszerűen keretezi a császári hatalom üdvös és kegyelmes voltának hangsúlyozása (*salubres rei publicae cogitationes... clementiae nostrae piam manum*), amelynek célja a probléma orvoslása (*remedia*) és a tartománybeliek megvédése. A krízismenedzsment elmélete szerint a kezelés első fázisa az azonosításnál és a prioritizálásnál kezdődik, ahol a probléma felismerése fogja meghatározni a következő további lépéseket.¹⁷ A probléma megnevezése a tartományok lakóinak meggyengült helyzete, akik a különféle és sokrétű adók behajtása miatt elveszítették vagyonukat.

Maiorianusnál a probléma meghatározásakor a tartományok gazdasági ellehetetlenüléséről és a lakók meggyengült helyzetéről ír. A szókincs kifejezetten erőteljes, és a szenvedést kifejező szavak, mint összeroskad (*obruitur*) és kimerült (*exhaustus*), jelzik a probléma nagyságát. Ebben a novellában jelenik meg a legjobban annak a kiemelése, hogy a nép jó, de rendszerszintű problémával állunk szemben, amin a császár feladata és erkölcsi kötelessége segíteni. A császár, mint gyógyító jelenik meg, aki, mint gyógyító kezet nyújt megfáradt népének (*clementiae nostrae piam manum*), itt a végső cél a igazságosság helyreállítása és egy rendszerszintű reform kialakítása, ahogy ezt Fabrizio Oppedisano is megemlíti, aki szerint Maiorianus elindult e szélesebb körű és szervesebb reform felé.¹⁸

A krízis elemei

Maiorianus még a bevezetőjében részletesen említ a novella egészében fellelhető öt kríziselem közül kettőt, elsőként a rendkívüli adóterheket az azzal összefüggő

¹⁷ Pearson, C.M and Mitroff, I.I. (1993) 48–49. o.

¹⁸ Fabrizio Oppedisano (2013) 134. o.

adóbefizetési problémákat (*inlatio*), valamint a földbirtokosok kimerülését. A rendkívüli adók jellegüket tekintve olyan szolgáltatások lehettek, amelyek nem részei az éves adónak. A rendes adótól eltérően, amire volt rendszer és számítási egység, ezeket kezdetekben a kormányzók határozták meg, de ez a visszaélések miatt a későbbiekben császári előjog lett a kivetésük.¹⁹ Az *inlatio* szó négyszer fordul elő a novellában, mutatva, hogy a probléma súlyos az adózók egyre kevésbé alkalmasak az adók befizetésére, a terhek viselésére. A földbirtokosok kimerülésének esetelésében-erőteljes jelzőkkel él, miszerint összeroskadtak a súlyos terhek miatt, (*sarcina obnoxietatis obruitur*) továbbá a haladékok megvásárlása során kimerültek (*in redimendis adtenuatur indutiis*). Maorianus mind a szavak ismételtetésével, mind a beszédes szóhasználattal érzékelteti a krízis nagyságát. A korrupció azonosítható a következő problémaként, ami összefügghet az adóbeszedés gyakorlatával (bonyolult számítás, rendkívüli adók), valamint az apparátusban jelentkező működési zavarokkal is. Mindezt tetézte az adórendszernek az a fentebb említett sajátossága, hogy a státusz hatással volt az adófizetésre. Maorianus jelen novellában a szenátori nagybirtokosok adóelkerülési törekvéseit is gátolni törekedett.

A novella első pontja: Az adóelengedésről

A novella első pontban örökérvényű törvényben határozza meg, hogy a földbirtokosoktól nem követelhető az elmaradt adó, és általános kegyelemmel elengedi azt. Érdeemes megemlítenünk, hogy az adóelengedés általános, vagyis nem vesz ki a hatálya alól egyes társadalmi csoportokat. Maorianus novellája ugyanis kimondja, hogy az adókötelesek adóhátralékát, ami vagy a föltulajdonosnál elmaradt, vagy csalás folytán átment a városi tanácsstagokra nehezedő kötelezettségbe, nem kell követelni. Összevetve Iulianus császár törvényével, Maorianus is folytatja a földbirtokosok támogatását. Krízismenedzsment szempontjából a novellában, egyfajta intézkedéscsomag összeállítására kerül sor. Ennek a lényege a fennálló helyzet kezelésére adott válasz, vagyis a megoldás, ami császári rendelet részletszabályaiban nyilvánul meg.

Második krízis elem: a korrupció

A fentiekben a második krízisproblémaként definiált korrupció, ami pár évvel korábban Marcianusnál is megjelenik.²⁰ Az adóhátralék, ami az évek során keletkezik, magánkötelezettségbe megy át (*possessore rem residet vel in privatum*), a csalást (*versutia*) már az adóhátralék-elengedés során megemlíti. Már Marcianus

¹⁹ Codex Theodosianus XI.5.2 és A. H. M. Jones (1964) 466. o.

²⁰ Novellae Marciani.II.2

császár is említi,²¹ hogy a közjavak elveszetették közjelleget, átváltozva magánszerződéssé vagy írásos adósságelismeréssé (*etsi in privatum contractum vel in cautionem debitum publicum transisse*). Az adószedők szerződtek arra, hogy átvállalják az adót azon adófizetőktől, akik nem tudták befizetni az adójukat, ezzel az állami adósságokat magánszerződésekkel transzferálták. Az adóbeszedők ilyen és hasonló visszaélései mellé még erőszak is társult, amint pl. a massili-ai Salvianus és Libanius is tanúsítják.²² Az adóbehajtók felelősek voltak az adóbevételekért, így a fentiek nem meglepőek. Az adóbehajtók kegyetlenségével Maiorianus császár is tisztában van, amikor a beszédőkre a *feralis, acerbitas, compulsor* szavakat használja (*feralium compulsorum acerbitate faciamus*), amelyek mind erőteljes töltetűek. Az adó behajtása tehát az adós nem fizetése esetén a jogi út mellett akár fizikai erőszakkal is megvalósulhatott.²³

Az adózók kiszolgáltatottsága a korrupció melegágyává válhatott, amihez az adóbehajtók visszaélései is hozzájárultak, akik a követeléseket (*enormibus exactionibus possessorem curialemque concutiunt*) saját fosztogatási kedvük szerint hajtják be (*et ita omnia pro arbitrio suae depraedationis extorquent*).²⁴ Az adók egy része vélhetően nem került be a kincstárba, sőt a császár meglátása szerint a kapzsi behajtók akár a kétszeresét teszik zsebre.

A korrupció és behajtási visszaélések mint alapproblémák súlyosbodását okozza az is, amit Maiorianus novellájában rögzít, hogy a visszaélőket nem lehet a tartományi bíróságon bevádolni (*nec arguere quisquam apud provincialium iudicem potest*).²⁵ A helyi tartományi bírósági hatalom is korrumpált, mert hízelgően (*blandienti*) és alázatosan (*subiecta*) szolgálja ki (*famuletur*) a magasabb hatalmat. A távoli tartományi területekről a panaszosok a császári udvarhoz voltak kötelesek panaszt tenni, ami sok utazással járt, és ennek megfelelően sok anyagi és időbeni forrást emésztett fel, ezért inkább eltűrték a hatalmaskodást, mintsem jelentették volna a császárnak. Maiorianus megoldása az eredeti állapot visszaállítását rendeli el, hogy a rendszeres adó beszedőinek bosszúálló korrupszága ne hozzon további romlást a köz- és magánvagyonra. Ez azt jelenti, hogy tartományok kormányzóinak (*provinciarum rectores*) kell elvégezniük az adó teljes (*exactionis summa*) adminisztrációját, akiknek a hivatalaikon keresztül (*per quorum officia profligari*) kell az éves kötelezettségeket teljesíteni. A rendelkezés azonban még további szigorú intézkedéseket tartalmaz: megtiltja a provinciába belépést azoknak, akik a korábbi visszaéléseket elkövető adószedők voltak. Az adók beszedését a helyi tisztségviselőkhez (*per locorum iudices inferantur*)

²¹ Novellae Valentiniani nov.II.2.

²² Hartmut Ziche (2016) 132. o.

²³ Ehhez l. A. H. M. Jones (1964) 468. o.

²⁴ Novellae Maioriani Nov. II. De indulgentiis reliquorum

²⁵ Novellae Maioriani Nov. II. De indulgentiis reliquorum

rendeli, akik felelnek a hanyagságukért (*neglegentiae culpa respiciet*), a kormányzók pedig figyelmeztetési jogkörrel rendelkeznek.

Harmadik kríziselem: a földbirtokosok védelme

A törvény harmadik pontja újra megerősíti, hogy a törvényeket a földbirtokosok javára hozták meg (*pro remedio possessoris*) annak érdekében, hogy az adózás visszaálljon a rendes keretek közé, és a terményeket időben tudják értékesíteni. A cél ebben az esteben szintén a földbirtokosi adóterhek átütemezése, mérséklése volt, és az eredeti állapothoz való visszatérés. A törvény megoldása a rendes adók beszedését évente három részletben rendelte, a teljesítést pedig-négyhavonta történő kifizetésekkel kellett teljesíteni. Ez nem csak tervezhetőbbé tette a földbirtokosok számára az adózást, hanem Fabrizio Oppedisano szerint azt is mutathatta, hogy ekkor már az adózás csak pénzben történhetett meg.²⁶

Negyedik kríziselem: a szenátori házak

A novella negyedik része a hatalmasokról szólva a szenátori házak adókerülését említi, amit negyedik krízis problémaként regisztrálhatunk. Az arisztokrácia helyzete a 4. század során megváltozott a császári központosításnak köszönhetően. Az öröklött erőforrások, földterületek, vagyonok megtartása érdekében a szenátori rend, amelynek származási összetétele is megváltozott,²⁷ is az adóelkerülés eszközéhez folyamodott. Erre már egy 313-as rendelet is hivatkozik, ami- ben kijelenti, hogy a városok írnokai, hivatalnokai a hatalmasok összejárására révén a közterheket az alacsonyabb rendűekre terhelték,²⁸ amire a jogalkotó az eredeti állapot és adózási rend visszaállítását rendeli el. Arányaiban a magas társadalmi csoportok adózása nem tért el nagy mértékben a parasztbirtokosokétól. A leggazdagabb földbirtokosok mentességet élveztek a közkötelezettségek alól is, amelyek a rendes adózás mellett jelentős többletterhet jelentettek. Jones említi, hogy keleten az adóelkerülés már 397-ben jelentkezett.²⁹ Az a trend, hogy a szenátori házak a helyi bürokráciával együttműködve elérik, hogy kevesebb, vagy semmi adót ne kelljen fizetniük, a kis- és középbirtokosságra helyezte az adófizetés súlyát.³⁰ Ennek a társadalmi hatásait nem nehéz elképzelni, ezért is kiemelkedő Maiorianus császár kezdeményezése a szenátori rend adófizetésének kikényszerítésére. Az, hogy Maiorianus törvényének egy része erről szól, a konfrontáció

²⁶ Fabrizio Oppedisano (2013) 142. o.

²⁷ Takashi Minamikawa (2014) 31–52. o.

²⁸ Codex Theodosianus XIII.10.1. De censu sive ascriptione

²⁹ A. H. M. Jones (1964) 457. o.

³⁰ W. Richard Stephens (1982) 49–65. o.

felvállalását jelentette egy jelentős hatalommal bíró politikai csoporttal szemben. A törvényben nevesíti is őket (*potentium personarum*). Ezek a személyek vagy megbízottaik (*actores*), akik a birtokaiknak igazgatói voltak, elhanyagolják az adók befizetését. Ebben sokféle eszköz állt rendelkezésükre: elérhetetlenné tették magukat, rendíthetetlenül a birtokukon maradnak, nehogy eljusson hozzájuk a bírói parancs vagy idézés. Itt a bíró szó alatt a tartomány kormányzóját kell érteni, vagyis akkora hatalommal rendelkeztek ezek az egyének, hogy az állami tisztviselővel is ellenkezni mertek. Ez is mutatja az ötödik századi római állam jogkikényszeríthetőségi képességének hiányos voltát. Maiorianus megoldása, hogy a szenátori házak képviselői (*actores*) vagy ügyintézői (*procuratores*) a helyileg illetékes város előjárói elé kötelesek személyesen járulni. A rendelkező rész szól arról is, hogy ezeknek a személyeknek azokon a területeken belül kell tartózkodniuk, amiről tudott, hogy a földbirtokosukhoz tartozik (*sciant esse patronorum*), továbbá a nyilvánosság előtt kell lenniük, vagyis nem bujkálhatnak a császári hatalom elől, amíg annak képviselője a városban tartózkodik. A szankció ugyanolyan keménységű, mint a novella második szakaszában.³¹ Ugyanis a nem teljesítés, vagyis, ha a delikvens távol maradt és az egész éves adózás alól kivonta magát, valamint felhívásra nem jelent meg, korbácsolást vagy testi fenytést vont maga után kellett elszenvednie (*raptus ad supplicium id*). Aki nem fizette meg az indictió időszakban a kötelezettségét (*quod exacto indictionis tempore minus intulisse convincitur*), annak duplán kell fizetnie azt (*duplum cogatur exsolvere*). Ilyen erőteljes rendelkező és szankciós részt nem találunk a másik három említett novellában,³² Maiorianus törvényalkotásának szigorúságát és merészségét mutatja, sőt egyfajta társadalompolitikai vetület is van: a *clarissimi* rétegektől is megkövetelte az adózást. Sőt mi több, a szenátori rend adóztatása a Codex Theodosianusban korántsem ilyen szigorú, vagyis az intézkedés Maiorianus császár novellájában mindenképpen újszerű és eltér a korábbi gyakorlattól.

Ötödik kríziselem: az apparátus

Az **ötödik** krízispontot a hivatalnokok, hivatali végrehajtók és adminisztratív segédek működésében jelölhetjük meg. A hivatalnokoknak, akik a különböző bírói és közigazgatási tisztviselők mellett működtek, meghatározó szerepük volt a császári adminisztráció működtetésében. Maiorianus novellája is szól róluk,³³ amennyiben a tartományi kormányzókat megvédi, hogy ne lehessen alaptalan

³¹ Novellae Maioriani Nov. II. De indulgentiis reliquorum 2.

³² Novellae Valentiniani .I. és Novellae Marciani A., II. és Codex Theodosianus XI. 28. De indulgentiis debitorum

³³ Liber Legum Novellarum Divi Maioriani Nov. II. De Indulgentiis Reliquorum 5.

vádaskodásnak kitenni őket a hivatalnokok koholt állításai miatt. Ezt a védelmet azért kapták, mert az adóbeszedés a tartományi kormányzókra hárult át.

A novella megoldása arról szól, hogy felhatalmazást ad a kormányzóknak (*hoc eis tribuimus dignitatis*), hogy jogukban áll beszámolni arról, hogy jogosan jártak el a rájuk kirótt feladataikban (*iniunctis actibus*), és a saját gondosságukról (*de suae adsertione diligentiae referendi*) is, vagyis úgy jártak el, ahogy az adott helyzetben elvárható volt tőlük. Ennek azért volt jelentősége, mert ez a jelentés a császár felé történt, vagyis a kormányzóknak a császári ítélezés elé kellett járulniuk, hogy legyen lehetőségük a császár kegyelméért folyamodniuk a hivatalnokok panaszai miatt. A kormányzókat ebben az esetben nemcsak védi, hanem el is számoltatja ez, hiszen a császár felé is elszámolási kötelezettségük volt, több adót nem vethettek ki, és a fel nem használt adóval sem rendelkezhettek.³⁴ A kormányzó adóösszeírása sem jelentett önálló adókivetési jogot, csak az adó adóalanyok közötti felosztását.³⁵ Együttal annak védelmét is élvezték, ha rendelet szerint jártak el az ügyekben. Ezt a törvény nevesíti is azzal, hogy elsősorban a hivatalnokoknak az adminisztrációjáról (*de eorum administratione iudicemus*), vagyis a gazdálkodásáról ítélezhessen a császár. A törvény hatodik pontja is ezzel folytatódik, amennyiben a törvény kihirdetését jelzi ediktum formájában (*constituta propositis divulgabit edictis*). Fontosnak tartja kiemelni, hogy a megítélt jogorvoslatok (*remedia concessa*) eljussanak a tartománybelikhez, és a kormányzók megismerhessék azt (*et iudices ex nostra praeceptione cognoscant*). Továbbá a kormányzók jogait megerősíti azáltal, hogy a szorgalmuk és éberségük (*vigilantiae suae*) miatt visszakapott joguk senki által sem kérdőjelezhető meg az adóbehajtás (*exactionem*) terén. Ez a megerősítés mutatja ezen jogok képlékeny voltát, amit még az is jobban kiemel, hogy ugyan a törvény sérült és nem teljes, de utal arra, hogy nem tudják ennek a meglétét, vagyis a törvény rendelkezéseit megcáfolni a bíróság előtt (*nequiverint respondere iudicio*). Mint látható a maiorianusi császári törvényhozás igyekezett egyensúlyt teremteni a kormányzói hatalom és a hivatalnokok között, azonban utóbbiak visszatérő hatalmi visszaélései akut problémát jelentettek. Maiorianus célja, hogy a kormányzókat védeni próbálja a hamis vádaskodástól és a korrupciós eseményektől, azonban ezen előzményekkel terhelt visszatérő és ismétlődő jogi szabályozás szükségessége mutatja, hogy az *apparitorok* hatalmi befolyása nem múló kihívást és problémát jelentett az igazságszolgáltatás és közigazgatás számára.

³⁴ Kelemen Miklós (2019) 187. o.

³⁵ Kelemen Miklós (2019) 192. o.

Összegzés

Maorianus II. novellája nézetünk szerint öt kríziscsoportba sorolható problémákat hoz fel. Használja a krízismenedzsment azon eszközeit, amelyek a probléma-megállapításra vonatkoznak, valamint megoldást is kínál a gazdasági problémákra. Először jelesül a rendkívüli adóterhekre és hátralékokra, amire a megoldást a tartománybéli megvédése jelenti, amiben a császári program nem nagyon tér el a megelőző császárok elképzeléseitől. Második elemként a földbirtokosok védelmét említhetjük, hiszen az adóztatás miatt földbirtokosok anyagilag kimerültek, így nem követelhető tőlük az elmaradt adó, ezért a császár általános hatállyal elengedi az érintettek számára az adóhátralékokat. Ezek az intézkedések szintén összhangban állnak a korábbi császárok jogi megoldásaival, Maorianusnál azonban ki kell emelni a köz javára való normális fizetés és adózás nevesített hangsúlyozását, amivel vélhetően az állami érdek fontosságát szándékozott kiemelni.

Harmadik elemként a korrupció határozható meg, amit többször hoz fel a novella, és amelynek nyelvi kifejezése is a legbővebb. További korrupciós probléma a magasrangú katonai adóbeszedők, akiket nem lehet a tartományi bíróságon bevádolni és így a jogtalanságot kénytelenek a polgárok elviselni. A megoldás részeként azt jelöli meg, hogy ezen adószedőknek megtiltja a belépést a provinciába, és visszautalja az adók beszedését helyi szintre. Ezután az adóbeszedéssel megbízottaknak felelniük kell a hanyagságukért, tehát felelősségre vonhatóak lesznek. A kormányzóktól elveszi a jogtalan adóbehajtást, és csak figyelmeztetési jogkörrel bírnak majd. A végső cél, hogy az adózás visszaálljon a rendes keretek közé, amit megerősít az adónak évente három részletben történő beszedése. Maorianus, bár egyes intézkedései a korábbi császárokat ismétlik, mégis részletesebben fejti a problémát és megoldását. Negyedik problémaként hozható fel, hogy a magasrangú személyek, akik szenátori rangúak, elhanyagolják az adó beszedését és befizetését, amire nem voltak kényszeríthetők. Az adózás alól kivonják magukat, s felhívásra sem jelennek meg, és nem fizetik meg az indictiós időszakra eső kötelezettségeiket. A jogalkotó újító megoldása az, hogy a szenátori házak elöljáró képviselői kötelesek személyesen megjelenni, s az adózási területeken belül kell tartózkodniuk. Ennek elmulasztása esetén testi fenyítést kellett elszenvedniük, valamint duplán kellett kifizetniük az adóhátralékot. A törvény ezen része egyedülálló, ugyanis sem a már említett három császár novellái, sem maga a Codex Theodosianus sem tartalmaz ilyenfajta retorziót, ami egyben szinte nyílt szembehelyezkedés a szenátori renddel. Végezetül **ötödik** probléma a hivatalnokok és a tartományi kormányzók közötti konfliktus. A megoldásában felhatalmazást ad a kormányzóknek a közvetlen beszámolóra, illetve a jogorvoslatok érvényesítésére. Maorianus császár II. novellájában egyrészt az adóalanyok (földhasználók, szenátori házak), másrészt az adóbehajtók (hivatalnokok, kormányzó, visszaélések) felől közelít célja, a gazdasági stabilitás elérése felé. Ezt egyben a

társadalmi problémák kezelésével összefüggésben képzelet el. A pénzügyi, gazdasági egyensúly érdekében közvetlen beavatkozástól sem riad vissza a bürokrácia folyamataiba, sőt az arisztokrácia képviselőivel a szenátori házakkal való konfrontációtól sem. Célja egy stabil gazdasági háttér kialakítása lehetett, amivel jövőben birodalmi katonai ambícióit tudhatta finanszírozni.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Boda, Árpád (2020): *Miként adóztak a késő római korban a provinciák?* Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, Tomus XXIV, Fasc. 1, Miskolci Egyetem.
- Hartmut, Ziche (2006): *Making Late Roman Taxpayers Pay: Imperial Government Strategies and Practice.* Ashgate Publishing, Aldershot.
- Jones, A. H. M. (1964): *The Later Roman Empire 284–602: A Social, Economic and Administrative Survey.* Cambridge University Press, Oxford: Basil Blackwell.
- Jones, A. H. M. – Duncan-Jones, Richard (1994): *Money and Government in the Roman Empire.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Jusztinger, János (2020): *Az adóigazgatás római jogi előképei II. Adótörténeti szemelvények a római császárkorból (Kr. e. 27 – Kr. u. 476).* JURA 2020/1, 26. évfolyam, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- Kelemen, Miklós (2019): *Adalékok a római igazgatásfinanszírozás késő császárkori változásaihoz.* Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2019/10, 200. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Mitroff, I. I. – Pearson, C. M. (1993): *Crisis Management: A Diagnostic Guide for Improving Your Organization's Crisis-Preparedness.* Jossey-Bass Publishers, San Francisco.
- Oppedisano, Fabrizio (2013): *L'Imperio D'Occidente negli Anni di Maioriano.* L'Erma di Bretschneider, Róma.
- Pearson, C. M. – Mitroff, I. I. (1993): *From Crisis Prone to Crisis Prepared: A Framework of Crisis Management.* Academy of Management Perspectives, Briarcliff Manor, New York.
- Stephens, W. Richard Jr. (1982): *The Fall of Rome Reconsidered: A Synthesis of Manpower and Taxation Arguments.* Mid-American Review of Sociology, Mid-American Sociology Association, USA.
- Takashi, Minamikawa (ed.) (2015): *The Roman Aristocracy between East and West: Divine Monarchy, State-Building and the Transformation of the Roman Senatorial Order (c. 25 BCE – 425 CE).* In: *New Approaches to the Later Roman Empire: Proceedings of a Conference held at Kyoto University on 8 March 2014.* Kyoto University, Kyoto, 31–5

EGYENSÚLY ÉS HANGSÚLY A TUDATOS NYELVHASZNÁLATBAN

Bevezetés

A beszélők nyelvi változatossággal kapcsolatos ismereteinek és attitűdjeinek a vizsgálata, valamint a tudatos nyelvhasználatra vonatkozó tudásának feltárása fontos részét képezi a nyelvészeti kutatásoknak. Érdekes ezt a kérdést nemcsak Magyarországon, hanem Magyarország határain kívül élő magyarok körében is vizsgálni, akik a magyarországitól eltérő nyelvi és kulturális közegben élnek, ezért nyelvhasználatukra, valamint a különböző nyelvekkel és nyelvváltozatokkal kapcsolatos attitűdjeikre hatással lehetnek a különböző társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális folyamatok. A nyelvi attitűdök vizsgálata nem csupán nyelvészeti kérdés, hanem szorosan kapcsolódik a nyelvi identitás alakulásához is. A nyelv identitásformáló szerepe különösen észrevehető olyan közösségekben, ahol több nyelv és nyelvváltozat is használatos. A beszélők nyelvi döntéseikkel és attitűdjeikkel nemcsak a saját közösségüket tükrözik, hanem azt is kifejezik, hogy hogyan viszonyulnak a különböző nyelvváltozatokhoz, és hogyan definiálják nyelvi identitásukat.

Az itt bemutatott kutatásban Magyarországon és Kárpátalján felsőoktatásban tanuló magyar hallgatók nyelvi tudatosságát és nyelvjárási attitűdjeit vizsgálom és hasonlítom össze. Céлом feltárni a két csoport nyelvi attitűdjei közötti eltéréseket és hasonlóságokat, valamint értelmezni azok társadalmi-kulturális hátterét. A kutatás eredményei hozzájárulhatnak a nyelvi attitűdökkel és nyelvi változatossággal kapcsolatos szakirodalom bővítéséhez, továbbá betekintést nyújthatnak a különböző közösségek nyelvi identitásformáló folyamataiba.

Nyelvi attitűdvizsgálatok Kárpátalján és Magyarországon

Számos nyelvészeti kutatás foglalkozott annak vizsgálatával, hogy a társadalmi attitűdök hogyan befolyásolják az egyén nyelvhasználatát és nyelvi identitását, továbbá, hogy a sztenderd nyelvhasználattól való eltérés hogyan vezethet negatív társadalmi megítéléshez és önértékelési problémákhoz (vö. Labov 1972, Milroy–Milroy 1985, Giles–Coupland 1991). Az egyénnek a saját nyelvhasználatához való hozzáállását meghatározhatja az a tapasztalat, hogy mások hogyan vélekednek arról a nyelvváltozatról. Például, ha egyes nyelvhasználók megszól-
nak vagy lenéznek valakit a nyelvhasználatáért, a sértett beszélőnek nemcsak

a saját nyelvhasználatáról, hanem a saját közösségéről is negatív véleménye alakulhat ki (Sándor 1999: 165–168). Ezért az utóbbi évtizedekben az oktatásban is egyre fontosabb szerepet kap a többnormájú, nyelvváltozatokat elfogadó nyelvszemlélet, ami azt jelenti, hogy a hozzáadó, funkcionális-szituatív kettősnyelvűségre való törekvéssel tudatosabb nyelvhasználókká lehetne nevelni a különböző nyelvváltozatokban beszélő fiatalokat, ami csökkenthetné az egyes nyelvváltozatokkal kapcsolatos negatív előítéleteket, például a nyelvjárási beszédet érintő megbélyegzéseket (Parapatics 2022: 85).

Ezen elméleti megfontolások és pedagógiai célkitűzések különösen relevánsá válnak, amikor különböző regionális vagy kisebbségi nyelvváltozatokat vizsgálunk. A nyelvi diverzitás elfogadása és a többnormájú szemlélet fontossága kiemelten érvényesülhet például a határon túli magyar közösségek nyelvi helyzetének elemzésekor, ahol a nyelvi identitás és a közösségi hovatartozás kérdései gyakran összefonódnak a sajátos nyelvhasználattal. Jellemző különbség a kárpátaljai és a magyarországi nyelvhasználat között, hogy a kárpátaljai magyart erőteljesebben jellemzik nyelvjárási jelenségek, mint a magyarországit, több a köznyelvitől eltérő regionális elem, és tovább fennmaradnak az archaikus, régi-es formák. Továbbá a kisebbségben élő kárpátaljai magyarok olyan helyzetekben is használják a nyelvjárásokat³⁶, amelyekben az anyaországiak már nem (Kiss 1995: 194; Csernicskó–Szabó Mihály 2023: 211). A nyelvhasználati különbségek-ből adódóan az egyes nyelvváltozatok megítélése is eltérő lehet a kárpátaljaiak és a magyarországiak körében.

A kárpátaljai nyelvhasználat szociolingvisztikai vizsgálata a 90-es évek második felében kezdődött, amikor egy – az egész Kárpát-medencét átfogó – felméréssorozatot már nyelvi attitűdre és a különböző nyelvi változók megítélésére vonatkozó kérdések is megjelentek. A Kárpátaljára vonatkozó felmérésből kiderült, hogy az ott élő magyar közösség pozitívan viszonyul anyanyelvéhez, amelynek identitásjelző funkciója kiemelkedő jelentőséggel bír számukra. Ezenkívül a helyi nyelvváltozat (kárpátaljai magyar) a regionális kötődés kifejezője (vö. Csernicskó 1998).

Ezt követően több nyelvi attitűdvizsgálat is készült kárpátaljai magyarok körében. A felsőoktatásban tanuló hallgatók nyelvi tudatosságát és attitűdjeit feltáró kutatás eredményei alapján a megvizsgált tanító szakosok ügyelnek a szituatív nyelvhasználatra, és tisztában vannak azokkal a beszédhelyzetekkel, amelyekben a sztenderd használata helyénvaló (T. Károlyi 2002: 329–333). A pedagógusok körében végzett felmérés pedig azt mutatta, hogy a megkérdezettek nem vélekednek negatívan a nyelvjárási jelenségekről, bár sokan nem ismerik el azok előfordulását a saját nyelvhasználatukban (Lakatos 2010: 146–170).

³⁶ A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról bővebben lásd Lizanyec–Horváth 1981: 3–18, Beregszászi–Csernicskó 2007: 7–96, Gazdag 2021: 48–51.

A kutatásokból az is kiderült, hogy az anyanyelvi nevelés szemléletváltásának népszerűsítése, vagyis az additív anyanyelv-oktatási módszer alkalmazása az iskolákban pozitív irányba terelte a nyelvi sokféleséggel és a tudatos nyelvhasználattal kapcsolatos értékítéleteket (vö. Beregszászi 2012, Dudics Lakatos 2019, Dudics Lakatos 2021). Egy újabb tanulmány rámutatott arra is, hogy az egyetemi hallgatók nyelvi értékítéleteinek alakulását befolyásolja a felsőoktatási tanulmányaik során szerzett nyelvészeti ismeretek. Továbbá a válaszadók körében ezúttal is pozitív attitűd volt megfigyelhető a kárpátaljai magyar nyelvhasználattal kapcsolatban: a legtöbben szépnek tartják a saját településük nyelvhasználatát, ugyanakkor tudják, hogy az különbözik a magyarországi magyar nyelvhasználattól (Dudics Lakatos–Gazdag 2023: 39–41).

Magyarországon a Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat keretében vizsgálták a magyar lakosság nyelvi értékítéleteit. A kutatásból kiderült, hogy az iskolai végzettség emelkedésével nő azok aránya, akik a nemsztenderd mondatokat nyelvtanilag helytelennek ítélik. Emellett a fővárosi adatközlők kisebb arányban jelölték helyesnek a nemsztenderd mondatokat, mint a vidékiek (Kont-ra 2003: 577–594). Egy korábbi felmérés is hasonló eredményt hozott: a budapesti adatközlők előítéletesebbek voltak az általuk nyelvjárásnak minősített beszéddel szemben, mint a vidéki városokban élők. Az is megállapítást nyert, hogy területtől függetlenül általánosan érvényes az a megállapítás, miszerint a nemsztenderd beszélőket negatívabban ítélik meg, mint azokat, akik sztenderd nyelvváltozatot használnak (Sándor–Langman–Pléh 1998: 29–40).

Az egyetemi hallgatók körében végzett felmérés szerint a budapesti egyetemisták 92%-a nem rendelkezik nyelvjárási háttérrel (Kiss 2009: 3). Egy későbbi kutatás is igazolta, hogy a vidéki városokban tanuló hallgatók elfogadóbbak a nyelvjárási jelenségekkel, mint a fővárosi egyetemisták (Zimányi 2015: 234–237). Egy átfogó vizsgálat során – amely Magyarország különböző egyetemében tanuló hallgatók nyelvjárási attitűdjeit mérte fel – kiderült, hogy a válaszadók általában kevésbé elfogadók a területi alapú nyelvi változatokkal szemben. Ennek okát a hallgatók nyelvi tudatosságának hiányosságában látták (vö. Parapatics 2021).

Az imént bemutatott eredmények azt mutatják, hogy mind a magyarországiak, mind a kárpátaljaiak véleménye igen változatos képet fest a nyelv területi alapú változatosságának megítéléséről, különösen igaz ez a magyarországi egyetemi hallgatók nyelvjárási attitűdjeire. Bizonyára a hallgatók is tapasztalják, hogy a nyelvjárási nyelvhasználatot, a köztudatban élő tévhitek miatt, sokan negatívan ítélik meg, és ez hatással lehet a nyelvjárási attitűdjeikre. Ebből kifolyólag érdemes foglalkozni a nyelvi változatosság kérdésével és a különböző nyelvváltozatok használati körével mind a középiskolai oktatásban, mind a felsőoktatásban.

A kutatás módszere és adatközlői

Az itt bemutatott kutatásban összehasonlító vizsgálatot végeztem, amelyben magyarországi és kárpátaljai magyar felsőoktatásban tanuló hallgatók nyelvi tudatosságát és nyelvjárási attitűdjeit vetettem össze.

A felmérést online kérdőívvel végeztem, amelyet összesen 108 felsőoktatásban tanuló tanár szakos hallgató töltött ki. A kérdőíves anyaggyűjtés 2024-ben történt. A magyarországi csoport adatközlői a Nyíregyházi Egyetemen tanulnak. Korábban már végeztem hasonló jellegű, nyelvjárási attitűdökkel kapcsolatos felmérést a Nyíregyházi Egyetem hallgatói körében (vö. Kiss–Somfalvi 2024; Kiss 2025). Ez a tanulmány egy új kutatást mutat be, amelyben az újonnan egyetemre érkező elsőéves hallgatók nyelvjárási attitűdjeit vizsgáltam, és az itt kapott adatokat részben össze is vetem a korábbi években más hallgatókkal kitöltött kérdőívek adataival. Ezen kívül szerettem volna kiterjeszteni a kutatást más felsőoktatási intézményben tanuló hallgatókra is, ezért az itt bemutatott kutatásban kárpátaljai magyar hallgatók is részt vettek. A kárpátaljai csoport hallgatói a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán tanulnak.

A kérdőívet a szakirodalomból ismert hasonló tanulmányok eredményei (vö. Lakatos 2010, Kiss 2009) és a korábbi adatgyűjtési tapasztalataim alapján állítottam össze. A kérdéseket két részre csoportosítottam. Az első rész a válaszadók szociológiai jellemzőire vonatkozott (nem, életkor, születési hely, jelenlegi lakóhely). A második rész pedig nyelvjárási attitűdökkel kapcsolatos kérdéseket tartalmazott. A kérdőív túlnyomórészt zárt kérdésekből állt az adatok összehasonlíthatóságának biztosítása érdekében. Ezek a kérdések arra keresték a választ, hogy a válaszadók észreveszik-e a nyelvjárási jelenségeket saját és mások nyelvhasználatában, hogyan viszonyulnak ezekhez a jellegzetességekhez, milyen helyzetekben használják, és szerintük mikor elfogadható a nyelvjárási jelenségek használata. Emellett a kérdőív tartalmazott egy nyitott kérdést is, amelyben a válaszadókat arra kértem, hogy határozzák meg a nyelvjárás fogalmát. Ez a kérdés azért volt fontos, mert lehetőséget adott az adatközlőknek, hogy saját ismereteik és véleményük alapján fogalmazzák meg válaszaikat, másrészt pedig felmérhettem, mennyire vannak tisztában a nyelvjárás fogalmával. Végül Likert-skálás kérdésekkel a válaszadók tudatos nyelvhasználattal kapcsolatos ismereteit és a nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdjeit vizsgáltam.

Kutatási kérdések

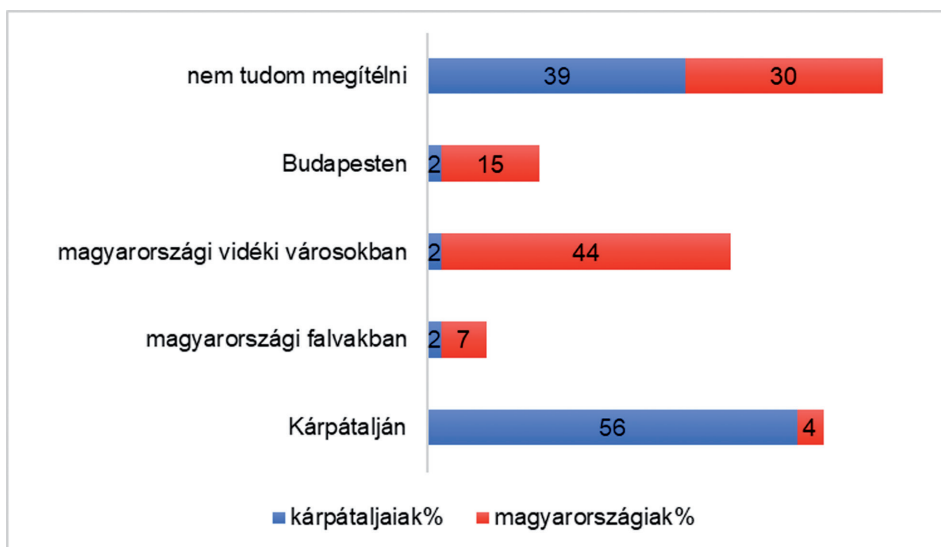
A kutatás során a következő kérdésekre kerestem a választ:

1. Megfigyelhetők-e jelentős különbségek a két csoport adatközlőinek a nyelvjárási attitűdjeiben?

2. Megfigyelhető-e a kárpátaljai magyar hallgatók magyarországi adatközlőknél pozitívabb vélekedése a nyelvjárási nyelvhasználatról?
3. Meg tudják-e határozni a megkérdezettek a nyelvjárás fogalmát, és hogyan befolyásolja ez a tudás a nyelvjárási attitűdjeiket?
4. Mennyire tartják fontosnak a tudatos nyelvhasználatot a vizsgált hallgatói csoportok, és ez milyen összefüggésben van a nyelvjárásokhoz való viszonyukkal?

Eredmények

A korábbi kárpátaljai kutatások eredményei alapján kiderült, hogy az ott élő magyarok pozitívan vélekednek az általuk beszélt nyelvváltozatokról. Több felmérés során is megkérdezték az adatközlőket arról, hogy szerintük hol beszélnek a legszebben magyarul. Az 1996-os felmérésben a válaszadók 55,9%-a Kárpátalját jelölte és 39%-uk Magyarországot (vö. Csernicskó 1998: 291). Egy későbbi felmérésben a megkérdezettek kétharmada szintén Kárpátalját választotta (Karmacsi 2009: 415–422). Hasonló eredményt mutatott egy újabb felmérés is, amely alapján az adatközlők 55,2%-a ezúttal is Kárpátalja mellett döntött (Dudics Lakatos–Gazdag 2023: 39–40). Saját kutatásomban is válaszolniuk kellett az adatközlőknek erre a kérdésre. A válaszokat az 1. ábra mutatja be.

1. ábra: Az adatközlők véleménye arról, hogy hol beszélnek a legszebben magyarul, N=108

A korábbi vizsgálatok eredményeihez hasonlóan a kárpátaljai adatközlők többsége szintén Kárpátalját jelölte meg (56%), a válaszadók 39%-a pedig nem tudta megítélni. A magyarországi adatközlők nagyobb része (44%) szerint Magyarország vidéki városaiban beszélnek a legszebben magyarul, és 30%-uk nem tudta megítélni. Az 1988-as Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat során az országos minta alapján a válaszadók többsége úgy vélekedett, hogy Budapesten beszélnek a legszebben magyarul, viszont az északkeleti nyelvjárásterület adatközlői a saját területük nyelvhasználatát ítélték a legszebbnek (Kontra 2003: 244). A kutatásomban részt vevő magyarországi adatközlőknek is a nagyobb része az északkeleti nyelvjárási régióban él, és az adatok alapján látható, hogy a válaszadóknak csak a 15%-a vélekedett úgy, hogy Budapesten beszélnek a legszebben magyarul.

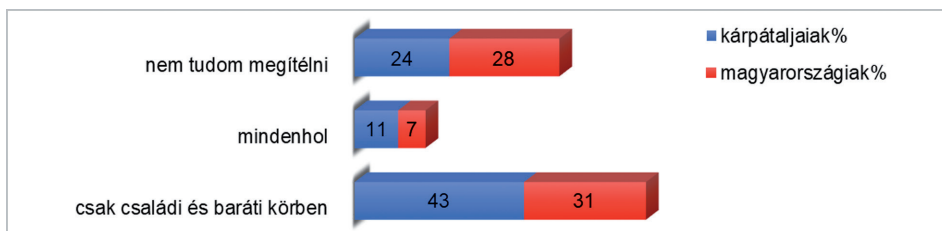
Ezt követően nyitott kérdésben azt vizsgáltam meg, hogy az adatközlők tudják-e, hogy mit nevezünk nyelvjárásnak. Ez a kérdés azért volt fontos, mivel az attitűdök vizsgálatánál szükséges, hogy az adatközlők tisztában legyenek az attitűdtárggyal. Minden adatközlő válaszolt a kérdésre. A válaszok többségében az adatközlők megemlítették a nyelvjárás változatjellegét („*Olyan nyelvváltozat, amely különbözik a köznyelvtől.*”), földrajzi kötöttségét („*Különböző településeken eltérően beszélnek az emberek, máshogy ejtik ki a szavakat. Valahol régiesen, főleg az idősök.*”), a tájszavak használatát („*Sajátos szókincs és kiejtés.*”), valamint a szavak kiejtésbeli különbségeit („*Amikor egy adott szót más kiejtéssel vagy más szóval mondanak.*”). A válaszadók minden esetben metanyelvi ismereteikre hagyatkozva próbálták megfogalmazni válaszaikat, azokhoz nem fűztek egyértelműen pozitív vagy negatív vélekedéseket. Az adatközlőknek egy kisebb része válaszolta, hogy főleg faluban élő, idősebb emberek beszélnek nyelvjárásban („*Ahogy leginkább az idősebb és a falun élő emberek beszélnek.*”). Egy kárpátaljai adatközlő pedig a kárpátaljai nyelvhasználattal azonosította a nyelvjárási beszédet („*Ahogy mi kárpátaljaiak beszélünk.*”).

A különböző földrajzi régiókból származó embereknek a nyelvhasználatuk különbözik, még akkor is, ha ugyanazt a nyelvet beszélik. Ezeket a különbségeket a nyelvészek széles körben tanulmányozták, és arra a következtetésre jutottak, hogy a nyelvhasználók érzékelik ezeket a különbségeket, és képesek lehetnek arra, hogy a nyelvhasználatuk alapján megállapítsák, hogy az adott személy a környékről származik-e, valamint azt is, hogy ha nem környékbeli, akkor honnan származhat (vö. Clopper–Pisoni 2007, Clopper–Rohrbeck–Wagner 2012, Wagner et al. 2013). Kutatásomban megkérdeztem az adatközlőktől, hogy észrevesznek-e különbségeket a saját és a szomszéd településeken élők nyelvhasználatuk között. Mindkét csoportban a válaszadók a többsége igennel válaszolt, viszont a magyarországi adatközlők (80%) nagyobb arányban válaszoltak igennel a kárpátaljai magyaroknál (65%), de ez a különbség nem volt jelentős. Ha összehasonlítjuk a magyarországi válaszokat a 2023-as tanév elsőéves hallgatóinak

eredményeivel (Kiss 2025: 85) látható, hogy ebben a kutatásban nőtt azoknak a magyarországi hallgatóknak a száma, akik igennel válaszoltak a kérdésre. A kérdőívből továbbá az is kiderült, hogy mind a magyarországi (72%), mind a kárpátaljai (62%) válaszadók többsége szerint jellemző, hogy a saját településükön nyelvjárásban beszélnek.

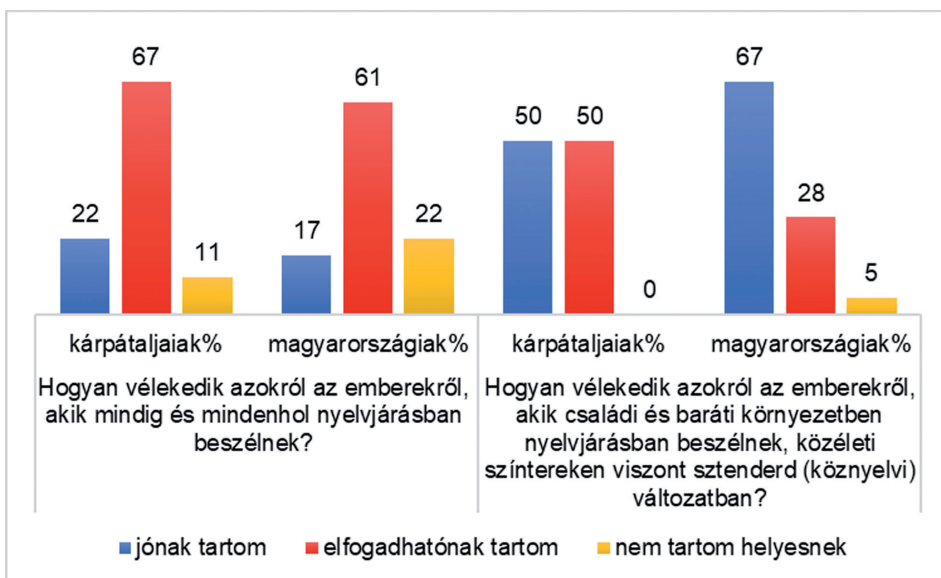
A megkérdezett hallgatók többsége a saját nyelvhasználatában is elismerte a nyelvjárási jelenségek előfordulását. E kérdésnél a kárpátaljaiak (61%) valamivel nagyobb arányban válaszoltak igennel a magyarországiaknál (52%), de ez az eltérés sem volt szignifikáns. Érdekes összehasonlítani a jelen kutatás magyarországi válaszadóinak véleményét a 2023-as minta eredményeivel. A korábbi felmérésben csak a válaszadók 39%-a válaszolt igennel, míg a jelenlegi felmérésben a válaszadóknak több mint a fele. A válaszokat T-próbával is elemeztem, amely kimutatta, hogy a két magyarországi csoport véleménye között szignifikáns különbség van: $t(117)=-3,045$ $p<0,05$ ($p=0,002$). Ez azt mutatja, hogy a jelen kutatás magyarországi válaszadói sokkal nagyobb arányban ismerték el a nyelvjárási jelenségek előfordulását a saját nyelvhasználatukban, mint a korábban vizsgált magyarországi csoport (vö. Kiss 2025: 88). Mivel mindkét kutatásban a magyarországi hallgatók túlnyomó többsége Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében él, valószínű, hogy az eltérések nem a lakóhelyből, hanem sokkal inkább a közoktatásban szerzett tapasztalatokból erednek. A 2020-ban hatályba lépett új Nemzeti Alaptanterv (NAT) – amely többek között a nyelvi-kulturális kontinuitásra és a nyelvjárásokra vonatkozó tudatosság erősítését célozza (vö. Pomozi 2023: 78–79, idézi Takaró 2021: 196–197) – feltehetően hozzájárult ahhoz, hogy a 2023-as felmérés óta a hallgatók nyelvi tudatossága nőtt, és hajlandóbbak felismerni, valamint elismerni saját nyelvhasználatukban is a nyelvjárási jelenségeket.

Az adatközlők tudatos nyelvhasználatra való törekvését támasztja alá, hogy a válaszadók nagyobb része, saját bevallása szerint, csak családi és baráti körben beszél nyelvjárásban. Néhány adatközlő pedig nem tudta megítélni, hogy milyen helyzetekben jellemző a nyelvhasználatára a nyelvjárási jelenségek előfordulása. Továbbá a megkérdezetteknek csak kevés százaléka vélekedett úgy, hogy mindehol nyelvjárásban beszél (2. ábra).

2. ábra: Az adatközlők véleménye arról, hogy milyen helyzetekben beszélnek nyelvjárásban, $N=108$

Mind a kárpátaljai hallgatók (67%), mind a magyarországi adatközlők (61%) többsége elfogadhatónak tartja, ha valaki mindig és mindenhol nyelvjárásban beszél. Pozitívabban értékelték az adatközlők viszont azokat a nyelvhasználókat, akik odafigyelnek a szituatív nyelvhasználatra. Ez azt jelenti, hogy a válaszadók nem tartják helytelennek, ha családi és baráti körben az emberek nyelvjárásban beszélnek, közéleti színtereken pedig köznyelvi változatban (3. ábra).

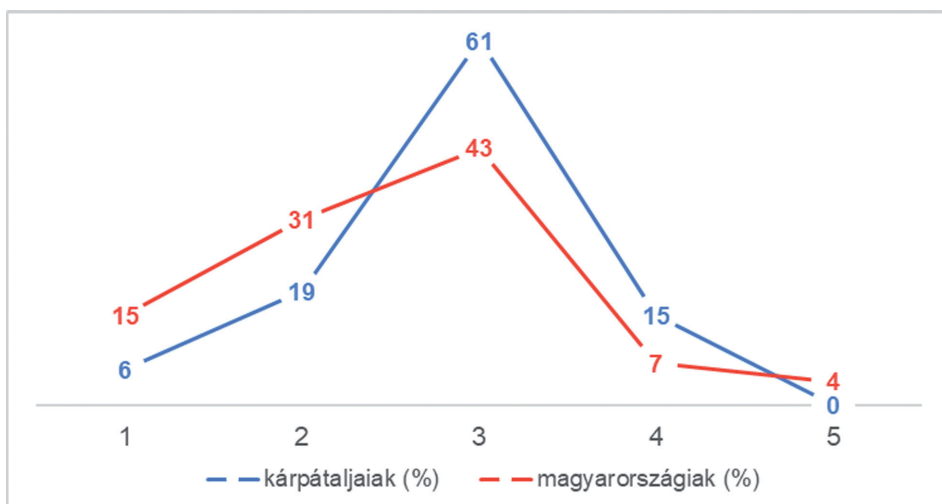

3. ábra: A válaszadók véleménye a szituatív nyelvhasználatról, N=108

A továbbiakban az adatközlőknek egytől ötig terjedő skálán kellett bejelölniük, hogy mennyire értenek egyet különböző állításokkal. A kérdőívben csak a két legszélső érték jelentése volt megadva: 1 = egyáltalán nem értek egyet, 5 = teljes mértékben egyetértek.

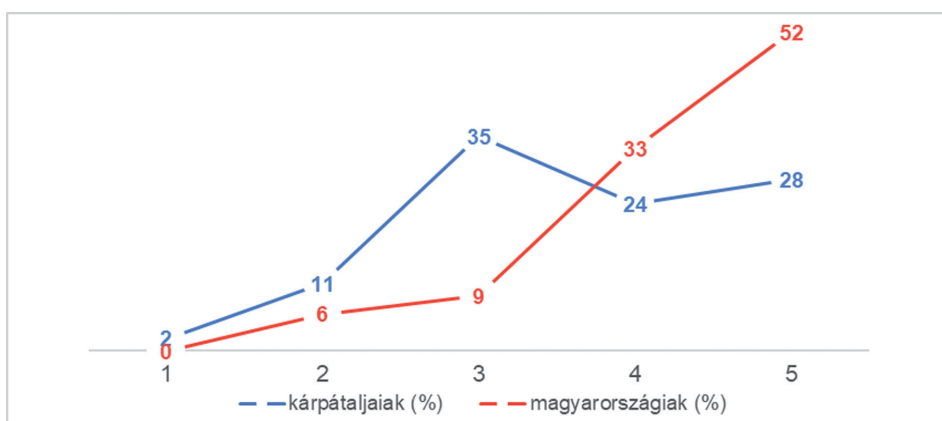
A kárpátaljai hallgatók többsége (61%) a 3-as érték megjelölésével közömbösen vélekedett arról az állításról, hogy ma már kevesen beszélnek nyelvjárásban. A magyarországiaknál a semleges válasz aránya szintén magas (43%), de nem annyira domináns, mint a kárpátaljaiaknál. Ezenkívül a magyarországi csoportban nagyobb arányban képviselteti magát a nem egyetértő oldal (1-es és 2-es értékek együtt 46%), mint kárpátaljai csoportban. Ez arra utalhat, hogy Magyarországon a válaszadók egy jelentős része úgy gondolja, hogy még mindig sokan beszélnek nyelvjárásban, vagy legalábbis nem ért egyet azzal, hogy már kevesen lennének (4. ábra). A két csoport véleménye közötti eltérés oka feltehetően abban kereshető, hogy a kisebbségi helyzetben élő kárpátaljaiak körében nagyobb lehet a nyelvi bizonytalanság, és ez a bizonytalanság ahhoz vezethet, hogy a

különböző nyelvváltozatokról alkotott véleményük is kevésbé határozott (Dudics Lakatos 2019: 127).

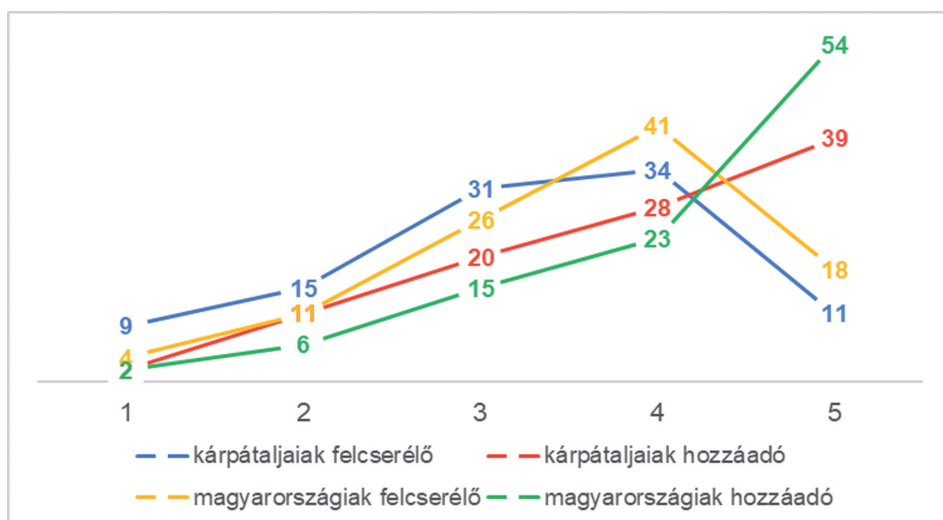
4. ábra: Az adatközlők véleménye arról, hogy ma már kevesen beszélnek nyelvjárásban, N=108

A második állítás szerint napjainkban nagyon fontos a köznyelv elsajátítása. Mindkét csoport elismeri a köznyelv elsajátításának alapvető fontosságát, azonban ezt a magyarországi adatközlők nagyobb arányban vélik elengedhetetlennek, míg a kárpátaljaiaknál valamivel jobban megoszlanak a vélemények a semleges és a határozottan egyetértő válaszok között (5. ábra).

5. ábra: Az adatközlők véleménye a köznyelv elsajátításának fontosságáról, N=108

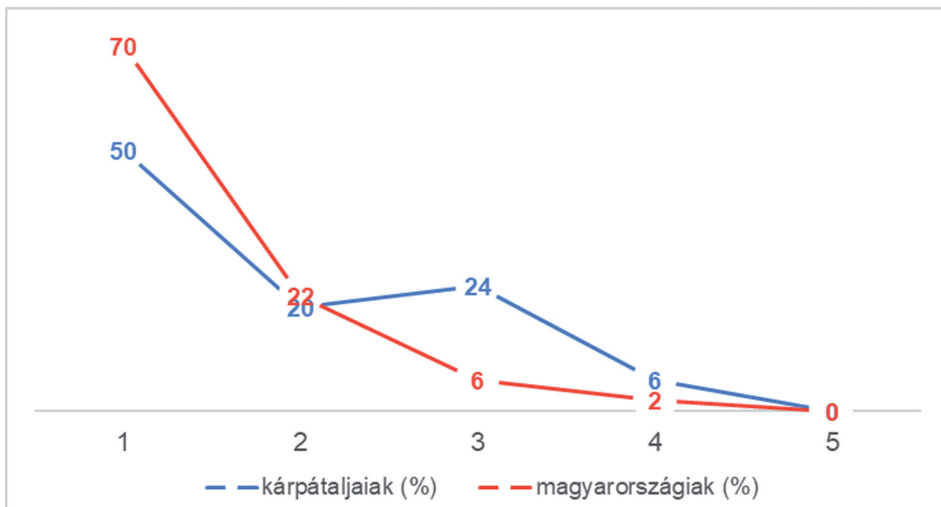
Az adatközlőknek két, egymással ellentétes állítást is értékelniük kellett az anyanyelvi nevelés módszerével kapcsolatban. A két állítás csupán egyetlen szóban különbözött, mégpedig abban, hogy a pedagógus feladata, hogy a köznyelvet a nyelvjárások mellé vagy a nyelvjárások helyett sajátíttassa el a diákokkal. Az eredményt a 6. ábra mutatja be. A diagramon a „hozzáadó” kifejezés azt az álláspontot jelöli, hogy a tanárnak a köznyelvet a nyelvjárások mellé kell megtanítania. Ezzel szemben a „felcserélő” kifejezés azt a megközelítést jelzi, miszerint a tanár feladata, hogy a köznyelvet a nyelvjárások helyett sajátíttassa el a diákokkal. Az adatok egyértelműen azt mutatják, hogy a pedagógiai gyakorlatban a nyelvjárások és a köznyelv közötti viszony tekintetében a hozzáadó szemlélet – vagyis a köznyelv elsajátítása a nyelvjárások mellett – a preferált megközelítés mind a kárpátaljai, mind a magyarországi adatközlők körében. Ez a szemléletmód felismeri a nyelvi sokszínűség értékét, és arra törekszik, hogy a diákok mind a sztenderd nyelvváltozatot, mind pedig a regionális nyelvváltozatokat magukénak tudhassák, ezáltal gazdagabb nyelvi repertoárral rendelkezzenek és teljesebb identitástudattal bírjanak.

6. ábra: Az adatközlők véleménye az anyanyelvi nevelés módszereiről, N=108

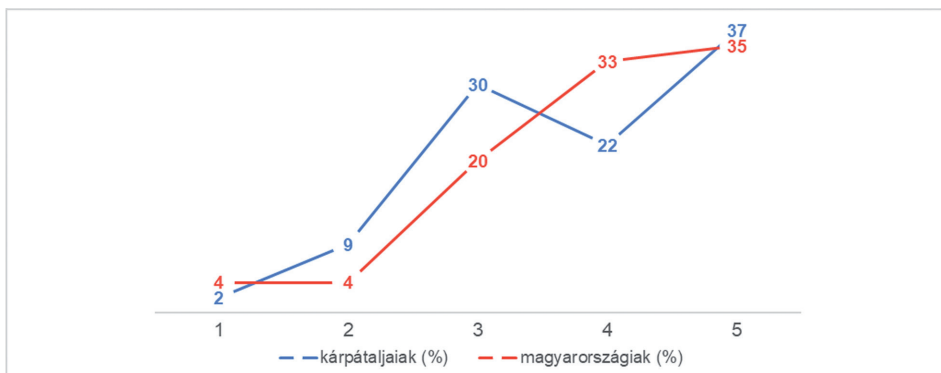
A következő állítás szerint a nyelvjárásban beszélő ember műveletlen. A kárpátaljai hallgatók fele egyáltalán nem értett egyet ezzel az állítással, a magyarországiaknak pedig a 70%-a vélekedett ugyanígy. Ez az adat azt mutatja, hogy mindkét csoport, de különösen a magyarországi adatközlők, egyértelműen elutasítják azt a téves nézetet, miszerint a nyelvjárásban beszélő ember műveletlen. Bár a kárpátaljaiaknál egy kicsit szélesebb az eloszlás a nem egyetértő és semleges válaszok között. Az viszont bizonyos, hogy az 5-ös, teljesen egyetértő

kategória mindkét csoportban 0%-os, és ez azt mutatja, hogy a felmérésben részt vevő hallgatók egyike sem hiszi azt, hogy a nyelvjárási beszéd a műveletlenség jele lenne (7. ábra).

7. ábra: Az adatközlők véleménye arról, hogy a nyelvjárásban beszélő ember műveletlen, N=108

Mindkét csoportban a válaszadók nagyobb része (kárpátaljai hallgatók: 37%, magyarországi hallgatók: 35%) teljesen egyetért azzal, hogy jó, ha beszélünk valamilyen nyelvjárást is, és használjuk a köznyelvet is, tehát a válaszadók pozitívan ítélik meg a nyelvjárások és a köznyelv együttes használatát. Ez az attitűd a nyelvi gazdagság és a kettősnyelvűség elfogadása felé mutat (8. ábra).

8. ábra: A válaszadók véleménye a különböző nyelvváltozatok használatáról, N=108

Összességében az itt kapott adatok a köznyelv elsajátításának és a tudatos nyelvhasználatnak a fontosságát mutatják mind a kárpátaljai, mind a magyarországi adatközlők körében. Azonban ez a vélekedés nem jár együtt a nyelvjárások leértékelésével.

Összefoglalás

Kutatásomban kárpátaljai magyar és magyarországi hallgatók nyelvi tudatosságát és nyelvjárási attitűdjeit vizsgáltam meg. Az eredmények azt mutatják, hogy az itt megkérdezett kárpátaljai és magyarországi hallgatók nyelvjárási attitűdjei között nem voltak jelentős eltérések, és nem volt megfigyelhető a kárpátaljaiak pozitívabb vélekedése a nyelvjárási nyelvhasználatról a kutatásba bevont magyarországiaknál. Ez valószínűsíthetően azzal magyarázható, hogy mind Kárpátalja, mind pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye nyelvjárása (ahol a magyarországi adatközlők többsége él) az északkeleti nyelvjárási régióhoz tartozik, ezáltal hasonló nyelvi jellemzőket mutat.

Általánosságban mind a kárpátaljai magyar, mind a magyarországi hallgatók pozitívan vélekedtek a nyelvjárási nyelvhasználatról, és fontosnak tartják a tudatos nyelvhasználatra való törekvést. Egyik csoportban sem voltak megfigyelhetők olyan válaszok, amelyek egyértelműen negatív nyelvjárási attitűdökre utaltak volna. Mindkét csoportban a válaszadók többsége szerint jellemző, hogy a saját településükön nyelvjárásban beszélnek, továbbá a többség a saját nyelvhasználatában is jellemzőnek tartja a nyelvjárási jelenségek előfordulását.

A köznyelv elsajátítását a megkérdezett hallgatók mindkét csoportban elengedhetetlennek tartják, ugyanakkor elfogadó attitűdöt mutatnak a nyelvjárási nyelvhasználattal szemben is. Továbbá mindkét csoport egyértelműen elutasítja azt a sztereotípiát, miszerint a nyelvjárásban beszélő ember műveletlen. A pedagógiai módszerek tekintetében is a megkérdezettek egyértelműen a hozzáadó szemléletet részesítik előnyben, azaz véleményük szerint a nyelvjárások megtartása mellett kell megtanítani a diákoknak a köznyelvet.

A két – nyelvileg, kulturálisan és földrajzilag is – eltérő csoport nyelvjárási attitűdjeinek összehasonlításából kapott eredmények arra is rámutatnak, hogy a nyelvi sokféleség és a nyelvjárások iránti nyitottság nemcsak a regionális identitástól függ, hanem a közoktatásban és a felsőoktatásban szerzett ismeretektől és tapasztalatoktól is. Továbbá az a következtetés, hogy a két csoport hallgatóinak nyelvjárási attitűdjeiben nem voltak jelentős eltérések, rávilágít arra is, hogy a különböző nyelvváltozatok elfogadása és tisztelete nem csupán helyi jelenség, hanem szélesebb körben is jellemző függetlenül a földrajzi hovatartozástól.

A kutatás fontos hozadéka, hogy a nyelvjárási attitűdök nem csupán társadalmi tényezők következményei, hanem a nyelvi kultúra részei is, amelyeket tudatosan kell fejleszteni. A nyelvjárások pozitív megítélése és a tudatos nyelvhasználat

különösen fontos a nyelv megőrzésében és fenntartásában. Ezek nemcsak a nyelv szintjén, hanem a közösségi kapcsolatok megerősítésében is jelentősek.

Köszönetnyilvánítás

A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24 Kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból Finanszírozott Szakmai Támogatásával Készült. Támogató Intézmény: Nyíregyházi Egyetem.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Beregszászi Anikó (2012): *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István (2007): A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról. In: Csernicskó István–Márku Anita (szerk.): *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. PoliPrint. Ungvár. 7–96.
- Clopper, Cynthia G.–Pisoni, David B. (2007): Free classification of regional dialects of American English. *Journal of Phonetics* 35: 421–38.
- Clopper, Cynthia G.–Rohrbeck, Kristin L.–Wagner, Laura (2012): Perception of dialect variation by young adults with High-Functioning Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders* 42: 740–54.
- Csernicskó István (1998): *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest.
- Csernicskó István–Szabó Mihály Gizella (2010): Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*. Köztársasági Elnöki Hivatal. Budapest. 167–198.
- Dudics Lakatos Katalin (2019): Kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvjárási attitűdjének alakulása két felmérés eredményei alapján (2008–2018). *Magyar Nyelvjárások* 57: 123–134.
- Dudics Lakatos Katalin (2021): Kárpátaljai magyar iskolások nyelvjárási attitűdjének alakulása egy megismételt kérdőíves gyűjtés alapján. *Magyar Nyelv* 117: 346–354.
- Dudics Lakatos Katalin–Gazdag Vilmos (2023): A kárpátaljai felsőoktatási intézmények hallgatóinak nyelvhasználati sajátosságai és nyelvi attitűdjei két felmérés részeredményei alapján. *Acta Academiae Beregsasiensis. Philologica* II: 32–48.

- Gazdag Vilmos (2021): *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban*. Termini Egyesület. Törökbálint.
- Giles, Howard–Coupland, Nikolas (1991): *Language: Contexts and Consequences*. Open University Press. Milton Keynes.
- Karmacs Zoltán (2009): Nyelvi attitűd: gyengítő és erősítő tényezők Kárpátalján a magyar nyelv esetében. In: Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. MTA Nyelvtudományi Intézet–Gramma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozofus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra. 415–422.
- Kiss Jenő (1995): *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kiss Jenő (2009): A nyelvjárások és a dialektológiaoktatás Kárpát-medencei magyar szakos hallgatók szemével. *Magyar Nyelvőr* 133: 1–14.
- Kiss Anita–Somfalvi Zita (2024): Language awareness survey among university students. *Acta Academiae Beregsasiensis. Philologica* 3/2: 53–69.
- Kiss Anita (2025): Nyelvjárási tudat és attitűd az egyetemi hallgatók körében. *Magyar Nyelvőr* 149/1: 80–93.
- Kontra Miklós (szerk.) (2003): *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Labov, William (1972): *Sociolinguistic Patterns*. University of Pennsylvania Press. Philadelphia.
- Lakatos Katalin (2010): *Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje*. Kézirat. Doktori értekezés. ELTE BTK. Budapest.
- Lizanyec, Petro–Horváth Katalin (1981): A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. *Magyar Nyelvjárások* 24: 3–18.
- Milroy, Lesley–Milroy, James (1985): *Authority in Language: Investigating Language Prescription and Standardisation*. Routledge & Kegan Paul. London.
- Parapatics Andrea (2021): Pannon Egyetemen tanuló hallgatók nyelvi-nyelvjárási tudata. In: *Humán tudományok: pedagógusképzés és tananyagfejlesztés*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Parapatics Andrea (2022): Nyugat-magyarországi beszélők nyelvi-nyelvjárási attitűdjei. Részeredmények. *Acta Academiae Beregsasiensis. Philologica* 1: 85–105.
- Pomozi Péter (2023): A Kárpát-medencei magyar nyelvi-kulturális kontinuitás élménye az új szemléletű nyelvtörténet- és nyelvjárás-oktatásban. In: Pomozi Péter (szerk.): *Magyarságtudományi tárgyak az új NAT-ban és a KET-ben: Oktatásmódszertani és oktatáspolitikai tanulmányok*. Magyarságkutató Intézet. Budapest. 51–91.

- Sándor Klára (1999): Szociolingvisztikai alapismeretek. In: Galgóczi László (szerk.): *Nyelvtan, nyelvhasználat, kommunikáció*. JGYF Kiadó. Szeged. 133–171.
- Sándor Klára–Langman Juliet–Pléh Csaba (1998): Egy magyarországi ügynökvizsgálat tanulságai. (A nyelvváltozatok hatása a személypercepcióra). *Válóság* 8: 29–40.
- T. Károlyi Margit (2002): A nyelvi tudatosság és attitűd vizsgálata a beregszászi főiskola hallgatóinak különböző csoportjaiban. In: Hoffmann István–Juhász Dezső–Péntek János (szerk): *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék. Debrecen. 329–338.
- Takaró Mihály (2021): A NAT irodalmi és nyelvi újdonságai Trianon tükrében. In: Pomozi Péter (szerk): *A magyar nyelv a Kárpát-medencében Trianon előtt és után. Nyelv- és oktatáspolitikai tanulmányok*. Magyarságkutató Intézet. Budapest. 189–201.
- Wagner, Laura–Clopper, Cynthia G.–Pate, John K. (2013): Children’s perception of dialect variation. *Journal of Child Language* 41: 5: 1–23.
- Zimányi Árpád (2015): A nyelvjárások és a nyelvjárásiasság megítélése egyetemisták és főiskolások körében. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series: Sectio Linguistica Hungarica* 42: 233–244.

A GREEN NEW DEAL MINT KOMMUNIKÁCIÓS FEGYVER: ELLENSÚLY A TRUMP-KORMÁNY KLÍMAPOLITIKÁJÁHOZ

1. Bevezetés és háttér

A 21. század második évtizedére számos, a korábbi környezetpolitikákat meg-
szabó elképzelés megdőlt. A várakozásokkal ellentétben, a kifejlesztett új, ener-
giahatékonyabb technológiák nem eredményezték az energiafogyasztás csökke-
nését. Az energiafogyasztás mind a fejlett, mind a fejlődő országok körében dina-
mikusan nő (International Energy Agency 2025). Mindeközben a klímaváltozás
érzékelhető hatásai miatt egyértelművé vált, hogy valamifajta emissziócsökken-
tés mindenképpen szükséges. Ezt a folyamatot erősítették, néhol több, néhol ke-
vesebb sikerrel az olyan nemzetközi vállalások is, mint a kiotói egyezmény vagy
a párizsi éghajlatvédelmi egyezmény. Bár ezen egyezmények mögött más és más
politikai logika, illetve kibocsátáscsökkentési mechanizmus húzódik meg, közös
bennük, hogy az emissziós célokat olyan, mindenki számára elfogadható komp-
romisszumokkal kívánja elérni, amelyeket az otthoni választók felé is sikeres
érdekérvényesítésként lehet kommunikálni. A környezettel kapcsolatos politikai
döntésekben önmagában az energetikával kapcsolatos szegmens egy rendkívül
komplex terület: érinti az infrastruktúrafejlesztést, egy optimális, környezetbarát,
fogyasztók számára is megfizethető energiamix meghatározását, valamint a meg-
újuló energiaforrások integrációját.³⁷

Mindemellett a politikai folyamatok értelmezhetőek úgy, hogy a fősodorbeli
politikai alakulatok, a zöld pártok kivételével, a klímaváltozással kapcsolatos kér-
dések megoldásában lényegileg nem érdekeltek. Egy-egy egyértelműen az antro-
pogén klímaváltozáshoz köthető természeti katasztrófa esetén a tüneti kezelés a
jellemző, de átfogó politikai megoldás eddig ezekere a kérdésekre nem született
(Govenor Gavin Newsom 2025, Móra 2025). Ennek a jelenségnek a magyará-
zata részben a nyugati világra jellemző választási demokráciák jellegéből fakad.

³⁷ Az integrációs probléma leegyszerűsítve a következőt takarja: A megújuló energiafor-
rások egy része időszakosan, változó intenzitással termel. Viszont ez a csúcsidezőszak
nem feltétlenül esik egybe a fogyasztási csúcsokkal. Így a megújulókat által az optimális
időszakban megtermelt energiát vagy tárolni kell, vagy könnyen ki- és bekapcsolható
„puffer” energiatermelő egységekre van szükség. Az energiátárolás ilyen ipari lépték-
ben még nem megoldott, a puffer erőművek pedig jellemzően szén-dioxidot kibocsátó
gázerőművek.

A pár évente tartott választások arra ösztönzik a politikai döntéshozókat, hogy elsősorban azokra a problémákra fókuszáljanak, amelyek gyors, ugyanakkor költséghatékony megoldásával a következő választási ciklusban kampányolni lehet. A komplex, évtizedeket és emellett komoly anyagi ráfordítást igénylő környezetpolitikai kérdések pedig nem tartoznak ezek közé. Mindazonáltal a környezetvédelem ugyanúgy a politikai kultúrharc egyik csataterévé vált, mint például a szexuális kisebbségek vagy a bevándorlás ügye. Az Egyesült Államokban a környezetvédelem ügyének effajta kultúrharcba való betagozódása az 1980-as években kezdődött a Reagan kormányzat alatt, és az Obama-kormány idejére egyértelműen megszilárdult az a fajta felosztás, miszerint a környezetvédelem és klímaváltozás elleni harc a Demokrata Párt témája. A Republikánus Párt ezzel szemben kevésbé hatékony kommunikációs keretekkel próbálkozott. Jellemző volt, hogy a republikánus elnökjelöltek a kampány során szembeállították a gazdasági növekedést és az amerikai jólétet a környezetvédelmi kérdésekkel, mintha azok kölcsönösen kizárnák egymást (The American Presidency Project 1992).

Ebben hozott változást Al Gore korábbi demokrata elnökjelölt médiaszemélyiséggé válása. Gore a fősodratú média és szórakoztatóipar segítségével központi témává tette a klímaváltozás, akkori szóhasználatával a globális felmelegedés ügyét. A Republikánus Párt szélsőségesebb szárnya erre a tudományos eredmények megkérdőjelezésével, a klímatudomány eredményeinek tagadásával válaszolt. Ebben a folyamatban a Demokrata Párt kommunikációs gépezete készséges segítséget nyújtott, ugyanis mindig a Republikánus Párton belüli legszélsőségesebb hangokat erősítették fel. Emiatt a fősodratú médiában az a kép erősödött, hogy a Republikánusok szélsőséges szárnyának klímatudomány-ellenes álláspontja a teljes amerikai jobboldal nézeteit tükrözi. Ezért az a pillanat, amikor a 2008-as amerikai elnökválasztási kampányban, az akkor már rendkívül népszerűtlen George W. Bush a Fehér Ház Rózsakertjében egy beszédben emelte ki a klímaváltozás elleni küzdelem fontosságát, és sürgetett egy új, értékelvű, republikánus környezetpolitikát, elsikkadt a médiazajban (The White House 2008).

Az Obama-kormányzat a korábbi Demokrata környezetpolitikai kommunikációs stratégiáknak megfelelően a legszélsőségesebb megszólalásokat erősítette fel a Republikánus oldalról. Ezzel egyrészt erősíteni kívánta saját szavazóbázisának identitását, másrészt nyitni próbált a kevésbé elkötelezett szavazók felé, hangsúlyozván, hogy az egészséges környezet alapvetően közös érdek, a klímaváltozás megállítása pedig szintén közös, mindenkit érintő feladat (Lavelle 2016).

Az Obama-kormányzat regnálása alatt a Republikánus Párt jobbszéle, és a hozzájuk kapcsolódó Tea Party mozgalom kezdetben ezt a fajta szerepvállalást mint túlzott állami beavatkozást és felelőtlen költségek kivetését kívánta keretezni (Fisher 2015: 15–17). Hamar kialakult az a fajta gondolkodás, hogy klímaváltozás elleni harc pont ugyanúgy a Demokraták által vezetett progresszív kultúrharc kiterjesztése, mint a melegjogokkal, a szexuális reprodukciós jogokkal, vagy a

bevándorlással és kulturális összetétellel kapcsolatos kérdések. Ezzel a környezetpolitika egy olyan ideológiai csomag része lett, amelynek elemeit egy amerikai Republikánusnak szinte kötelező elleneznie.

Mindemellett fontos megértenünk, hogy a Republikánus Párt soha nem volt környezetvédelem-ellenes, és nem volt a klímaváltozás elleni harc ellen sem. A legnagyobb különbség a Demokratákkal összevetve az, hogy a Republikánusok a környezet, az erőforráshasználat, és a klímaváltozás kérdését is alapvetően gazdasági, energiapolitikai, és versenyképességi szempontból nézték (National Energy Policy Development Group 2001: 7–11). Ennek kontextusában az említett politikai polarizáció mindössze egy kommunikációs stratégia, amely a szavazóbázis megerősítésére és egyben tartására szolgál.

A Demokrata Párt ezzel szemben komolyabb hangsúlyt helyezett a zöld ügyekre, különösen a politikai kommunikáció területén, valamint bíztak az állami szabályozás erejében. Ez utóbbi élesen szemben állt a Republikánusok piaci logikára épülő környezeti szemléletével. A Republikánus Párt szélső köreire az összeesküvés elméletek felé mutató gondolkodás volt a jellemző. Az egyik ilyen környezetvédelmi politikákkal kapcsolatos elmélet az, hogy a globális klímaváltozás egy olyan mítosz, amellyel az Egyesült Államok stratégiai ellenfelei próbálják gyengíteni vetélytársuk gazdaságát. Ez a konspirációs teória azért is fontos, mert a 2016-os elnökválasztási kampányban a Republikánus jelölt, Donald Trump ezt a Republikánus fősodor véleményévé tette (Wong 2016). A Demokraták szélső körei ezzel szemben egyfajta forradalmi attitűdöt képviselnek, melynek értelmében a társadalom és gazdaság teljes, azonnali átformálása is elfogadható, amennyiben az közelebb visz a környezeti problémák megoldásához.

A Demokrata Párt szélső körei által javasolt Green New Deal törvénycsomag vizsgálata megmutatja számunkra, hogy hogyan használták a Demokraták a környezetvédelem ügyét a kommunikációs térben. Úgy gondolom, hogy a Green New Deal célja sosem a környezetpolitikai problémák megoldása volt, hanem a politikai polarizáció fenntartása a saját tábor mozgósítása, és az ellenfél lépéskényszerbe hozása által.

2. Az új Demokrata erőcsoport

Az Obama-kormány nehéz örökséget vett át a Bush-adminisztrációtól. A 2008-ban kibontakozó gazdasági válság jelentős politikai tőkét vont el, a gazdasági problémák kezelése pedig kormányzati beavatkozást igényelt. Emellett és az egészségügyi reform mellett az Obama-kormány első ciklusában a zöld üzenetek elsikkadtak, ami annak fényében nem meglepő, hogy egy új energetikai iparág született meg, a palagáz-kitermelés és a repesztéses olajtermelés. Ezek komoly bevételi forrást és gazdaságélénkülést hoztak (Lavelle 2016). Obama második ciklusában ugyanakkor sokkal hangsúlyosabbak lettek a zöld üzenetek, és az

elnök számtalan olyan kisebb, de jelentőségteljes rendeletet hozott, amelyek Obama „zöld” hagyatékának részét képezik ma is (The Obama Foundation 2024). Környezetvédelmi intézkedései közül a legnagyobb hatású és legnagyobb médiavisszhangot kiváltó ugyanakkor a nemzetközi párizsi éghajlatvédelmi egyezmény ratifikálása volt. Ez az egyezmény sokat javított az Egyesült Államok megítélésén a kiotói egyezménnyel kapcsolatos amerikai álláspont után (Somanader 2016).

Ezek az Obama-féle intézkedések ugyanakkor rövid életűek voltak. Az első Trump-kormány nagy erőfeszítéseket tett, hogy lebontsa az Obama-hagyatékot. A Republikánus többség sikertelenül ugyan, de megpróbálta visszavonni az Obamacare egészségügyi csomagot, illetve a Trump-elnökség első napján az Egyesült Államok kilépett a párizsi éghajlatvédelmi egyezményből (Maizland és Fong 2025).

A Trump-kormány politikai kommunikációja szakított a korábbi republikánus narratívával, amely a környezetvédelem kérdését az energiapolitikán keresztül szemlélte. Trump elnök többször is mint „kínai álhírre” hivatkozott a klímaváltozásra, és a Republikánus Párt jobbszélén lévő csoportoktól, például a Tea Party mozgalomtól számos kommunikációs panelt emelt át (Holden 2019).

A 2018-as félidős választások nem várt sikereket hoztak a demokraták számára. A Trump-kormány kommunikációját és intézkedéseit kaotikusnak vélő közhangulat miatt a Demokrata Párt 40 új képviselői helyet szerzett az amerikai Képviselőházban, ezzel véget vetve a republikánusok 2016 óta fennálló trifektájának (Hardwood 2018).³⁸

Az új képviselők között különös médiafigyelmet generáltak azok a fiatal, valamilyen etnikai kisebbséghez tartozó, karakteresen baloldali képviselőnők, akik először jutottak be az amerikai törvényhozásba. Ezek a képviselőnők Alexandra Ocasio-Cortez (New York), Ilhan Omar (Minnesota) és Rashida Tlaib (Michigan) voltak.

A megválasztott képviselőnőkre irányuló figyelem oka nem csak a fősodratú demokratáknál harciasabb álláspontjuk volt. Koruk és etnikumuk kapcsán is éles kontrasztot mutattak a regnáló demokrata pártelittel. Ennek a pártelitnek emblematisztikus figurái az 1950-ben született Chuck Schumer, szenátusi vezető és az 1940-es születésű Nancy Pelosi. Velük szemben az 1976-os születésű Rashida Tlaib, az 1982-es Ilhan Omar és az 1989-es Alexandra Ocasio-Cortez egy teljesen másik generációt képviseltek (Levin és Wong 2018).

³⁸ Federal trifecta alatt azt a helyzetet értjük, amikor az Egyesült Államokban egy párt rendelkezik képviselőházi és szenátusi többséggel, valamint ez a párt adja az elnököt is.

3. A Green New Deal

Az új demokrata képviselők által elővezetett politikai termék a Green New Deal volt. Mielőtt azonban a törvényjavaslat médiavisszhangját bemutatnám, szükséges megismerni annak előzetes történetét is.

A Green New Deal mint politikai termék eredetileg az Amerikai Zöld Párttól ered.³⁹ A javaslat politikai kontextusban történő felbukkanása először Howie Hawkins 2010-es new york-i kormányzói kampányában kerül elő, majd Jill Stein 2012-es elnöki kampányának válik a részévé (Atkin 2019). A javaslat elnevezése egyértelműen a Franklin Delano Roosevelt-féle New Deal-re utal. A New Deal mint az 1929-es gazdasági válságra adott válasz az állam szerepének jelentős növekedésével járt. A program ideje alatt a szövetségi kormány aktívan beavatkozott a gazdaságba és formálta azt, és annak érzékelt sikere miatt az amerikai baloldal egyik legfontosabb referenciapontja lett.

A Green New Deal mint zöldpárti javaslat ezt a szellemiséget kívánta megidézni. Nagy, átfogó reformtörekvéseket fogalmazott meg, és a politika zöld szemléletű átalakítását ígerte. A javaslat többek között komoly infrastrukturális beruházásokat ígért, zöld átmenetet az energiapolitikában, ehhez kapcsolódóan úgynevezett „zöldgalléros” állások létrejöttét, az amerikai gazdaság dekarbonizációját, és „környezeti igazságosság”-ot.⁴⁰

Ocasio-Cortez és az új progresszívek a Green New Deal ötletét átvették a Zöld Párttól, és azt saját javaslatként terjesztették be a törvényhozás elé.

Ennek kezdetektől fogva kettős célja volt: a fiatal képviselők, kihasználva a rájuk irányuló médiafigyelmet, egy mindenki számára fontos problémával kapcsolatban nyújtottak be egy radikálisnak tekinthető javaslatot, amely egyértelműen formálta a közbeszédet. Emellett a Green New Deal tovább polarizálta az amerikai társadalmat, ugyanis a tervezet és annak médianarratívája teljesen szembe ment a Trump-kormányzat fosszilis energiahordozókat preferáló, valamint a klímaváltozást elbagatellizáló álláspontjával.

Ocasio-Cortez és csapata a Demokrata Párt régebbi elitjében szövetségeket is találtak. Ilyen volt például Ed Markey, aki generációs szempontból nézve a demokraták régi gárdájához tartozik, azonban mindig is aktív volt a

³⁹ American Green Party

⁴⁰ Az environmental justice tulajdonképpen annak a jelenségnek az enyhítését ígéri, miszerint a szegényebb, jellemzően kisebbségi csoportok jóval nagyobb mértékben szenvedik meg a klímaváltozás és a környezeti szennyezés hatásait, mint a gazdagabb, többségi társadalom.

klímaváltozással és környezetvédelemmel kapcsolatos ügyekben.⁴¹ A régebbi, befolyásos demokrata képviselők egy részének megnyerése politikai súlyt kölcsönzött Ocasio-Cortezék akciójának (Colman és Adragna 2019).

Maga a beterveztett Green New Deal határozati javaslat inkább politikai és médiatermék volt, mintsem olyan tervezet, amely valódi változást kívánt volna elérni. A Szenátusban továbbra is meglévő republikánus többség miatt esélytelen volt, hogy egy ekkora horderejű, ekkora reformokat elindító törvényjavaslat komoly kompromisszumok nélkül átmenjen. Ezt bizonyítja, hogy a határozati javaslat utolsó szövegverziója olyan dolgokat tartalmazott, amelyek a fősodratú amerikai politikában a mai napig elfogadhatatlanok lennének. Ilyen az általános, mindenkire nézve kötelező egészségbiztosítási rendszer felállítása, illetve a zöld ügyekért való „nemzeti mozgósítás” (116th Congress 2019). Ezek miatt a bekeült elemek miatt gondolom úgy, hogy a javaslat sikeressége sosem lehetett szempont, sokkal inkább a közbeszéd tematizálása és a politikai polarizáció erősítése lehetett a cél.

A javaslatra Mike Johnson, louisianai Republikánus képviselő a következőt reagálta:

Amikor megkezdttük a 116. Kongresszus munkáját, az amerikaiak többsége még nem is sejtette, milyen radikális baloldali irányba próbálja eltolni az országot az új demokrata többség. A „Zöld New Deal” talán a valaha előterjesztett legfelháborítóbb javaslatcsomag az Egyesült Államok Kongresszusában, és kötelességünk leleplezni ezt a veszélyes programot – megmutatni, hogy valójában miről szól, és mit jelentene minden amerikai számára. Az állam teljes ellenőrzésére való áttérés aláásná legfontosabb szabadságjogainkat, tönkretenné nemzetünk gazdaságát, és komoly nehézségeket okozna az ország minden polgárának. A konzervatívok ezt egyszerűen nem fogják hagyni (The Republican Study Committee 2019).

Ocasio-Cortezék akciója nem aratott osztatlan sikert a Demokrata Párton belül sem. A pártelit a Green New Deal-ben egy olyan folyamatot látott, amely túlságosan is radikális, ezáltal elijesztheti a centristább szavazókat. Nancy Pelosi több alkalommal is kritizálta az új, progresszívebb képviselőket, bizonyos esetekben kimondottan lekezelő, kioktató hangnemben: „Üdvözljük (az új

⁴¹ Többek között Markey jegyezte az American Clean Energy and Security Act of 2009-t amely egy, az Európai Unió emissziós kereskedelmi rendszeréhez hasonló kvótakereskedelmi rendszert vezetett volna be az Egyesült Államokban. Bár a javaslat a Képviselőházban megszerezte a szükséges többséget, nem volt remény arra, hogy a Szenátusban a Republikánus obstrukciót meggátolják, így a javaslat nem került szenátusi betervezésre.

képviselők) lelkesedését és az olyan hozzájárulásokat, mint amilyen a Green New Deal is, de olyan módon kell működnünk, amely bizonyítékokon alapul és a legfrissebb adatokon nyugszik” (McPherson 2019).

A Green New Deal kezdeményezés azért is jelentős politikai szempontból nézve, mert a Demokrata Párt fősodratú médiában való megjelenését egyértelműen baloldali irányba tolt. Már csak az olyan témafelvetések is, mint a gazdaság teljes zöld szemléletű átalakítása, vagy az általános, kötelező, teljeskörű egészségbiztosítás egy markánsan baloldali képet mutattak a Demokrata Párról.

A párt balra tolásának igénye már korábban is megvolt, azonban ezek a kezdeményezések az elmúlt évtizedekben nem a párton belül jelentek meg, inkább kampányidőszakokban, külső nyomásra. Erre a folyamatra példa Ralph Nader szereplése a 2000-es amerikai elnökválasztáson. Nader témafelvetései egyértelműen igyekeztek a Demokrata jelölt Al Gore-t markánsabban baloldali megszólalásokra sarkallni. Gore kommunikációja viszont alapvetően centrista maradt, és mivel az elnökválasztást kevés híján elvesztette, a csalódott demokraták Nadert és szervezetét, a Green Partyt okolták a sikertelenségért (Zuesse 2014).⁴²

Összességében elmondható, hogy a Green New Deal mint politikai kezdeményezés elsősorban kommunikációs célokat szolgált, és tovább erősítette a két párt környezetpolitikával kapcsolatos narratívájának főbb elemeit. A demokraták új csoportjának lehetősége volt megmutatni progresszív elképzeléseiket a fősodratú médiában, markánsan elválaszthatták magukat a régi demokrata pártelit centrista részétől, és a Republikánus Pártot is reakcióra készíthették. Ez a fajta polarizáció a republikánusoknak is előnyös volt, mivel lehetőség nyílt arra, hogy az új képviselőket a hagyományos amerikai értékekkel szemben állónak, veszélyesnek, és radikálisnak fessék le, amivel szemben a Republikánus Párt konzervatív álláspontja nyugalmat, stabilitást és kiszámíthatóságot biztosít.

4. A Green New Deal újjászületése

A Green New Deal körüli viták után két évvel Donald Trump elvesztette a 2020-as elnökválasztást. Utódja a demokrata Joe Biden lett. Biden egy centrista, kockázatmentes, középutas jelölt volt, aki kiszámíthatóságot ígért. Elnökjelöltsége a Demokrata Párt részéről biztonsági játéknak volt tekinthető. A médiában progresszívnek ható, ám centrista politikát vivő Barack Obama után Joe Biden jelöltsége visszahozta az amerikai politika standardjeit: a jelölt egy idősebb, fehér férfi lett, évtizedes politikai rutinnal. A Trump-kormányzat kommunikációs zűrzavara

⁴² Nader több mint 2 millió 800 ezer szavazatot kapott. Abban a Florida államban, ahol a két jelölt között egy század százalék döntött George W. Bush javára Nader 1,63%-ot ért el (Atlas of U.S. Presidential Elections 2024).

után a Biden-féle centrista higgadtság vonzó lehetett sok amerikai választópolgár számára (Zurcher 2020).

Hasonlóan Barack Obamához, Joe Biden is nehéz helyzetet örökölt republikánus elődjétől. A főbb feladatok a COVID-19 járvány utáni gazdasági helyreállítás, majd külpolitikai fronton az Ukrajna elleni orosz invázió voltak. Mindezek mellett látszott, hogy az amerikai államadósság egyre kevésbé fenntartható pályán mozog, ezért azt szükséges lett volna csökkenteni, az opioid járvány képében régebb óta fennálló egészségügyi válság is sújtotta az országot, illetve a COVID-19 utáni gazdasági helyreállítás és az ukrajnai háború miatt megemelkedett energiaárak inflációt generáltak, így a lakosság életszínvonala érezhetően csökkenni kezdett (Sorkin 2023).

Ebben a helyzetben a politikai vezetéstől aktív cselekvést vártak el, amely legalább megkísérli a sokszor egymásnak is ellentmondó célok elérését. Joe Biden az Amerikai Egyesült Államokat sújtó válságokat kezelni hivatott törvényhozási keretterve a Build Back Better nevet kapta, amely három fő részből tevődött össze:

Az American Rescue Plan egy 1,9 billió dolláros segélycsomag, amelyet 2021-ben American Rescue Plan Act néven szavaztak meg. A terv leginkább a tömegközlekedési rendszerek fejlesztését, a lakhatási válság enyhítését, illetve a megnövekedett egészségügyi kiadások finanszírozását célozta. Ezek közül a tömegközlekedési infrastruktúra fejlesztése a Green New Deal céljai között is szerepelt (The White House n.d.).

Az American Jobs Plan 1,2 billió dollárt szánt az infrastruktúra fejlesztésre, a gazdasági növekedés beindítására, illetve a klímaváltozás elleni küzdelem is megjelent a tervezet céljai között. A törvényben megjelölt keretösszeg egy kisebb részből megalapították a Civilian Climate Corps-t, amely klímaváltozás negatív hatásait, különösen az erdőtűzveszélyt igyekezett enyhíteni szövetségi területeken a US Forest Service-szel együttműködve (The White House 2021a).⁴³

Az American Families Plan 1 billió dollárnyi kiadást és 800 milliárd dollárnyi adókedvezményt foglalt magában. A tervezet fő célja a COVID-19 miatt megrendült anyagi helyzetű családok segítése volt, valamint a megnövekedett egészségügyi kiadások, mint például az oltási programok finanszírozása (The White House 2021b). A törvénytervezetet a Biden-kormányzat Build Back Better Act néven vitte a törvényhozás elé, azonban a centristább demokraták ellenállásán a terv megbukott. Közel egy évvel később, 2022-ben a tervezetet módosításokkal Inflation Reduction Act néven megszavazták. A módosítások célja főleg az volt, hogy a központi költségvetés egyenlegét javítsák, ezzel nyitva a fiskálisan konzervatív szavazók felé. Az Inflation Reduction Act szintén érint olyan

⁴³ A Civilian Climate Corps-t Trump elnök második beiktatása első napján azonnali hatállyal feloszlatta.

környezetvédelmi témákat, amelyek már a Green New Deal javaslatok között is szerepeltek. Ilyenek az energetikai kérdések, a megújuló energiaforrások támogatása és azok mélyebb integrációja az amerikai energiamixbe, illetve az aszályvédelem, amely a klímaváltozás miatt egyre nagyobb problémává vált a középnyugati, jellemzően republikánus agrárállamokban, illetve a mezőgazdasági termelés klímarezilienciájának a kérdése (Zhou 2022).

A Biden-kormányzat nagy, átfogó törvénycsomagjának környezetvédelemmel, infrastruktúrafejlesztéssel, energiapolitikával kapcsolatos elemeit áttekintve azt láthatjuk, hogy a meghozott rendelkezések az Ocasio-Cortez féle Green New Deal törvénycsomag bizonyos javaslatainak feleltethetőek meg. Ez azt jelenti, hogy bár Green New Deal kommunikációs fegyverként indult, politikai sikere is figyelemre méltó.

5. Konklúzió

A 2018-as félédei választásokkor törvényhozásba bekerülő új, demokrata képviselők a megválasztásukkor rájuk irányuló figyelmet kihasználva átvették az amerikai Green Party leghatásosabb politikai termékét. A Green New Deal tervezte összességében az amerikai gazdaság és politikai élet olyan megváltoztatását eredményezte volna, hogy biztosan lehetett tudni, hogy azt eredeti formájában nem fogják megszavazni. Azonban a médiafigyelmet kihasználva, a képviselők a Green New Deal-lel képesek tematizálni a közbeszédet, és emellett megszilárdítják pozícióikat a Demokrata Párton belül. A 2020-as választások után az új, demokrata kormányzatnak a több, egyenként is hatalmas krízissel kell szembenéznie. A szükséges átfogó intézkedések elfogadásához, azonban a kialakult szűk többség miatt minden demokrata képviselő támogatására szükség volt. Ez lehetőséget teremtett arra, hogy Ocasio-Cortezék követeléseik bizonyos, a demokrata pártelit számára is elfogadható részét a Biden-kormány helyreállítási csomagjának részévé tegyék. Ezáltal némileg megváltozott formában, és messze nem teljeskörűen, de az új demokrata balszárny politikai akarata is érvényesül. Ez külső megfigyelő számára azt jelenti, hogy mindössze két év alatt az új progresszív képviselőcsoport olyan politikai és zsarolási potenciált szerzett a párton belül, hogy a többi erőcsoport kompromisszumot kellett velük kötnie.

Ezt a képet ugyanakkor árnyalja, hogy a tematizálás és a polarizáció ellenére a 2024-es elnökválasztási kampányban a környezetvédelem ügye alig jelent meg. Az amerikai gazdaság érzékelt, ám mérések által alá nem támasztott gyengélkedése, a külpolitikai krízisek, illetve Joe Biden egészségügyi állapotáról szóló hírek háttérbe szorították az egyre erősödő klímaválság problémáját (Pew Research Center 2024).

Kérdés, hogy az új Trump-kormány milyen változtatásokat fog eszközölni a környezetpolitika területén. A republikánus kommunikációs keretek a

korábbiakhoz hasonlóan a fosszilis energiahordozók kitermelésének fokozását jelölik meg, mint a gazdasági növekedés biztosítékát. Emellett tény, hogy a legtöbb Biden-féle kezdeményezés, például a nagy infrastruktúrafejlesztések nem állíthatók le, mert ezek hosszabb távú célként, kötött finanszírozási támogatással lettek elfogadva. Várható a fokozott energiahordozókitermelés, de vélhetően nem a hazai piacra, hanem az Egyesült Államok energiaexportőr szerepét erősítendő. Szintén számítani lehet bizonyos környezetvédelmi szabályok, például az EPA⁴⁴ hatálya alá tartozó gépjárműemissziós standardek lazítására. Kiindulva Donald Trump első elnöki ciklusából, várhatóan az összes olyan politikai rendelkezést, amelyet elnöki rendelettel vissza lehet vonni, vagy meg lehet semmisíteni, az új Trump-kormány ki fog iktatni, ideértve a környezetvédelmi és klímapolitikai rendelkezéseket is. Ezeket már csak azért is vissza kell vonnia az új republikánus kormánynak, mert politikai polarizáció terepén egy olyan, kultúrharccossá vált ügyben, mint a környezet és klímapolitika, nem engedhető meg semmilyen kompromisszum.

Fennmarad a kérdés, hogy az a fajta politikai csata, amelybe az Alexandra Ocasio-Cortezék-féle képviselői csoport beszállt, hozzájárul-e a klímaválság politikai problémájának megoldásához.

Könnyen lehet, hogy az olyan fontos ügyek, mint a környezetvédelem és a klímaválság ideológiai és kommunikációs csatáerré való változtatása olyan irányba hat, hogy a tényleges problémák a megosztottság miatt megoldhatatlanná válnak. Kétségtelen, hogy ezt a polarizációs folyamatot nem Ocasio-Cortezék kezdték meg, de tovább erősítették azt, amikor egy olyan javaslattal álltak elő, amely a válságot nem megoldani akarta, hanem lépéskényszerbe hozni a politikai ellenfeleket.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- 116th Congress (2019): S.Res.59 – A Resolution Recognizing The Duty Of The Federal Government To Create a Green New Deal. 2019. február 7. <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/senate-resolution/59>
- Atkin, Emily (2019): The Democrats Stole The Green Party's Best Idea. The New Republic, 2019. február 22. <https://newrepublic.com/article/153127/democrats-stole-green-partys-best-idea>
- Atlas of U.S. Presidential Elections (2024): 2000 Presidential Election Data – National. <https://uselectionatlas.org/RESULTS/data.php?year=2000&data-type=national&def=1&f=0&off=0&elect=0>

⁴⁴ Environmental Protection Agency, az amerikai környezetvédelmi szakhatóság

- Colman, Zack, Anthony Adragna (2019): 'Green New Deal' Lands In The Capitol. Politico, 2019. február 7. <https://www.politico.com/story/2019/02/07/green-new-deal-resolution-1155146>
- Fisher, Patrick (2015):. "The Tea Party and the Demographic and Ideological Gaps Within the Republican Party." *Geopolitics, History, and International Relations* 7, no. 2 (2015): 13–31. <https://www.jstor.org/stable/26805940>.
- Governor Gavin Newsom (2025): California Doubles Down To Protect Communities From Wildfire With 25 Key Deliverables for 2025. Governor Gavin Newsom, <https://www.gov.ca.gov/2025/03/24/california-doubles-down-to-protect-communities-from-wildfire-with-25-key-deliverables-for-2025/>
- Hardwood, John (2018): A Week Later It's Clear The Midterms Did Produce a Blue Wave—Here Are The Three Main Factors That Drove The Democrats Triumph. CNBC, 2018. november 13. <https://www.cnbc.com/2018/11/13/here-are-the-three-main-factors-that-drove-the-democrats-blue-wave.html>
- Holden, Emily (2019): Andrew Wheeler: Trump's EPA Pick Says Climate Change 'Not The Greatest Crisis'. The Guardian, 2019. január 16. <https://www.theguardian.com/environment/2019/jan/16/andrew-wheeler-climate-change-trump-epa-hearings>
- International Energy Agency (2025): Global Trends. IEA, <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2025/global-trends>
- Lavelle, Marianne (2016): 2016: Obama's Climate Legacy Marked by Triumphs and Lost Opportunities. Inside Climate News, 2016. december 26. <https://insideclimatenews.org/news/26122016/obama-climate-change-legacy-trump-policies/>
- Levin, Sam, Julia Carrie Wong (2018): A Night of Firsts: The Candidates Who Made History In The 2018 Midterms. The Guardian, 2018. november 7. <https://www.theguardian.com/us-news/2018/nov/06/midterms-2018-first-history-making-election-wins>
- McPherson, Lindsey (2019): Pelosi On Green New Deal: 'I Can't Say We're Going To Take That and Pass It'. RollCall.com, 2019. február 27. <https://rollcall.com/2019/02/27/pelosi-on-green-new-deal-i-cant-say-were-going-to-take-that-and-pass-it/>
- Móra, Ferenc Sándor (2025): „1700 milliárd forintos vízpótlási programot indíthatnak a Homokhátságon, de még több a kérdés mint a válasz.” Telex, 2025. január 27. <https://telex.hu/belfold/2025/01/27/vizpotlast-terveznek-1700milliardbol-a-duna-tisza-kozi-homokhatsagon>
- National Energy Policy Development Group (2001): "National Energy Policy." U.S Department of Energy. Utolsó letöltés 2025. augusztus 29. https://lwrs.inl.gov/content/uploads/11/2024/04/National-Energy-Policy_2001.pdf

- Pew Research Center (2024): In Tied Presidential Race, Harris and Trump Have Contrasting Strengths, Weaknesses. Pew Research Center, 2024. szeptember 9. <https://www.pewresearch.org/politics/2024/09/09/issues-and-the-2024-election/>
- Somanader, Tanya (2016): President Obama: The United States Formally Enters the Paris Agreement. The White House President Barack Obama. 2016. szeptember 3. <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2016/09/03/president-obama-united-states-formally-enters-paris-agreement>
- Sorkin, Amy Davidson (2023): Politics and Politicians. The New Yorker, 2023. szeptember 10. <https://www.newyorker.com/magazine/2023/09/18/the-challenges-facing-joe-biden>
- The American Presidency Project (1992): Vice Presidential Debate in Atlanta, Georgia. The American Presidency Project, Utolsó letöltés 2025. augusztus 29. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/vice-presidential-debate-atlanta-georgia>
- The Obama Foundation (2024): Climate&Energy. Utolsó letöltés: 2024. december 13. <https://obama.org/about/administration/climate-energy/>
- The Republican Study Committee (2019): RSC Fights Socialist Agenda In Congress, Chairman Introduces Response Resolution To Green New Deal. The Republican Study Committee, 2019. május 22. <https://rsc-pfluger.house.gov/news/press-releases/rsc-fights-socialist-agenda-congress-chairman-introduces-response-resolution>
- The White House (n.d.): The Build Back Better Framework. The White House. Utolsó letöltés: 2025. augusztus 29. <https://bidenwhitehouse.archives.gov/build-back-better/>
- The White House 2008: President Bush Discusses Climate Change. 2008. április 16. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/04/20080416-6.html>
- The White House (2021a): Fact Sheet: The American Jobs Plan. The White House, 2021. március 31. <https://bidenwhitehouse.archives.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/31/fact-sheet-the-american-jobs-plan/>
- The White House (2021b): Fact Sheet: The American Families Plan. The White House, 2021. április 28. <https://bidenwhitehouse.archives.gov/briefing-room/statements-releases/2021/04/28/fact-sheet-the-american-families-plan/>
- Wong, Edward (2016): Trump Has Called Climate Change a Chinese Hoax. Beijing Says It Is Anything But. The New York Times. 2016. november 18. <https://www.nytimes.com/2016/11/19/world/asia/china-trump-climate-change.html>

- Zhou, Li (2022): How Democrats Plan To Overhaul Taxes Climate Spending, and Health Care Before The Midterms. Vox, 2022. július 28. <https://www.vox.com/23281547/build-back-better-joe-manchin-inflation-reduction-act>
- Zuesse, Eric (2014): Ralph Nader Was Indispensable To The Republican Party. HuffPost, 2014. január 23. https://www.huffpost.com/entry/ralph-nader-was-indispens_b_4235065
- Zurcher, Anthony (2020): US Election Results: Five Reasons Biden Won. BBC, 2020. november 7. <https://www.bbc.com/news/election-us-2020-54782631>

AZ 1953–54-ES KIRÁLYI KÖRÚT ÉS A NEMZETKÖZÖSSÉG: MÉDIAREPREZENTÁCIÓ

II. Erzsébet koronázása 1953. június 2-án zajlott le. Ez volt az első olyan brit koronázás, amelyet teljes egészében televízión közvetítettek, és csaknem 30 millió ember nézte élőben otthonában. Az ünnepségre a londoni Westminster-apátságban került sor, ahol Erzsébet yorki hercegnőből II. Erzsébet királynő lett, az Egyesült Királyság és más nemzetközösségi országok államfője. Uralkodása meglehetősen viharos időszakban kezdődött: a Brit Birodalom már hanyatló periódusban volt, és megkezdődött a dekolonizáció folyamata. A királyi körút lehetőséget kínált arra, hogy megerősítsék a Nemzetközösség közös identitását a 20. század új feltételei közepette. Az út eszköze volt annak, hogy bemutassák: a Nemzetközösség egy család, és annak egysége mindennél fontosabb.

Ezen gondolat kiterjesztéseként párhuzamot vonhatunk a királyi körút szándékai és hatásai, valamint *A korona* című televíziós sorozat között. A sorozatot a Netflix 2016 novemberében mutatta be, röviddel több jelentős brit esemény után. 2014. szeptember 18-án tartották meg a skóciai függetlenségről szóló népszavazást, amely veszélyeztette Nagy-Britannia egységét. Nem sokkal később, 2016. június 23-án került sor a Brexit-népszavazásra, amelyben az Egyesült Királyság állampolgárai arról döntöttek, hogy az ország maradjon-e az Európai Unió tagja, vagy lépjen ki belőle. A többség a kilépésre szavazott, és ezzel megindult a kiválás folyamata. Hosszú tárgyalásokat követően az Egyesült Királyság hivatalosan 2020. január 31-én lépett ki az EU-ból.

Az Egyesült Királyság Európai Unióból való kilépése után a COVID–19 járvány újabb krízist jelentett az ország számára. Erről szól Laura Clancy és Sara De Benedictis tanulmánya is. A szerzők párhuzamot vontak *A korona* negyedik évadának megjelenése és az Egyesült Királyság második lezárása között, amely a pandémia idején történt (Clancy, De Benedictis 2021:122). A COVID–19 világjárvány 2022-ben, II. Erzsébet királynő trónra lépésének 70. évfordulóján is fennálló nemzetközi közegészségügyi kockázat volt. A brit uralkodók között II. Erzsébet 70 éves és 214 napos uralkodása volt a leghosszabb. A királynő 2022. szeptember 8-án hunyt el.

Az 1950-es években a dekolonizációs folyamat és az új uralkodó trónra lépése instabilitást és a bizonytalanság érzetét hozta magával a birodalomba. A 20. században a királyi körút eszköz volt arra, hogy egyesítse a nemzetet és megerősítse az összetartozást a Nemzetközösségben. A királynő alattvalói személyesen is megtapasztalhatták a királyi jelenlétet, az eseményről szóló újságcikkek pedig

közvetett módon hívták fel a szélesebb publikum figyelmét erre a jelenségre. A 2010-es és 2020-as években a Brexit, a COVID–19 járvány és II. Erzsébet halála mind olyan jelentős események voltak, amelyek negatívan hatottak az országra. A 21. században már nem volt lehetőség hasonló léptékű királyi körút megszervezésére a királynő kora és egészségi állapota miatt, de egyértelmű igény mutatkozott a közös identitás megerősítésére – akárcsak hatvan évvel korábban. *A korona* II. Erzsébet uralkodását mutatja be, és a brit monarchia jelentőségére összpontosít, amely évszázadok óta a nemzet fontos szimbóluma és állandó eleme a brit közéletben.

Tanulmányomban a királyi körút történelmi és média háttérét vizsgálom. A történelmi háttér az első világháborútól a királyi körút kezdetéig nyújt általános képet, és bemutatja az út előkészületeihez vezető eseményeket. A médiatörténeti részben azt elemzem, milyen nyelvezetek és narratívák jelentek meg a brit és a Nemzetközösségi – különösen ausztrál és jamaicai – országok újságcikkeiben. Ennek a királyi körútnak a korabeli médiareprezentációi világosan mutatták a Brit Birodalomnak az identitás változását. A Birodalmi identitás átalakult ebben a folyamatban Nemzetközösségi identitássá.

Történelmi háttér és médiamegjelenítés

Történelmi háttér

Az első világháború következtében 715.000 katona halt meg, az Egyesült Királyság a világpiacon részesedését tartósan elvesztette, a kereskedelmi forgalma viszszaesett, a háború magas inflációt és munkanélküliséget okozott. (Crafts 2014). Mindezek a tényezők jelentős szerepet játszottak abban, hogy az Egyesült Királyság elveszítette pozícióját a világ vezető gazdasági nagyhatalmai között. A háború után egyre többen követelték a brit uralom alá tartozó területek közül, hogy érjen véget az „anyaország” (azaz az Egyesült Királyság) iránti alárendeltség. E cél tekintetében Kanada volt a leghatározottabb, míg Új-Zéland és Ausztrália kevésbé hajlottak az alárendeltségük feladására. Ennek ellenére a mozgalom folytatódott, és eredményeként 1926-ban megszületett a Balfour-nyilatkozat, amely létrehozta a Brit Nemzetközösséget (British Commonwealth of Nations). A nyilatkozat kimondta, hogy a Birodalom tagjait ezentúl *domíniumoknak* nevezik, amelyek már nem alárendeltek a brit parlamentnek, hanem vele egyenrangúan működnek együtt (Oliver 1988:1188). A Balfour-nyilatkozat szövege szerint a domíniumok: „önálló közösségek a Brit Birodalmon belül, amelyek státuszukban egyenrangúak, bel- és külügyeik tekintetében egyik sem alárendeltje a másinak, bár közös hűséggel tartoznak a Korona iránt, és szabad akaratból társultak a Brit Nemzetközösség tagjaiként” (ford. a szerző) (Transcript of the Balfour

Declaration 1926 [Imperial Conference] 2024). 1931-ben a Westminsteri Statútum fektette le az Egyesült Királyság és a Nemzetközösség tagállamai közötti kapcsolatok alapját. A statútum kimondta, hogy a brit parlament nem hozhat új törvényeket a domíniumok felett, csak azok kormányának beleegyezésével (Oli-ver 1988:1189).

Nemcsak az első, hanem a második világháború is súlyos következményekkel járt az anyaországra nézve. 1945 után Nagy-Britannia identitásválságba sodródott: elveszítette birodalmi státuszát, mivel értékes gyarmatai függetlenségre törekedtek. Bár a háborúból győztesként került ki, az ország súlyosan megrongálódott, gazdaságilag kimerült volt (Feingold 2009:147). Egyre több korábbi területe vált függetlenné, vagy lépett a függetlenség felé vezető útra. Ezen törekvések mögött okként fellelhető a Munkáspárt győzelme az 1945-ös választásokon. Az új kormány egyik legnagyobb kihívása az volt, hogy hogyan kezelje a Brit Birodalmat. Egyértelművé vált, hogy a gyarmatok feletti korábbi hatalomgyakorlási mód a második világháború után már nem fenntartható. A párton belül megosztottság uralkodott: voltak, akik meg akarták őrizni Nagy-Britannia nagyhatalmi státuszát, mások viszont antikolonialista politikát szorgalmaztak – ez utóbbi volt a népszerűbb (Vickers 2003:168). Ez a politika két fő pillére épült: a „fehér nemzetközösségi” országokkal (Kanada, Új-Zéland) való szoros kapcsolatok fenntartására, és a részleges dekolonizációra. Utóbbira azért is szükség volt, mert a nemzeti mozgalmak erősödése miatt a brit uralom egyre nehezebben és drágábban volt fenntartható. Emellett a háború utáni birodalmi státusz anakronisztikusnak számított a szövetségesek – különösen az Egyesült Államok – szemében. A pénzügyi helyzet is súlyos volt: az ország több mint egymillió életet veszített az első és második világháborúban, a náci bombázások pedig romba döntötték Nagy-Britanniát. Lehetetlenné vált brit katonai erők fenntartása világszerte. Az azonnali kivonulás azonban gazdasági okokból kockázatos lett volna, illetve félő volt, hogy a Szovjetunió befolyást szerez az elhagyott területeken (Vickers 2003:164).

Ázsia és Afrika dekolonizációja számos területet érintett: Transzjordániát, Brit-Indiát, Mianmart, Ceylont, Palesztinát és Líbiát. Transzjordánia volt az első, amelyet 1946-ban a Londoni Egyezmény független államként ismert el, míg Líbia volt az utolsó olyan terület, amely függetlenséget nyert el II. Erzsébet trónra lépése előtt. A dekolonizáció szempontjából a legjelentősebb esemény 1947-ben történt, amikor Brit-India két különálló és szuverén állammá vált: Indiává és Pakisztánná. Ez a terület volt a brit birodalom legfontosabb gyarmata a 19. század végén. Az Egyesült Királyság erősen függött az indiai gazdaságtól és kereskedelemtől, továbbá az indiai hadsereg kulcsszerepet játszott a birodalom védelmében világszerte. Miért engedte hát el Britannia legfényesebb koronaékszerét? Elsősorban Gandhi társadalmi mozgalma, a *Swadeshi*, sikeresen ösztönözte az indiaiakat a brit termékek és intézmények bojkottjára. Másrészt a háború utáni gazdasági kimerültség és az első világháború utáni japán terjeszkedés is nyomást

gyakorolt a területre. Burma, Malajzia és Szingapúr már 1942-ben japán megszállás alá kerültek (Pierce 2009).

Az 1940-es évek végén, India azon kívánságára reagálva, hogy köztársasággá váljon, de megőrizze tagságát a Nemzetközösségben, a Londoni Deklaráció 1949-ben kimondta: „India kormánya kijelentette és megerősítette India azon szándékát, hogy teljes jogú tagja maradjon a Nemzetközösségnek, valamint elfogadja a király személyét, mint a független nemzetek szabad társulásának szimbólumát és a Nemzetközösség fejét” (ford. a szerző) (Transcript of the London Declaration 1949, 2022). 1949 egy új, modern Nemzetközösség kezdetének tekinthető. A Londoni Deklaráció azért fontos, mert India különleges státuszának elismerésén túl ez megnyitotta az utat „a jövőbeli fejlődés és függetlenedő területek új alkotmányos struktúrái előtt” (Marshall 2009:536). Az 1950-es évek elején nagy veszteség érte a Nemzetközösséget: VI. György király, aki 1936-tól 1952-ig uralkodott, elhunyt. Lánya, Erzsébet hercegnő 1952. február 6-án épp Kenyában tartózkodott, itt értesült édesapja haláláról. A hercegnőt egy évvel később, 1953-ban II. Erzsébet néven a Westminster-apátságban koronázták meg. Uralkodása reményteljes, új korszakot ígért, és világszinten is hatalmas figyelmet kapott. Ez az esemény nemcsak nemzeti, hanem nemzetközösségi szinten is fontos volt: alkalmat adott arra, hogy az alattvalók megismerhessék és elfogadják az új nemzetközi társulási keretet, a Nemzetközösséget (Feingold 2009:148).

1953 különleges jelentőséggel bírt: nemcsak a britek, hanem a domíniumok és függő területek lakossága számára is új korszak kezdetét jelentette. Ahogy az korábban is hagyomány volt, a fiatal II. Erzsébet királynő királyi látogatásra, egy hat hónapos körútra indult férjével, Fülöp herceggel. (1. ábra) A látogatás során eljutott Új-Zélandra, Ausztráliába, Gibraltárra, Ádenbe, Bermudára és Máltára. Kiemelendő, hogy ezek mind olyan helyszínek, ahol fontos brit katonai állomások voltak a második világháború idején (Kindell 2025). Az

1. ábra: II. Erzsébet királynő és Fülöp herceg a repülőgépről integetnek a hat hónapos körútiuk megkezdése előtt, 1953. november 23.
(Forrás: Getty Images)

1953–54-es királyi körút időzítése stratégiai szempontból nem volt véletlen: ekkor még élt a remény, hogy a Birodalom valamilyen formában túlélheti a dekolonizációs folyamatot (Dodds et al 2007:371). Ez a hat hónap tökéletes lehetőség volt az ideológiai kötelékek megerősítésére. A királyi pár szoros napirendje a hosszú utazások, beszédek, nyilvános megjelenések miatt valódi „közszolgálati maratonná” vált (Dodds et al 2007:372).

A körút több szempontból is jelentős volt. Először is a királynő trónra lépése változást hozott az alattvalók számára. A személyes megismerés és jelenlét révén Erzsébetnek lehetősége volt megismertetni magát az alattvalókkal és megerősíteni uralkodói tekintélyét (Dodds et al 2007:372). Beszédeiben gyakran hangsúlyozta, hogy a korona „élő kapcsolat” közte és az alattvalók között: „...a Korona élő kapocs mindazon népek között, akik nekem hűséget fogadnak – ez a hűség a kölcsönös szereteten és tiszteleten alapul, sosem kényszeren” (ford. a szerző) (Farewell Speech of the Queen 1954). Ez a megközelítés a „winning hearts and minds” stratégiáját tükrözi, amely az érzelmekre és az értelemre is hatva igyekezett lojalitást kiváltani.

Másodszor, II. Erzsébet volt az első uralkodó, aki látogatást tett Bermudán, Jamaicán és Ausztráliában – ezzel is erősítve a kapcsolatot a korona és a Nemzetközösség népei között (Dodds et al 2007:373). A királyi körút, amely 8 évvel a második világháború után zajlott, olyan területeket is érintett, amelyek kiemelkedő szerepet játszottak a szövetséges győzelemben anyagi és emberi erőforrások biztosításával (St. George’s Garrison Church 2024). Ezen területek kiválasztása szintén birodalmi stratégiai érdekeket tükröz. II. Erzsébet ausztráliai tartózkodása közel két hónapig tartott – ez volt a leghosszabb idejű látogatás bármely állomás között. Az ide szánt idő és figyelem nem véletlen, ugyanis Ausztrália mintegy 40.000 katonát veszített a II. világháborúban az Egyesült Királyság oldalán harcolva (Cousley et al 2016:6). A királyi pár Ausztrália után Új-Zélandon töltötte a legtöbb időt, több mint egy hónapot.

Az elérhető adatok szerint Új-Zéland a háborús veszteségei meghaladták a 11.000 főt (Archives of New Zealand 2024). A körút során olyan emlékezetpolitikai eseményekre is sor került, mint a máltai emlékmű leleplezése, amely 2.293 második világháborús repülőtiszt emlékét őrzi, valamint a líbiai Tobruk katonai temető meglátogatása, ahol 2.272 katonát temettek el. Ezek a gesztusok a háborús áldozatok és katonai erőfeszítések előtti tiszteletadásként is szolgáltak, tovább erősítve a Korona és a Nemzetközösség közötti kapcsolatot (Commonwealth War Graves Commission 2024).

1.	1953. november 24-25.	Bermuda
2.	1953. november 25-27.	Jamaika
3.	1953. november 29-30.	Panama
4.	1953. december 17-19.	Fidzsi
5.	1953. december 19-20.	Tonga
6.	1953. december 23. – 1954. január 30.	Új-Zéland
7.	1954. február 3. – április 1.	Ausztrália
8.	1954. április 5.	Kókusz-szigetek
9.	1954. április 10-21.	Ceylon
10.	1954. április 27.	Áden
11.	1954. április 28-30.	Uganda
12.	1954. május 3-7.	Málta
13.	1954. május 10.	Gibraltár

1. táblázat: Az 1953–54-es királyi körút helyszínei

A 1953–54-es királyi körút médiabeli megjelenítése

Az 1953–54-es királyi látogatás több szempontból is rendkívüli volt. Ez volt az első alkalom, hogy egy brit uralkodó világkörűi utazásra indult, és az első eset, hogy tengerentúli alattvalóit látogatta meg. Ez a történelmi esemény a dekolonizáció korszakában zajlott, amikor különösen fontosnak számított a Nemzetközösség tagjai közötti kötelékek megerősítése, és a közösségen belüli egység demonstrálása. A *Sydney Morning Herald* 1954. április 1-jén így írt erről:

Négy kontinens fekete, fehér és barna népei közös uralkodójuként ünnepelték Őfelségét; a gyarmatok és az önállóan kormányzó nemzetek egyaránt újra megerősítették hűségüket az egyetlen Korona iránt. A világ egésze számára ennél meggyőzőbb bizonyíték nem szükséges annak a politikai jelenségnek, az elismeréséhez, amely ma Brit Nemzetközösség néven ismert (ford. a szerző) (*The Sydney Morning Herald* 1954:2).

A királyi körút tökéletes alkalmat kínált arra is, hogy az akkor nem régiben megkoronázott II. Erzsébet királynő megszilárdítsa pozícióját, és lefektesse jövőbeli tevékenységeinek alapjait. Az itt bemutatott királyi látogatást *A korona*

sorozat első évadában is megjelenítették 2016-ban, így a nézők bepillantást nyerhettek mind a történelmi körút eseményeibe, mind pedig annak 21. századi filmes ábrázolásába. (2. ábra) A körút időzítése kritikus pillanatban történt a Nemzetközösség életében, amikor a túlélés érdekében egységesebb fellépésre volt szükség. *A korona* elkészítése pedig közvetlenül a skót függetlenségi referendum, az Egyesült Királyság EU-tagságról rendezett népszavazása, a Brexit-tárgyalások és az erről szóló törvény elfogadása után indult. A sorozathoz kapcsolódóan később súlyos válságként jelentkezett a COVID–19 járvány, majd II. Erzsébet 2022 szeptemberében, platinajubileuma után nem sokkal bekövetkezett halála is. Mind a királyi körút, mind *A korona* hatékony eszköznek bizonyult a válságok kezelésében és a közös identitás erősítésében.

2. ábra: *A korona* 1. évad 8. részének egyik jelenete,
II. Erzsébet beszéde Bermudán
(Forrás: Stuart Howell fotós weboldala)

Erzsébet hercegnő 21. születésnapján, 1947-es dél-afrikai körútja során egy rádióközvetítésben ígéretet tett arra, hogy életét a Nemzetközösség szolgálatának szenteli. Ekkor így nyilatkozott: „Kijelentem mindnyájatok előtt, hogy egész életemet – legyen az hosszú vagy rövid – a ti szolgálatotoknak és annak a nagy birodalmi családnak szentelem, amelyhez mindannyian tartozunk” (ford. a szerző) (Queen Elizabeth II 2024). A hercegnő a „család” kifejezést használja, amely visszatérő motívummá vált későbbi beszédeiben, különösen a koronázást követően, illetve a királyi körút során. Ahogyan 1954. február 16-án a canberrai Parlament épületében adott állami díszvacsorán is fogalmazott: „Az ilyen találkozások a Brit Nemzetközösség népeivel nemcsak nagy örömet jelentenek férjemnek és nekem, hanem még inkább érzékeltem, milyen szoros az összetartozás a család valamennyi tagja között” (ford. a szerző) (The Manchester Guardian 1954:7) A

királynő számára fontos volt hangsúlyozni a Nemzetközösség belső kötődéseit, és a semleges „kapcsolat” szó helyett az érzelmileg erőteljesebb „család” kifejezés nagyobb hatást gyakorolhatott a résztvevőkre.

A királyi körútnak két fő jellemzője volt, amelyek visszatükröződtek az ausztrál és brit sajtó beszámolóiban. Az egyik újság így fogalmazott: „A körút egyik fontos eleme a lojalitás meleg és felemelő megnyilvánulása, amely minden egyes országból érkezett. Mindenekelőtt ez a királynő legmagasabb szintű személyes diadala ugyanakkor példátlan módon mutatta meg a világnak a brit monarchia intézményének nagyszerűségét” (ford. a szerző) (The Daily Telegraph & Morning Post 1954:6) Az első fő jellemző tehát a királyi pár és a Korona iránti lojalitás volt, amely egyértelműen megfigyelhető a látogatás során. A második fontos elem, amely hangsúlyt kapott, a királyi pár iránti személyes szeretet és ragaszkodás, amit a helyi lakosság fejezett ki: „Az őszinte érzelmek viharos kitöréseként Melbourne városa tegnap újból kinyilvánította hűségét a Korona iránt, valamint mély, személyes ragaszkodását egy sokak által szeretett uralkodó iránt... Ez az egységes hangon megszólaló tömeg érzelmi megnyilvánulása volt, amely minden elképzelhető módon igyekezett kimutatni határtalan odaadását egy királynő iránt, aki elnyerte szívüket” (ford. a szerző) (The Age 1954:2)

Mint láthatjuk, a lojalitás és a szeretet nem csupán a Nemzetközösség népeinek tulajdonítható, hanem magát a királyi párt is jellemezte ezen érzések megléte azok iránt, akik miatt ezt a hosszú utat vállalták. II. Erzsébet királynő és férje, Fülöp herceg hat hónapra távol maradtak gyermekeiktől, Anna hercegnőtől és Károly hercegtől, akik ekkor három és öt évesek voltak, hogy elinduljanak világkörüli útjukra: „Egy könnycsepp gördült le a királynő arcán, amikor elhajtott a Buckingham-palotából... egy édesanya természetes szomorúsága, aki hat hónapra elválik gyermekeitől. Talán egy újabb könnycsepp hullik, mikor a királynő hallja gyermekeinek szeretett nevetését és csicsergését, amely eljut hozzá a világ túlsó feléről” (ford. a szerző) (The Advertiser 1954:31) A gyermekeiktől való hosszú távollét bizonyára nehéz döntés volt a királyi pár számára – különösen a kétgyermekes édesanya, Erzsébet számára –, aki egy másik „családot”, a Nemzetközösség tagjait készült meglátogatni.

Annak ellenére, hogy el kellett szakadnia gyermekeitől, II. Erzsébet királynőnek az út során rendkívül feszített időbeosztással kellett szembenéznie: „Csak egy kivételesen fitt nő, rendkívüli fáradtságtűréssel lett volna képes arra, amit a királynő véghez vitt. Egyetlen órányi rosszullét sem befolyásolta a programját... egy nő, aki hat hónapnyi folyamatos utazás után, reggel nyolctól éjfélig tartó napok, állandó kézfogások, beszédek, bámuló tekintetek és szinte szüntelen mosolygás és integetés után is helyt állt” (ford. a szerző) (The Daily Telegraph & Morning Post 1954:6) Szerencsére a királynő nem volt egyedül ezen az úton: „Bármerre járt a világban, mindig a reflektorfény középpontjában volt. Az őt és férjét érő nyomás felmérhetetlen, és férje segítsége nélkül talán túl nagy terhet

jelentett volna” (ford. a szerző) (The Daily Telegraph & Morning Post 1954b:6) A számos kötelezettség, valamint a nap mint nap rá szegeződő tekintetek ellenére a királynő végigcsinálta a hat hónapos körutat férje, Fülöp herceg támogatásával.

Az Egyesült Királyság globális szerepének átalakulásával az új korszak áldozatokat követelt a királyi pár részéről. Először vált nyilvánvalóvá, hogy az Egyesült Királyság már nem a világ vezető nagyhatalma (Vickers 2003:160) A brit külpolitika célja ekkor egy kevésbé domináns, de továbbra is jelentős szerep betöltése volt. Ennek központi eleme az volt, hogy a Nemzetközösséget – gazdasági és politikai egységként – egyben tartsák, az Egyesült Királyság pedig vezető szerepet töltsön be ebben a közösségben. A *Daily Telegraph and Morning Post* így írt az Egyesült Királyság fontosságáról a királynő ausztráliai tartózkodásának végén: „A Nemzetközösséget összetartó erő nem kizárólag centrifugális; a Korona szimbolizálja a kapcsolatot, ám annak ereje ugyanannyira függ attól, hogy mi mennyire érezzük magunkat egységben a Nemzetközösség népeivel, mint attól, hogy ők mennyire ragaszkodnak az Anyaországhoz...” (ford. a szerző) (The Daily Telegraph & Morning Post 1954c:6) Így az 1953–54-es királyi körút fordulópontot jelentett az Egyesült Királyság 20. századi történelmében – ahogy Winston Churchill miniszterelnök is megfogalmazta a királynő utazása előtt a parlamentben: „Öfelsége hajója, a *Gothic*, tágasabb és gyorsabb, mint a *Golden Hind* volt, de könnyen meglehet, hogy a királynő mostani útja nem lesz kevésbé szerencsés, és az, amit visszahoz, nem lesz kevésbé ragyogó, mint amikor Drake először hajózott körbe angol hajóval a világon” (ford. a szerző) (The Daily Telegraph & Morning Post 1953:11) Churchill, aki 1951 és 1955 között, a királyi körút idején is miniszterelnök volt, párhuzamot vont a *Gothic* és a *Golden Hind* útja között, kiemelve a vállalkozás jelentőségét, és jelezve, hogy ez az első világkörüli út, amelyet egy éppen trónon lévő brit uralkodó tesz meg.

Nemcsak a miniszterelnök ismerte fel az út jelentőségét, hanem II. Erzsébet királynő is, aki 1953-as karácsonyi beszédében így fogalmazott: „Azért indultam el erre az útra, hogy a lehető legtöbb emberrel és országgal találkozzam a Nemzetközösségben és a Birodalomban, hogy első kézből ismerjem meg sikereiket és nehézségeiket, reményeiket és félelmeiket. Egyúttal szeretném megmutatni, hogy a Korona nem csupán elvont szimbóluma egységünknek, hanem személyes és élő kapocs köztetek és köztem” (ford. a szerző) (Queen Elizabeth II 1953)

Fontos megemlíteni, hogy a királyi körút a hidegháború korai éveiben zajlott, amely a második világháború végét követően bontakozott ki. Ez a geopolitikai küzdelem az Egyesült Államok és a Szovjetunió, valamint azok szövetségesei és érdekszférái között zajlott. Az 1940-es évek végén és az 1950-es években az amerikai külpolitikai gondolkodásban aggodalmak merültek fel az európai gyarmatok függetlenné válásával kapcsolatban. Az Egyesült Államokban tartottak attól, hogy a korábbi gyarmattartók elveszítik befolyásukat, vagy hogy ezekben a területekben a szovjet támogatású kommunista mozgalmak kerülhetnek

hatalomra (Office of the Historian 2024) A kutatás első részében említett ázsiai és afrikai gyarmatok dekolonizációja is részét képezte ennek az aggodalomnak. Bermuda és Jamaica – a királyi körút második állomásai – földrajzi helyzetük miatt közelebb fekszenek az Egyesült Államokhoz, mint Nagy-Britanniához. A hidegháborús kontextusban tehát jobban ki voltak téve annak a katonai vetélkedésnek, ami az USA és a Szovjetunió között zajlott. Ennek következményeként e két Nemzetközösség-tagország nagyobb figyelmet igényelt Nagy-Britanniától, amit meg is kaptak, hiszen a királyi pár ezeket az országokat látogatta meg elsőként. Ahogy azt egy akkori újság is megfogalmazta: „A jamaicai királyi látogatás most különösen fontos esemény lehet, tekintettel arra, hogy a kommunisták nyugtalan-ságot próbálnak szítani a gyarmatokon, és sok gyarmati lakos sürgeti a nagyobb függetlenséget” (ford. a szerző) (Spokane Daily Chronicle 1953:2)

Jamaicában 1955-ben általános választásokat tartottak, ahol két jelentős politikai párt volt érdekelt: a People's National Party (PNP) és a Jamaica Labour Party. 1952-ben a PNP soraiból eltávolították a radikális baloldalt, de 1952 és 1954 között még mindig jelentős baloldali jelenlét volt megfigyelhető, különösen az olyan szakszervezetekben, mint például a Sugar and Agricultural Workers Union (SAWU)⁴⁵. Ezt a szakszervezetet még az Egyesült Államok kormánya is megfigyelés alatt tartotta, mivel potenciális kommunista veszélyként tekintettek rá (Edie 1997:139) A szovjet befolyás veszélye mellett Nagy-Britanniának az Egyesült Államokra is figyelnie kellett. Az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok a második világháború idején, 1940. szeptember 2-án katonai megállapodást kötöttek, amelyet „rombolók bázisokért” egyezményként ismerünk.⁴⁶ Az egyezmény értelmében ötven amerikai haditengerészeti rombolót adtak át a Brit Királyi Haditengerészetnek, cserébe az Egyesült Államok földbérleti jogokat kapott brit gyarmatokon. Mindkét fél előnyökhöz jutott: Nagy-Britanniának sürgősen szüksége volt hadihajókra a németek elleni harchoz, míg az Egyesült Államok támaszpontokat kívánt létesíteni az Atlanti-óceán nyugati részén, partjai védelmének érdekében. A legfontosabb cél azonban Hitler megállítására volt.

Az egyezmény eredményeként az ötven rombolót átadták az Egyesült Királyságnak, míg az Egyesült Államok támaszpontokat kapott többek között Új-Fundlandon, a Bahamákon, Saint Lucián, Trinidadon, Antiguán, Brit Guyanán, és ami e kutatás szempontjából különösen fontos: Jamaikán és Bermudán. Az Új-Fundlandon és Bermudán létesült bázisokat a megállapodás „a jóakarati jeleként,” ajándékként említi, míg a többi bázis esetében 99 évre szóló bérleti szerződést kötöttek, ami az ingatlanbérlet leghosszabb lehetséges időtartama (Rigdon Teter 2021). A megállapodás értelmében 1940-ben Bermudán megalapították a Fort Bell katonai bázist, amely később Kindley Field, majd Kindley

⁴⁵ Cukoripari és Mezőgazdasági Dolgozók Szakszervezete

⁴⁶ Destroyers-for-bases deal

Légítámaszpont, illetve Bermudai Haditengerészeti Repülőbázis néven működött (Hendricks 1993:39) Ez a bázis 1965-ig üzemelt. Jamaikán létrehozták a Vernam Field légibázist (később: Vernam Légierő Bázis), valamint egy haditengerészeti repülőbázist a Little Goat Island szigeten. A Vernam bázist 1949-ben bezárták, és a Little Goat Island bázist is röviddel a második világháború után elhagyták az amerikaiak (Browne 2013). A hidegháború idején a Kindley Légierő Bázis (1948–1970) még mindig működött, és továbbra is amerikai kézben volt mint tengerentúli stratégiai légibázis. Az amerikai külpolitikai stratégia ekkor az elszigetelés volt: céljuk a kommunizmus terjedésének megakadályozása és a világháború utáni stabilitás biztosítása volt, ugyanakkor elutasították egy megelőző háború gondolatát. A tengerentúli támaszpontok kiváló eszközt jelentettek a Szovjetunió sakkban tartására (Schake 1998:59)

A királyi körút egyik legfőbb célja az volt, hogy megmutassa az embereknek: II. Erzsébet királynő nem csupán egy szimbolikus alak, akiről a rádióban hallanak vagy az újságokban olvasnak, hanem egy valódi, emberközeli uralkodó. A *The Sydney Morning Herald* így foglalta össze az ausztráliai látogatás tapasztalatait: „Az uralkodó lehet a lojalitás meleg és életteli középpontja, és képes élénken érzékelteni az egységet különböző faji és politikai háttérű népek között” (ford. a szerző) (*The Sydney Morning Herald* 1954:2) Fontos volt hangsúlyozni, hogy a királynő éppúgy az övék is, mint az Egyesült Királyságé: „A körút egyik állandó motívuma az volt, hogy minden ország hangsúlyozta személyes kapcsolatát az uralkodóval, és többször hivatkoztak rá, mint „a mi királynőnkre”. Nem egyszerűen a királynő látogatott el hozzájuk, hanem Fidzsi királynője, Ausztrália királynője, Ceylon királynője” (ford. a szerző) (*The Daily Telegraph & Morning Post* 1954) Erzsébet királynő tehát közös uralkodója volt minden Nemzetközösségbeli alattvalójának.

II. Erzsébet királynő és Fülöp herceg 1953. november 23-án búcsúztak el alattvalóiktól Londonban (*The Daily Telegraph & Morning Post* 1953:1) Mivel az uralkodó személyes jelenléte a britek számára a mindennapi élet természetes része volt, a fiatal királynő hat hónapos távolléte példátlan és nehezen megszokható eseménynek számított (3. ábra) Ahogy Jowitt gróf is emlékeztette a Parlamentet a körút kezdete előtt: „Annyira hozzászoktunk a királyi család állandó jelenlétéhez körünkben, hogy talán észre sem vesszük, milyen intenzív érzések élnek más országokban, ahol az emberek régóta vágnak arra, hogy személyesen is üdvözölhessék királynőjüket” (ford. a szerző) (*The Daily Telegraph & Morning Post* 1953b:11). Míg a brit alattvalók időről időre személyesen is láthatták királynőjüket, a távoli országok lakosai erre először kaptak lehetőséget.

THE QUEEN BEGINS WORLD TOUR

PLANE RE-ROUTED TO
MISS ATLANTIC STORM

MORE THAN HALF-WAY
ACROSS BY 2.30 a.m.

CROWDS HOLD UP ROYAL CAR:
MILLIONS WATCH ON TV

The Queen and the Duke of Edinburgh, watched by millions on television, took off from London Airport in the B.O.A.C. Stratocruiser Canopus at 9.11 last night on the first stage of their 50,000-mile Commonwealth tour. The take-off was 16 minutes behind schedule.

The Canopus, on the first lap to Gander, Newfoundland, passed over Prestwick at 10.17. It gained height above all cloud over the Atlantic and at 1.40 a.m. was half-way across. It was then 20 minutes ahead of schedule and by 2.30 was 950 miles off Gander and 32 minutes ahead.

The Queen's arrival at the airport was delayed because huge crowds gathered on the route from Buckingham Palace, reducing the Royal car to a crawl in Kensington. The Queen ordered that her car should travel slowly to give the people a chance to see her and the Duke before their six-months absence from the country began.

As a result the Royal party reached the airport at 8.31 instead of 8.15. There a State send-off, headed by Sir Winston Churchill and Mr. Eden, awaited them.

HIGH WINDS IN ATLANTIC

At 3.40 the Royal Standard was broken at the mast-

Royal Plane's Progress

The Royal plane's progress is being followed on a world map in the movement control room at London Airport. The Canopus is constant track by radio telephone and wireless, and the following reports of her position:

9.11 a.m. Over Burlington, Lancs; proceeding smoothly.

10.09 Over Worthing, Cambridgeshire; height 14,500ft.

10.17: Prestwick

10.38: Isle of Man. Clearing

10.40: 14,500ft, heading east

over Atlantic.

11. At 11.00 a.m. about 140

miles off from Gander, 9

minutes ahead of schedule;

at 14,500ft, above all cloud.

11.38: 365 miles west-north-

west of Prestwick.

Midnight: 520 miles west-

north-west of Prestwick.

Leaving out at 12.00 a.m.

1 a.m. 600 miles from Prest-

wick, at 15,000ft, above

cloud; ground speed 365

m.p.h.; nearly 15 minutes

ahead of schedule. At this

point Canopus was 315 miles

west-north-west of the

portuary position of the

plane, before turning

on a more southerly course.

1.40 a.m. Half-way across

Atlantic, nearly 15 minutes

ahead of schedule. Control

passed from Prest-

wick to Gander. Plane still

at 15,000ft, speed 370 m.p.h.

2: Flying a little north of

midnight track, nearly

1,400 miles. Speed 370 m.p.h.

2.30: 600 miles off Gander,

plane. Still at 15,000ft above

cloud, speed 370 m.p.h.

Early Arrival Forecast

The Royal Canadian Air Force

plane was expected to reach

Gander about 4 p.m. local time.

This would be the sequence of an

hourly arrival forecast.

LONDONERS

CHEER PALACE

3. ábra: A királyi pár elindul a hat hónapos körútra
(Forrás: The Daily Telegraph & Morning Post, 1953. november 24.)

A körút első állomása Bermuda volt, ahol a királyi pár 1953. november 24–25. között tartózkodott. Bermuda és Anglia történelmi kapcsolata egészen 1609-ig nyúlik vissza, amikor a *Sea Venture* nevű angol hajó – úton Jamestown felé – viharba került. A hajótörés túlélőinek egy része végül nem folytatta útját, hanem Bermudán maradt. 1612-re Bermuda hivatalosan is angol gyarmattá vált, öt évvel Jamestown, az első állandó angol település létesítése után Észak-Amerikában, és nyolc évvel Plymouth alapítását megelőzően (Knispel 2023). II. Erzsébet királynőt meleg fogadtatásban részesítették Bermudán 1953. november 24-én. A délelőtti program keretében ellátogatott St. George városába, amely a szigetek első állandó angol települése volt, majd következő úti célja a Hamiltonban található Kormányzói Rezidencia lett. Itt, a Törvényhozás Házában válaszolt az öt üdvözlő beszédre (The Manchester Guardian 1953:12) Válaszában köszönetet mondott a bermudaiak hűségéért, és kifejezte bizalmát abban, hogy Bermuda, mint a Nemzetközösség régi tagja továbbra is része marad az együttműködésnek, és megtartja megszokott helyét a szövetségben (The Manchester Guardian 1953:12).

A második állomás, Jamaica, ugyanolyan sikeres volt, mint az első (The Daily Gleaner 1953:6). A királyi pár 1953. november 25-én érkezett meg, és november 27-ig tartózkodott a szigeten. A látogatás egyik legemlékezetesebb pillanata a kingstoni Port Royalból való induláskor történt, amikor egy férfi egy „Sir Walter Raleigh-jelenetet” adott elő a királynő előtt: ledobott egy kabátot a királynő lába elé, és térdre ereszkedett. A jamaicaiak számára ez a gesztus mást jelentett, mint a briteknek – erről tanúskodik Allman Town, a Woodford Park Polgári Egyesület titkárnak levele is, amelyet a *The Daily Gleaner* szerkesztőségének küldött.

A jamaicai nép szemében ez nem egy teátrális gesztus volt, hanem egy rendkívül figyelemre méltó és őszinte tett (The Daily Gleaner 1953b:6).

A *Korona* című sorozatban Ausztrália volt a következő állomás, amelyet a nézők láthattak. Időben ez jelentős ugrás volt, hiszen Jamaikában a királyi pár 1953 november végéig tartózkodott. Sydneybe 1954. február 3-án érkeztek meg és csak április 1-jén hagyták el a kontinenst, így összesen 58 napot töltöttek Ausztráliában (4. ábra). Az ausztráliai program rendkívül sűrű volt: hosszú utazások, csupán néhány szabadnap és naponta több ezer emberrel való találkozás jellemezte Erzsébet királynő és Fülöp herceg útját (The Manchester Guardian 1954:7). A látogatás időzítése nem volt véletlen: a szövetségi választásokat 1954. májusának végére tervezték. Robert Menzies (Ausztrália miniszterelnöke 1949 és 1963 között) 1952-ben Londonba utazott, hogy a királyi körút megszervezéséről tárgyaljon. A brit hivatalnokok eredetileg a körút elhalasztását fontolgatták, mivel a *Britannia* nevű új királyi jacht még építés alatt állt. Menzies azonban ragaszkodott a korábbi időponthoz, hogy az egybeessen a választásokkal, és 200.000 fontot is felajánlott, hogy a *Britannia* helyett a *Gothic*-ot használhassák. A *Gothic* eredetileg kereskedelmi hajó volt, de királyi igényeknek megfelelően alakították át.

4. ábra: Újságcikk az Ausztráliában
töltött két hónapról

(Forrás: The Manchester Guardian,
1954. április 1.)

AUSTRALIAN VISIT ENDING

Queen's 58 Speeches in 58 Days

PERTH, MARCH 31.

The Queen and the Duke of Edinburgh sail from Fremantle in the royal yacht Gothic to-morrow at the end of their two-month tour of Australia. To-night, on the eve of their departure, the royal couple spent a quiet evening free from official engagements after a day in the country.

During their 58 days in Australia the Queen and the Duke have had only five days free from engagement, and two of these were spent travelling in the Gothic. They have travelled some fifteen thousand miles—between nine thousand and ten thousand by air, more than two thousand by car, 1,200 in coastal journeys in the Gothic, and eight hundred by train.

During their visit the royal couple have, it is estimated, shaken hands with between three thousand and three thousand five hundred people. The Queen has made 58 speeches, attended six balls and six banquets, taken part in 186 royal processions, and opened or attended six Houses of Parliament. But never has she indicated that she was feeling the strain.

Perth and its port of Fremantle are determined to give the Queen and the Duke a send-off equal in feeling to the tumultuous welcome which greeted their arrival at Sydney on February 3. As the Gothic sails for the Cocos Islands the Queen will make her farewell broadcast to the people of Australia.

A feszülten várt pillanat 1954. február 3-án érkezett el, amikor Sydney üdvözölte a királyi párt. Új-Dél-Wales állam fővárosa izgatottan várta, hogy közelebbről láthassa az uralkodókat, hiszen ez volt az első alkalom, hogy egy brit uralkodó ausztrál földre látogatott. A tömeg áttörte a korlátokat, veszélyeztetve saját testi épségét, így a rendőrség kénytelen volt erősítést hívni (The Manchester Guardian 1954:14). II. Erzsébet királynő és Edinburgh hercege több napot és éjszakát Sydneyben töltöttek, amíg Új-Dél-Wales államban tartózkodtak:

„...a lelkesedés nemhogy alábbhagyott volna az első nap után, hanem tovább fokozódott, ahogy Sydney népe szívébe zárta a királyi párt, és szinte harcolt azért, hogy üdvözölhesse és integethessen a királynőnek és férjének” (ford. a szerző) (The Advertiser 1954:34) Új-Dél-Wales államban a királyi pár 1954. február 3. és 18. között tartózkodott, és Sydney kormányzói rezidenciája szolgált számukra szálláshelyül az utazások között. 1954. február 4-én II. Erzsébet királynő lett az első brit uralkodó, aki ausztrál parlamenti ülést nyitott meg az Új-Dél-Walesi Parlament felsőházi üléstermében (Parliament of New South Wales 2025). Ez azonban nem maradt az egyetlen alkalom: minden olyan államban, amelyet meglátogatott, II. Erzsébet megnyitotta a helyi parlamentet (The Advertiser 1954:34). A sydney-i esemény után részt vett az állami díszvacsorán a Kormányzói Palotában, ahol a kormányzó üdvözlő beszédére adott válaszában hangsúlyozta, hogy Ausztrália az otthont jelent számára és férje számára is, aki a második világháború idején Ausztráliában szolgált a brit hadsereg kötelékében (The Manchester Guardian 1954:14). Ezek után nem meglepő, hogy a királyi pár a közel két hónapos látogatás alatt számos emlékművet, hadikórházat keresett fel, és veteránokkal találkozott. Ezek a látogatások nemcsak a második világháborúhoz kapcsolódtak, hanem tisztelegtek az első világháborús erőfeszítések előtt is. A királyi pár tiszteletét fejezte ki azzal, hogy ellátogattak a sydney-i Anzac-emlékműhöz és a melbourne-i Emlékezés Szentélyéhez is (Department of the Prime Minister and Cabinet 2025). Ezeket az emlékműveket eredetileg az első világháborúban szolgált ausztrál férfiak és nők tiszteletére emelték, de idővel minden olyan ausztrál emlékhelyévé váltak, aki bármely háborúban szolgált.

Új-Dél-Wales állam után az Ausztrál Államszövetségi Terület (Australian Capital Territory) következett az úti célok sorában. Szeretnék kiemelni egy konkrét eseményt a canberrai napokból: az Amerikai Háborús Emlékmű felavatását. Az emlékmű feliratán a következő sorok olvashatók: „Hálás emlékezéssel az Egyesült Államok háború alatti, életmentő segítségnyújtásáért a Csendes-óceáni hadszíntéren 1941–45 között” (ford. a szerző) (The Sydney Morning Herald 1954). Az emlékmű felavatása után II. Erzsébet királynő beszédet mondott a brit és amerikai nép kapcsolatáról, valamint „arról az időben érkező és nagylelkű segítségről, amelyet az Egyesült Államok nyújtott, amikor a Csendes-óceánon dúló harcok már Ausztrália partjaihoz közel zajlottak” (ford. a szerző) (The Manchester Guardian 1954b:7) Az amerikai csapatok már 1941 végén megjelentek Ausztráliában. Ezeket az erőket az ország nagyobb városaiban helyezték el kiképzés, és a csendes-óceáni frontra való felkészülés céljából. Néhány hónappal később, 1942 márciusában, az amerikai Douglas MacArthur tábornok, a Fülöp-szigetéről érkezett Ausztráliába, mint legfelsőbb parancsnok. Miután a Fülöp-szigeteket 1942 májusában elfoglalták a japánok, Ausztrália biztonsága kulcsfontosságúvá vált az Egyesült Államok számára, hiszen az ország stratégiai bázisként szolgált a Csendes-óceáni háborúhoz (ANZAC Portal 2025). 1942-ben az amerikai hadsereg hét

számozott bázisszakaszt hozott létre Ausztráliában: Darwinban, Townsville-ben, Brisbane-ben, Melbourne-ben, Adelaide-ben, Perth-ben és Sydney-ben (Dunn 2025). Az Egyesült Államok nemcsak stratégiai védelmet biztosított Ausztrália számára, hanem fegyvereket és katonai segítséget is nyújtott a japánok elleni harchoz. Még azután is, hogy nyilvánvalóvá vált: nem fenyeget közvetlen japán invázió, Ausztráliának szüksége volt az amerikaiakkal való katonai együttműködés előnyeire. Így az Egyesült Államokkal való szövetség megmaradt, és ez a kapcsolat napjainkban is meghatározó jelentőséggel bír Ausztrália számára (ANZAC Portal 2025).

A következő meglátogatott állam Tasmania volt, ahol a királyi pár 1954. február 20-tól 23-ig tartózkodott. Az előzőekhez hasonlóan a királyi pár itt is tiszteletét róttá le az első és második világháborúban szolgált veteránok, és elhunyt katonák emléke előtt (5. ábra). Február 20-án a királynő és Edinburgh hercege meglátogatták a hobarti Repatriation General Hospital intézményt, ahol értékes időt tölthettek a második világháború veteránjaival (The Mercury 1954:46). Közvetlenül másnap, február 21-én a királyi pár a Hobart Cenotaph-hoz érkezett, ahol II. Erzsébet a tasmániai áldozatok emléke előtt tisztelegve koszorúzási és faültetési ceremónián vett részt (The Mercury 1954:42). A négynaposra tervezett tasmániai körútból két napot szántak kifejezetten veteránok és emlékművek meglátogatására.

PATIENTS AT REPATRIATION HOSPITAL ELATED BY ROYAL VISIT

PATIENTS in the Repatriation General Hospital late this afternoon were elatedly exchanging snippets of conversation they had had with the Queen and the Duke of Edinburgh.

During a 10-minute tour of the hospital, and last night, they were met by the Queen and the Duke of Edinburgh. The Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

The Royal party when left the Duke walked talking to a nurse, but he caught up with the Queen and the Duke of Edinburgh. The Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

From through the world, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

At the Duke's side, the Queen and the Duke of Edinburgh were met by the Queen and the Duke of Edinburgh.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

Ex-R.A.A.F. man Jim Blackwood found himself a very special patient today. The Queen stopped at his bedside during her tour of the Repatriation Hospital this afternoon. Jim thinks it was worth being ill for.

5. ábra: II. Erzsébet és Fülöp herceg látogatása Hobart-ban (Forrás: The Mercury, 1954. február 20.)

A következő állomás Victoria állam volt. Ausztrál útja során a királyi pár itt kereste fel a legtöbb várost és települést. A melbourne-i fogadtatási egészen más

hangulatú volt, mint Sydney-é: míg Sydneyben a lelkesedés a végletekig fokozódott és a tömeg szinte irányíthatatlanná vált, Melbourne fogadtatása rendezettebb és higgadtabb volt (The Age 1954:2).

Victoria után Queensland következett, ahol a királyi pár 1954. március 9. és 18. között tartózkodott. Queensland államban egy kis kitérő is történt Broken Hill városába, amely Új-Dél-Wales belső, nyugati részén található. Az egyik legjelentősebb pillanat az volt, amikor a királynő ellátogatott a Flying Doctor rádióközpontjába, ahol üzenetet küldhetett azoknak az alattvalóinak, akik lakhelyük elszigeteltsége miatt személyesen nem találkozhattak vele (The Courier Mail 1954:10). A Flying Doctor központ megálmodója John Flynn volt. A szervezet légi egészségügyi ellátást biztosított a belső területeken élőknek, és segítséget nyújtott vészhelyzetekben. Ez a szolgálat alapozta meg a *School of the Air* (Légi Iskola) létrejöttét is 1951-ben, amely lehetővé tette, hogy távol élő gyermekek kapcsolatba léphessenek egymással és tanáraikkal (Royal Flying Doctor Service 2025). A királynő ezekhez a családokhoz szóló rádiós üzenete is azt bizonyította, hogy a királyi család számára az ausztrál vidék éppolyan fontos volt, mint a Sydney-ben, Melbourne-ben vagy Brisbane-ben élők.

Victoria után a körút Dél-Ausztráliában folytatódott, ahol már fáradtság jelei is látszottak II. Erzsébet királynőn: „A királynő ma sápadtan és fáradtan érkezett Adelaide-be Brisbane-ből egy 1000 mérföldes repülőút után, Broken Hill érintésével, hogy megkezdje a dél-auztráliai királyi körutat” (ford. a szerző) (The Manchester Guardian 1954). Fontos hangsúlyozni, hogy ekkor II. Erzsébet királynő és Fülöp herceg már majdnem négy hónapja úton voltak, rengeteg hivatalos programon vettek részt, és rendkívül sokat utaztak – mindez kétségkívül megterhelő volt számukra egészségileg is. Azonban még mindig voltak olyan ausztrálok Dél- és Nyugat-Ausztráliában, akiknek nem volt lehetőségük személyesen látni a királynőt. Közvetlenül Adelaide-be érkezése előtt, március 18-án a királynő ismét üzent a vidéki családoknak a broken hill-i Flying Doctor közpon-
ton keresztül – ennek ellenére sokan személyesen is elutaztak Adelaide-be, hogy üdvözlhessék uralkodójukat. Ez is azt bizonyítja, hogy az ausztrálok nem elégedtek meg egy rádiós üzenettel – személyesen akarták látni a királynőjüket (The Manchester Guardian 1954).

Ausztrália utolsó állama, amelyet II. Erzsébet királynő és Edinburgh hercege meglátogatott, Nyugat-Ausztrália volt. Azonban a gyermekbénulás-járvány, amely már az 1940-es évek óta jelen volt az országban, újra fellángolt. Bár 1953-ra a betegségről szóló bejelentések száma csökkent Dél-Ausztráliában, ami lehetővé tette a királyi pár ottani látogatását, de március közepén, közvetlenül Nyugat-Ausztrália meglátogatása előtt, a bejelentések száma elérte a csúcspontját a kontinensen (Freyche és Payne 1956:82–83). A járvány következtében felmerült a nyugat-auztráliai körút teljes lemondása, illetve a program jelentős megrövidítésének lehetősége is. A végső döntést Sir Robert Gordon Menzies

miniszterelnök jelentette be: szigorú óvintézkedések léptek életbe, de a programot nem törölték (The Manchester Guardian 1954c:1). A biztonsági intézkedéseket azonban nehéz volt betartani a hatalmas, túllelkesedett tömeg esetén, akik életükben először találkozhattak személyesen az ausztrál földre látogató királynőjükkel (The Manchester Guardian 1954d:1). Annak ellenére, hogy a különböző járványügyi és biztonsági szabályok akadályozták a fizikai közelséget, a királynő és férje mindent megtettek annak érdekében, hogy alkalmazkodjanak a helyzethez, és megmutassák magukat hűséges alattvalóiknak, akik oly régóta várták őket (The Daily Telegraph & Morning Post 1954). Kézfogásra és szoros fizikai kontaktusra nem kerülhetett sor a fertőzésveszély miatt, de a nyugat-austráliaiak így is megkapták azt a lehetőséget, hogy saját szemükkel lássák uralkodójukat, ugyanúgy, ahogyan azt más ausztrálok megtehették Új-Dél-Walesben, Tasmaniában, Victoriában, Queenslandben és Dél-Ausztráliában.

Az ausztráliai királyi körút 1954. április 1-jén ért véget Fremantle meglátogatásával. A királyi út mély nyomot hagyott az ausztrál állampolgároknak, akik más szemmel kezdték tekinteni királynőjükre: „...milliók számára Ausztráliában a királynő többé már nem egy mitikus személy, aki iránt ködös hűséget érzünk, hanem egy élő, fiatal és barátságos királynő, aki természetes módon illeszkedett az ausztrál környezetbe” (ford. a szerző) (The Sydney Morning Herald 1954). Az ausztrálok számára így az uralkodó már nem csak egy elvont kép volt, hanem egy valóságos, kézzelfogható személy, akivel lehetőség volt találkozni.

Egy hónappal később, a Kókusz-szigetek, Ceylon, Áden és Uganda meglátogatását követően, a királyi pár következő állomása Málta volt. Ez előtt az állomás előtt azonban, 1954. április 30. és május 3. között több napot töltöttek Tobruk kikötővárosában, Líbiában. Ennek a kitérőnek a háttérében valószínűleg az állt, hogy II. Erzsébet királynő és férje végre találkozhassanak gyermekeikkel, Károly herceggel és Anna hercegnővel, akiket öt hónapja nem láttak (The Manchester Guardian 1954e). A királyi pár gyermekei a Royal Yacht Britannia fedélzetén utaztak, amelynek ez volt a próbaútja. A hajó 1954. április 14-én indult és 22-én érkezett meg. Károly herceg és Anna hercegnő április 23-án érkeztek Máltára, ahol nyolc napot töltöttek, mielőtt május 1-jén újra találkoztak szüleikkel (The Manchester Guardian 1954f:1).

A látogatások és emlékhelyek felavatása Tobrukban, Líbiában is folytatódott – még akkor is, ha ez az a helyszín volt, ahol egy édesanya és édesapa végre újra találkozott rég nem látott gyermekeivel. 1954. május 1-jén II. Erzsébet királynő és Edinburgh hercege meglátogatták a Tobruki Katonai Temetőt, ahol a királynő tisztelt közel 3000 olyan ember emléke előtt, akik az észak-afrikai hadjárat során estek el a második világháborúban (Commonwealth War Grave Comissions 2025). Líbiának történelmi kapcsolata is volt Nagy-Britanniával, ugyanis az ország egy része brit megszállás alatt állt a második világháború idején, és ez a megszállás csak két évvel a királyi körút megkezdése előtt szűnt meg (Kása

2021). Bár Líbia nem volt része a Nemzetközösségnek, a királyi pár mégis megállt itt is, útban Uganda felől Málta felé.

Két nappal a tobruki katonai temető meglátogatása után II. Erzsébet királynő ismét egy emlékhelyen jelent meg. Ezúttal a Málta Emlékművet avatta fel, amelyet annak a 2300 embernek az emlékére állítottak, akik a második világháború alatt Málta légtérében harcoltak (Commonwealth War Grave Comissions 2025). Málta különösen közel állt a királynő szívéhez, mivel ő és férje, még a koronázás előtt 1949 és 1951 között az országban éltek. Ez idő alatt Fülöp herceg a Földközi-tengeri Flotta haditengerészeként szolgált. A Royal Yacht Britannia 1954. május 3-án futott be Valletta kikötőjébe (Times of Malta 2015). A hivatalos fogadtatást követően George Borg Olivier miniszterelnök mondott üdvözlő beszédet a kormányzói palotában (Times of Malta 2015). II. Erzsébet válaszában felhívta a figyelmet Málta fontos szerepére a Nemzetközösség tagjai között, valamint az ország második világháborús áldozathozatalára.

A királyi körút utolsó állomása Gibraltár volt, ahova a királynő és Fülöp herceg 1954. május 10-én érkeztek, mielőtt visszaindultak volna Nagy-Britanniába. Annak ellenére, hogy a királyi pár csupán egy napot töltött Gibraltáron, a látogatás előkészületei jelentősek voltak. 1954. februárjában spanyol újságokban már felröppentek a pletykák arról, hogy a gibraltári látogatást esetleg lemondják (The Manchester Guardian 1954:5). Ezt követte a hír névtelen fenyegető levelekről, amelyeket többek között Clement Attlee és Edward Clement Davies, a brit Liberális Párt vezetője és különböző újságok kaptak. A fenyegetések II. Erzsébet királynő ellen irányultak, amennyiben ellátogatna Gibraltárra (The Manchester Guardian 1954b:9). A kockázatok ellenére a látogatás nem maradt el, csupán a biztonsági intézkedések változtak, főként a spanyol állampolgárok esetében (The Manchester Guardian 1954c:5). A fenyegetések háttérében a Spanyolország és az Egyesült Királyság közti történelmi ellenségeskedés állt, amely 1704-ben kezdődött, amikor brit és holland erők elfoglalták Gibraltárt. Számos spanyol kísérlet történt a terület visszaszerzésére, azonban ezek az akciók mind kudarcba fulladtak. A 1713-as utrechti békeszerződés értelmében Gibraltárt hivatalosan is átengedték Nagy-Britanniának (Gibraltar National Museum 2025).

Gibraltár ügye még több mint 200 évvel később is fontos volt Spanyolország számára. Francisco Franco, aki 1939 és 1975 között vezette Spanyolországot, céljaul tűzte ki, hogy megszünteti a brit fennhatóságot Gibraltár felett (Dodds et al 2007:371). Egy brit királyi látogatás nem volt kíváncs a spanyol kormány számára, mivel az megerősítette volna a kapcsolatot Gibraltár és az Egyesült Királyság között (Dodds et al 2007:383). Így elindult kampány a látogatás ellen, amely magába foglalt diáktüntetések, Franco-párti tüntetéseket, valamint nyomtatott sajtóban folytatott monarchiaellenes kampányokat (Dodds et al 2007:385). Az erőfeszítések azonban hiábavalónak bizonyultak: a gibraltári látogatás ugyanolyan sikeres lett, mint a többi állomás (The Daily Telegraph &

Morning Post 1954:10). Bár a helyi lakosság lélekszáma csekély volt, az ünneplés és lelkesedés óriási méretűre nőtt. Egy nap gibraltári tartózkodás után végre elérkezett az idő a királyi körút lezárásához és a hazatéréshez. II. Erzsébet királynő és Edinburgh hercege hat hónapot töltöttek távol családjuktól, otthonuktól és a brit alattvalóktól (The Daily Telegraph & Morning Post 1954:1). A királyi pár 1954. május 15-én tért haza a Nemzetközösségi körútról gyermekekkel, Anna hercegnővel és Károly herceggel együtt.

6. ábra: A királyi pár hazaindulása Londonba
(Forrás: The Daily Telegraph & Morning Post, 1954. május 12.)

THE QUEEN SAILS FOR HOME. Her Majesty, with the Duke of Cornwall and Princess Anne, waving from the Royal yacht Britannia as they left Gibraltar yesterday, on the last stage of the Royal tour. Other pictures, P5.

THE QUEEN SETS SAIL ON LAST LAP FOR HOME

SIGHT-SEEING DAY ENDS TOUR
From S. R. PAWLEY and NOWELL HALL, Daily Telegraph Special Correspondents
GIBRALTAR, Tuesday.

The Queen is on the last lap of her globe-encircling tour. The Royal yacht Britannia sailed from Gibraltar this afternoon speeded by the thunder of saluting guns and a deafening farewell of cheers, ships' sirens and the music of bands.

The Royal visitors will long remember their reception here. This morning's programme was less formal than yesterday's, but before it began, indeed, before the Queen rose, the band of the Royal Marines played a brief programme of music, starting with "Greensleeves," one of her favourites.

To-day's weather was in sharp contrast to yesterday's. With the arrival of a Levantier wind during the night the sky was overcast and the top of the Rock hidden in cloud.

A cool east wind, which formed turbulent eddies round the Rock, agitated the flags and bunting ashore and in the ships in the harbour.

FLIGHT TO U.S. BY BANNISTER

APPEARANCES ON TV AND RADIO
DAILY TELEGRAPH REPORTER Roger Bannister, the four-minute miler, left London Air-

E.T.U. ACCUSED BY STRIKERS

LEADER NOT IN FIRM'S EMPLOYMENT

By An Industrial Correspondent
Electricians now on strike at two of J. Lyons and Co.'s establishments are expressing strong dissatisfaction at the way the stoppage is being conducted by the Communist-led Electrical Trades Union. The union declared the strike official on Monday.

A Mr. S. Maitland, whom the union is said to have appointed chairman of the strike committee, is not employed by the firm, some of the dissatisfied strikers stated to-day.

At strike headquarters yesterday I asked for "Mr. Maitland, chairman of the strike committee," and was introduced to a man who has been prominent as chairman of the E.T.U. since the recent dispute over the sale of Hermes aircraft at London Airport. He has also been associated with the Communist party as secretary of the London Airport branch.

I asked him whether he was employed by Lyons, whether he was working or had worked for E.T.U. and whether he could give me any information about the complaints about him. He replied: "As this is an official strike you must get your information from the union headquarters."

NO OFFICIAL AVAILABLE.
When I telephoned the E.T.U. headquarters I was told that Mr. F. Foulkes, president, and Mr. W. C.

Következtetés

A jelen kutatás célja az 1953–54-es Nemzetközösségi körút történelmi háttérnek és médiabeli reprezentációjának bemutatása volt. Arra a következtetésre jutottam, hogy a királyi körút a Brit Konzervatív Párt válasza lehetett a dekolonizációs folyamatokra. A látogatás célja a Nemzetközösségen belüli egység megerősítése és a szövetség destabilizálását célzó külső befolyásolási kísérletek megelőzése volt. Az újságcikkek vizsgálata alapján látható, hogy II. Erzsébet királynőt nem minden ország sajtója ábrázolta azonos módon. A brit sajtó inkább képviselőként, a koronához való lojalitás megerősítésére szolgáló eszközeként mutatta be, míg az ausztrál és jamaicai újságcikkek nem szimbólumként, hanem valódi személyként, személyiségként tekintettek rá. A brit cikkek gyakran percről percre számoltak be az eseményekről, objektív nézőpontot kínálva, míg az ausztrál és jamaicai cikkekben az eseményeknél fontosabbak voltak a hétköznapi emberek érzései, benyomásai és véleményei. Ennek oka, hogy míg Nagy-Britanniában a királyi család jelenléte a mindennapok része, Ausztrália és Jamaica számára ez

a látogatás történelmi jelentőséggel bírt, hiszen első alkalommal látták vendégül uralkodójukat. Közös elemként azonosítható a „család” motívum, amely mindhárom ország sajtójában megjelent. A királynő több beszédében is hangsúlyozta, hogy a Nemzetközösség egy család, tagjai pedig egymáshoz kötődő rokonok.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Anzac Portal. “Yanks down under: ‘Over-sexed, over-paid and over here’.” <https://anzacportal.dva.gov.au/wars-and-missions/world-war-ii-1939-1945/resources/all-australian-homefront-1939-1945/emergency-home-defence/yanks-down-under-over-sexed-over-paid>.
- Archives New Zealand. “World War Two 1939–1945.” <https://www.archives.govt.nz/research-guidance/research-guides/war-records/world-war-two>.
- Clancy, L., & De Benedictis, S. (2021). ‘I wanted to offer my sympathy ... woman to woman’: Reading The Crown during a conjuncture of crisis. *Soundings: A journal of politics and culture* 79, 122–133.
- Commonwealth War Grave Commissions. “A look back at the Queen’s royal visits to CWGC sites.” <https://www.cwgc.org/our-work/blog/a-look-back-at-the-queen-s-royal-visits-to-cwgc-sites/>.
- Commonwealth War Graves Commission. “Malta Memorial.” <https://www.cwgc.org/visit-us/find-cemeteries-memorials/cemetery-details/151500/malta-memorial/>.
- Commonwealth War Graves Commission. “Tobruk War Cemetery.” <https://www.cwgc.org/visit-us/find-cemeteries-memorials/cemetery-details/2020400/tobruk-war-cemetery/>.
- Cousley, Alex, Peter Siminski, and Simon Ville. The Causal Effects of World War II Military Service. IZA Institute of Labor Economics Discussion Paper Series. IZA Discussion Paper No. 9725. 2016.
- Crafts, Nicholas. “Walking wounded: The British economy in the aftermath of World War I.” CEPR. <https://cepr.org/voxeu/columns/walking-wounded-british-economy-aftermath-world-war-i>.
- Department of the Prime Minister and Cabinet. “1954 Royal Visit.” <https://www.pmc.gov.au/government/protocol-and-international-visits/royal-visits/1954-royal-visit>.
- Dodds, Klaus, David Lambert, Bridget Robison. “Loyalty and Royalty: Gibraltar, the 1953–54 Royal Tour and the Geopolitics of the Iberian Peninsula.” *Twentieth Century British History* 18. 3 (2007): 365–390.
- Dunn, Peter. “American base sections in Australia during WW2.” *Australia @ war*. <https://www.ozatwar.com/ozatwar/basesection.htm>.

- Edie, Carlene J. NWIG: New West Indian Guide / Nieuwe West-Indische Gids 71. 1/2 (1997): 138–41.
- Feingold, Ruth P. “Marketing the Modern Empire: Elizabeth II and the 1953-1954 World Tour.” *Antipodes* 23. 2 (2009): 147–54.
- Freyche, M. J. and A. M. Payne. “Poliomyelitis in 1954.” *Bulletin of the World Health Organization* 15. 1-2 (1956): 43-121.
- Gibraltar National Museum. “A brief history of Gibraltar,” available: <https://www.gibmuseum.gi/our-history/brief-history-of-gibraltar>.
- Kindell, Don. “British and Other Navies in World War 2 Day-by-Day: Royal, Dominion and Indian Navy Ships, June 1940.” *Naval-History-net*. <https://www.naval-history.net/xDKWW2-4006-15RNOverseas-Dominion.htm>.
- Knispel, Sandra. “A colonial history: Jamestown, Plymouth and, yes, Bermuda.” University of Rochester. <https://www.rochester.edu/newscenter/a-colonial-history-jamestown-plymouth-and-yes-bermuda-560312/>.
- Hendricks, Charles. “Building the Atlantic Bases.” *Army History* no. 26 (1993): 18–24.
- Jennifer, C. Rigdon Teter. “Destroyers-for-Bases: A Win-Win for Allied Maritime Superiority.” *Naval History Magazine* 35. 2 (April 2021).
- Kása, Bálint. “The history of Libya and its peoples: The road to an exploitable vulnerability.” *International Relations Quarterly* 12. 1-2 (Spring-Summer 2021): 1-13.
- Lowe, David. “1954: The Queen and Australia in the World.” *Journal of Australian Studies* 19, no. 46 (1995): 1–10.
- Marshall, Peter. “The Commonwealth at 60.” *The Round Table: The Commonwealth Journal of International Affairs* 98. 404 (2009): 535-546.
- Oliver, Peter C. “Dominion status: History, framework and context.” *International Journal of Constitutional Law* 17. 4 (October 2019): 1173–1191.
- Office of the Historian. “Decolonization of Asia and Africa, 1945–1960.” <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/asia-and-africa>.
- Parliament of New South Wales. “Royal tour of Australia, 1954.” <https://education.parliament.nsw.gov.au/history-article/royal-tour-of-australia-1954/>.
- Pierce, David. “Decolonization and the Collapse of the British Empire.” *Inquiries Journal/Student Pulse* 1. 10, (2009).
- Royal Flying Doctor Service. “John Flynn Biography.” <https://www.flyingdoctor.org.au/about-the-rfdds/history/john-flynn-bio/>.
- Schake, Kurt Wayne. 1998. “Development of SAC Overseas Bases, 1950-1957.” In *Strategic Frontier: American Bomber Bases Overseas, 1950-1960*. Trondheim: Norwegian University of Science and Technology, 59-91.
- St George’s Garrison Church. “Contribution of the Commonwealth.” <https://www.stgeorgeswoolwich.org/garden/contribution-of-the-commonwealth>.

Vickers, Rhiannon. 2003. "The Attlee governments." In *The Labour Party and the World, Volume 1: The Evolution of Labour's Foreign Policy*, 159-191. Manchester: Manchester University Press.

Átiratok

"Transcript of the Balfour Declaration 1926 (Imperial Conference)." https://www.foundingdocs.gov.au/resources/transcripts/cth11_doc_1926.pdf.

"Transcript of the London Declaration 1949." <https://production-new-commonwealth-files.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/2022-01/London-Declaration%201.pdf?VersionId=SvtHItvsceppjMbSUsX.DvpI-0hWMfDkv>.

Beszédek

Queen Elizabeth II. „A speech by the Queen on her 21st Birthday, 1947." The Royal Family. <https://www.royal.uk/21st-birthday-speech-21-april-1947>.

Queen Elizabeth II. "Christmas Broadcast 1953." The Royal Family. <https://www.royal.uk/christmas-broadcast-1953?fbclid=IwAR0F6PbDaydyEr-F7aAgKhQ9V6wfQMja1MVxWxGujSgKqopOFDCa0Z6x9iFU>.

Újságcikkek

"Abiding memories of the royal tour." *The Daily Telegraph & Morning Post*, May 14, 1954.

"A contentious rock." *The Manchester Guardian*, February 22, 1954. "Anonymous threats to the Queen." *The Manchester Guardian*, March 19, 1954. "Australia a 'promised land' to British immigrants." *The Manchester Guardian*, February 17, 1954.

"Australian visit ending." *The Manchester Guardian*, April 1, 1954.

"Barriers fail to hold cheering crowds in Sydney." *The Manchester Guardian*, February 5, 1954.

"Bermuda greets the Queen." *The Daily Telegraph & Morning Post*, Nov 25, 1953. "Bermuda's welcome." *The Manchester Guardian*, Nov 25, 1953.

Browne, Richard. "History suggests US in control of Jamaican property sought by China – Goat Islands, Vernamfield foreign policy conundrum." *The Gleaner*, September 13, 2013.

"City's greeting was different." *The Age*, February 25, 1954.

"Deep, lasting impression of royal tour." *The Advertiser*, March 18, 1954.

"Drastic cuts in royal tour?" *The Manchester Guardian*, March 20, 1954.

"Excited interest in places visited by Queen and Duke." *The Advertiser*, March 18, 1954.

"Farewell gesture." *The Manchester Guardian*, Nov 28, 1953.

"Farewell speech of the Queen." *The Courier-Mail*, April 2, 1954.

“Gains and lessons of sovereign ‘s first visit.” *The Sydney Morning Herald*, April 1, 1954.

“Hearts aglow in welcome.” *The Age*, February 25, 1954.

“Her Majesty comes home.” *The Daily Telegraph & Morning Post*, May 15, 1954.

“Letters to the editor.” *The Daily Gleaner*, December 5, 1953.

“Malta greets royal children.” *The Manchester Guardian*, April 23, 1954.

McPhillips, Katherine. “‘People here love her’ Queen Elizabeth’s ‘isle of happy memories’ pays touching tribute.” *Express*, September 12, 2022.

“New Yacht will meet the Queen.” *The Sydney Morning Herald*, April 10, 1954.

“Parliament wishes the Queen safe journey.” *The Daily Telegraph & Morning Post*, November 20, 1953.

“Patients at repatriation hospital elated by royal visit.” *The Mercury*, February 20, 1954.

“Perth welcomes the Queen.” *The Manchester Guardian*, March 27, 1954.

“Queen begins world tour.” *The Daily Telegraph & Morning Post*, Nov 24, 1953.

“Queen Elizabeth’s stays in Malta over the years.” *Times of Malta*, November 15, 2015.

“Queen greeted at rum colony.” *Spokane Daily Chronicle* (Washington), November 25, 1953.

“Queen in Gibraltar.” *The Daily Telegraph & Morning Post*, May 11, 1954.

“Queen meets hero’s widow.” *The Courier-Mail*, March 19, 1954.

“Queen will pay royal tribute to Tasmanian sacrifice.” *The Mercury*, February 20, 1954.

“Reunion at Tobruk.” *The Manchester Guardian*, May 1, 1954.

“Royal farewell to Australia.” *The Daily Telegraph & Morning Post*, April 1, 1954.

“Royal Progress.” *The Sydney Morning Herald*, April 1, 1954.

“Royal tour changes.” *The Manchester Guardian*, March 23, 1954.

“Royal Yacht Gothic has a proud role.” *The Mercury*, February 19, 1954.

“Security measures in Gibraltar.” *The Manchester Guardian*, May 8, 1954.

“South Australian tour begins.” *The Manchester Guardian*, March 19, 1954.

“Stars and stripes for royal occasion to-day.” *The Sydney Morning Herald*, February 16, 1954.

“The Queen attends State Banquet.” *The Manchester Guardian*, February 5, 1954.

“The Queen sets sail on last lap for home.” *The Daily Telegraph & Morning Post*, May 12, 1954.

“The Queen’s speech at State Banquet.” *The Manchester Guardian*, February 17, 1954.

“There was a spirit of awe....” *The Daily Gleaner*, November 24, 1953.

GAZDASÁGI ÉS HATALMI EGYENSÚLYTALANSÁGOK MOLDOVÁBAN

Kezdetek – történelmi áttekintés dióhéjban

Talán kevésbé ismert tény, de a moldáv államiság gyökere több szálon kapcsolódik a magyar történelemhez. Az 5–13. század között a mai Moldova lovas nomád törzsek felvonulási területeként szolgált. Jártak itt szkíták, trákok, besenyők, kunok, hunok is. Később ezt a területet a Kijevi Rusz, Lengyelország, Magyarország szerette volna integrálni saját határai közé.

Nagy Lajos uralkodása alatt a magyarok a Dnyeszter mögé üzték a tatárokat, majd így jöhetett létre a magyar király engedélyével a Moldvai Fejedelemség (1359), aki megbízta Dragos máramarosi vajdát, hogy alapítsa meg a fejedelemséget.

A létrejött alakulatot keleten a Dnyeszter, nyugaton a Kárpátok, délen a Fekete-tenger és az Al-Duna határolta.

Bár a következő században leszakadtak a Magyar Királyságról, de szövetségesként kapcsolatban maradtak; a 16. század közepén azonban az Oszmán Birodalom terjeszkedésével elvesztették függetlenségüket.

Vannak egyházi feljegyzések, melyekből arra lehet következtetni, hogy a 13. századtól a 15. század végéig a magyarok többségben voltak Moldovában.⁴⁷ Ezek a moldvai magyarok voltak a csángók, akik a Keleti-Kárpátok és Prut között telepedtek le. Első csoportjuk Észak-Erdélyből a 13–14. században vándoroltak ki. A moldvai magyarok máig megőrizték archaikus nyelvjárásukat és népi kultúrájukat, sok román hatás is megfigyelhető.

Bár az Oszmán Birodalommal vazallusi kapcsolat alakult ki, de a terület sorsa eltér a Balkánon kialakult helyzettől. Bizonyos belső autonómiához vezető jogokat, kulturális önállóság gyökereit meghagyták, ami a mai napig hatással van az ottani népcsoportok életére.

A 18. század végén ezen a területen is megjelennek a nemzeti igények, majd 1812-től a korábbi Fejedelemség története két szálon fut tovább.

A 1812-ben aláírt bukaresti békeszerződés szerint Prut és a Dnyeszter között elhelyezkedő Besszarábia az Orosz Birodalom része lett. Bár a terület kezdetben bizonyos autonómiát kapott, majd 1828–29 között zajló orosz török háború után

⁴⁷ Codex Bandinus, Moldva apostoli adminisztrátorának jelentése. <https://lexikon.katolikus.hu/B/Bandinus-k%C3%B3dex.html>

elvesztette azt. Kulturálisan egyre inkább az orosz nyelv és kultúra határozta meg az identitását.

1834-től fokozatosan visszaszorítják a román nyelv használatát az oktatásban és az egyházi liturgiában, 1850 után a román nyelvű könyvek behozatalát is megtiltják.

Ebben az időszakban a lakosság összetételében is változás figyelhető meg, hiszen az Orosz Birodalom belsejéből nagyszámban költöznek orosz nyelvűek a területre, míg a románok közül többen kivándorolnak, főleg román nyelvű területekre. Így a nagyobb városokban a zsidó mellett a szláv nyelvű lakosság lesz többségben.

Besszarábiától eltérően a Kárpátok és Prut közötti területnek a Havasalföldi Fejedelemség nyelvi kulturális kihívásai jelentették a fő irányt, mivel ez a rész a román nemzeti öntudatra ébredést tekintette fontos feladatának.

1918-ban ez a rész Romániához került, de a Szovjetunió nem ismerte el a csatlakozást. Erre válaszul 1924-ben létrehozták a Moldáv Autonóm Szocialista Köztársaságot az Ukrán Szocialista Szövetségi Köztársaságon belül.

Az oroszok ki nem mondott célja az volt, hogy gyengítsék Nagy Románia létrejtését. A viszonylag kis területű moldáv autonómia csakis szovjet érdekek miatt maradhatott meg az Ukrán Szocialista Szövetségi Köztársaságon belül.

1940-ben a területet a Molotov-Ribbentrop paktum alapján a Szovjetunióhoz csatolták, ekkor jött létre a Moldáv Szovjet Szocialista Köztársaság.

A II. világháború nem változtatott a helyzeten, Románia és a Moldáv SZSZK lakosai egyre távolodtak egymástól. Identitás szempontjából egyre jobban leváltak a romántól, bár a román nyelvet beszélték, de cirill betűkkel írtak, a szovjet életmód és kultúra vált meghatározóvá. Az itt élők saját magukat nem romának, hanem moldávnak határozták meg.

1991-ben a Szovjetunió szétesése után ezeken a területeken is komoly változások történtek: májusában felvették a Moldovai Köztársaság nevet, majd augusztus végén a köztársaság függetlenségét is kikiáltották.

Látható, hogy Moldova létrejötté, története nagyon szoros kapcsolatban áll az autonómiafogalommal.

A jelenlegi konfliktusok, melyek a külpolitikára hatással lehetnek, az egyes területek autonómia iránti igényéből is fakadhatnak. (Osipov, 2019; Ratzmann, 2014; Cretu, 2025)⁴⁸

⁴⁸ Cretu, R. (2025, March): Moldova Could Become a Powder Keg of the European Union. <https://www.radiofree.org/2025/03/22/moldova-could-become-a-powder-keg-of-the-european-union/>

Az autonómiafogalom tartalmi elemei

„Az autonómia az ember szabadságvágyából táplálkozik, amennyiben az emberek többsége saját boldogulása és boldogsága érdekében élete alakításában a külső befolyást minimálisra szeretné csökkenteni, mert végső soron a szabad ember önállóan is el tudja dönteni, hogy mi a jó neki.” (Kántor, 2014:5)

Előjáróban meg kell jegyezni, hogy az autonómia esetében igen nehéz dolgunk lesz, mivel a nemzetközi jogban nem található egy olyan egységes kategória, amely minden vagy sok állam által elfogadott lenne.

Mivel az autonómiafogalom a többség-kisebbség viszonylatában értelmezhető, ezért tisztázásához elengedhetetlen, hogy először a kisebbségi jogok tartalmát ismerjük meg.

Kisebbségi jogok kialakulása, tartalma

Az államelméletben az autonómia mindig egy csoport szabad döntés utáni vágyát fogalmazza meg. Ez az igény akkor merülhet fel, ha az adott állam valakinek nem biztosítja, hogy saját ügyében saját döntéseket hozzon. Ez az igény leginkább egy olyan csoport esetében merülhet fel, mely az adott államon belül valamilyen ismérve/tulajdonsága miatt kisebbségi helyzetben kerül a többséggel szemben. Ezek a kisebbségi csoportok kisebbségi igényeket fogalmazhatnak meg.

A „kisebbség” kifejezés használata, sokakban eleve ellenérzéseket válthat ki, hiszen egy csoport tagjai azt igénylik az adott államtól, hogy speciális tulajdonságaikat vegyék figyelembe.

Egy állam létrejötte mindig mesterséges folyamat eredménye, ez az állítás Moldova esetében többszörösen igaz. Nemzetközi jog alapján akkor beszélhetünk államról, ha egy meghatározott területen élő lakosság életét szabályozni tudó és akaró szuverén hatalom szerveződik. Akkor merülhet fel probléma, ha az adott területen élők nem tartoznak ugyanazon népcsoporthoz/nemzetiséghez.

Eltérő nyelv, kultúra, vallás vagy hagyomány, közös emlékek, értékrend alapján különböző entitások létezhetnek. Ezek a csoportok egymás mellett csakis akkor tudnak élni, ha a különbségek elfogadását, mint az eltérő csoport elismerésének kritériumát is meg tudják valósítani az adott közösségben.

A másság elfogadása pedig önnön létüknek is fontos feltétele lenne, hiszen így saját csoportjuk elismerését is viszont követelhetik a többi csoporttól. Vannak azonban olyan csoportok, akik a másságuk megtartásán, elfogadtatásán túl, politikai igényekkel is fellépnek.

A politikai hatalmat általában az a csoport szerzi meg, mely számarányát tekintve többségben van a többi csoport tagjaihoz képest. A politikai hatalom megszerzése, sokszor megszünteti a csoport tagjaiban a másság elfogadásának,

illetve az erre vonatkozó toleranciának fontos belső parancsát, hiszen a kisebbségben lévő csoportok elfogadása már nem feltétele saját létüknek. (Pentassuglia, 2018)

Ha az eltérő attribútumokkal rendelkező csoport a többséghez viszonyítva egyre nagyobb számú, elfogadásuk annál problémásabb, hiszen a politikai hatalmon lévők félhetnek tőlük. A félelmet az a feltételezés válthatja ki, hogy a kisebbségben lévő csoport szintén politikai hatalmat kíván szerezni, vagy legalább is részt kér belőle. Sokszor ez a félelem nemcsak abban nyilvánul meg, hogy ezektől a csoportoktól megtagadják a többségtől eltérő másság elismerésének jogát, de a többség az erőszakos asszimiláción keresztül is egyenesen a csoport „eltüntetésén” fáradozhat. Moldova történetében erre láthatunk példát, amikor a Besszarábiai területet az Orosz Birodalomhoz csatolják, és 1860-as évektől a román nyelv használatát fokozatosan az orosz váltja fel, aminek hatására a lakosság is kicserélődik, hiszen az elköltöző román nyelvűek helyett a birodalom belsejéből orosz anyanyelvűek telepednek le.⁴⁹ A többségbe került orosz anyanyelvűek pedig igen hamar rá akarják erőltetni a többi lakosra a saját nyelvüket, kultúrájukat. Megtiltják a román nyelvű könyvek behozatalát, sőt ha nem is tudnak nyelvcserét elérni, de az írásmódban jelentős változás történik, az addigi latin betűs írást át tudják cserélni ciril betűre.

Az első kisebbségi követelések arra vonatkoztak, hogy a csoport tagjai a társadalom többi tagjával egyenlő bánásmódban részesüljenek, vagyis ne diszkriminálják őket. Ezekre a követelésekre jó példa a rabszolgafelszabadítás vagy a választójog nőkre való általános kiterjesztése is.

Ennek garanciája az lesz, hogy a megkülönböztetésre vonatkozó tilalom a legmagasabb jogforrásba is bekerül, hiszen az Alkotmány/Alaptörvény szabályai az egész társadalom működésére kihatnak.

A következő szakaszban az egyenlőként kezelésen túl már speciális bánásmódot is igényelnek az egyes kisebbségi csoportok, például a hivatalokban a saját nyelvüket szeretnék használni. (Minden állam az alkotmányban meghatározza, mit tekint hivatalos nyelvnak az országban.)

Az autonómiakövetelések nagyon sokszor fogalmaznak meg nyelvi jogokat, mely alapján az adott kisebbség kéri, hogy a lakóhelyén használhassa a saját anyanyelvét. Ez sokszor problémát jelenthet, hiszen a kisebbség anyanyelve nem a többség által használt államnyelv.⁵⁰ Így az állam az anyanyelv használathoz való jogot csak úgy tudja biztosítani, ha az állampolgárai különbözőségét ténylegesen figyelembe veszi.

⁴⁹ Sajnos hasonló helyzet figyelhető meg a mai Romániában található Nagyváradon (Oradea) a román és magyar anyanyelvűek esetében.

⁵⁰ Ez komoly vitákra adhat okot, például a nyelvtörvény Ukrajnában illetve Szlovákiában.

Ezzel azonban a kisebbség tagjai olyan jogokat követelnek, melyek, a többségtől eltérő, privilegizált helyzet fenntartásához vezet. Ezzel sokan, főleg a többséghez tartozók, nem értenek egyet, és pont az egyenlőség fogalmára hivatkozva utasítják el ezeket a kisebbségi jogokat. Érdemes megjegyezni, hogy a később bemutatandó Trasznisztriában egy olyan helyzet állt elő, ahol a hivatalos államnyelv a moldáv, csak az orosz és az ukrán mellett, mint kisebbségi nyelv lett meghatározva. Így Moldovában a hivatalos nyelv, az ország egy bizonyos részén csak kisebbségi nyelvként értelmezhető.

A nemzetállam fogalmának kialakulása

Az autonómia tartalmi elemeinek megértésében a kisebbségi jogokon túl, a 18–19. században kialakult nemzetállam ideálja is fontos szerepet kap.

A *nemzetállam* elsődleges célja a politikai egység megteremtése, a politikai egységet azonban a társadalmi egységgel azonosították. A nemzetállam és az etnikai másság így szembe kerülhet egymással. Az újonnan kialakult nemzetállamok az etnikai mássággal felmerülő problémákat az eltérő etnikai csoportok elűzésével vagy felszámolásával kívánták megoldani. Sokkal általánosabb megoldás azonban az asszimiláció, vagy akkulturáció, amely történhet kényszer útján, befolyásolás hatására (kultúraátvétellel) vagy önkéntesen. Ezek, a csak elnevezésükben nemzetállamok valójában többnemzetiségű multinacionális államok. Épp ezért is elengedhetetlen annak felismerése, hogy ezeket az etnikai közösségeket egyenlően kell kezelni az etnikai konfliktusok elkerülése érdekében. Az integráció segítségével pedig fel kell oldani azokat a konfliktusokat, melyek a különféle csoportok között kialakultak. (Dumitrica, 2019)

A *nemzet* fogalmi elemeit azonban nagyon nehéz pontosan meghatározni, hiszen nagyon erős politikai, érzelmi felhanggal szokták ezt a kategóriát alkalmazni. Erre is utal K. W. Deutsch mondata, mely remekül jellemzi a sokszor kialakult helyzetet: „A nemzet egy olyan embercsoport, amelynek tagjait a származásukra vonatkozó közös tévedés, és a szomszédaikkal szemben érzett közös ellenszenv köt össze.” (Szalayné, 2003:31)

Moldova esetében a nemzet fogalma is kérdőjeleket vethet fel, hiszen a korábbi történelmi áttekintés is rámutat arra, hogy Moldova létrejötté valamilyen külpolitikai befolyás hatására történt.

Már az is érdekes, hogy a lakosok miként definiálják saját nemzetiségüket. Kezdetben románoknak tekintették magukat, akik trák ősöktől származtak, latin betűkkel írtak és román nyelvet használtak. Aztán mikor az Orosz Birodalom (1812) részévé váltak, a román kultúra visszaszorítása elkezdődött. Szentpétervár előtt egy cél volt, hogy Besszarábián keresztül kereskedelmi utat találjon a Dunához.

1940-re a Szovjetunió részeként elérték, hogy a román identitás „meg is szűnt” hiszen a szovjet mellett megjelenik a moldáv identitás erőteljes hangsúlyozása. A nyelv maradt ugyan, de már egyértelműen cirill betűket használtak. A román kontra moldáv kifejezések folyamatosan szemben állnak egymással és mesterségesen, felesleges feszültséget gerjesztenek.

„Az elmúlt évtizedekben a kérdés a politikába is beszivárgott, a moldáv identitás – hamisan – a Moszkva felé fordulás, a lemaradás és a területi szétaprózódottság – értsd az autonómiák tiszteletben tartásának – választásaként ábrázolt, míg a román identitását az Európa felé fordulás, az egység és a fejlődés melletti elköteleződésnek.”⁵¹

Már rámutattunk, hogy a kisebbségi jogok tartalmi elemei nincsenek pontosan meghatározva, s további probléma lehet, hogy az adott állam kihez kapcsolja ezeket a jogokat.

Az egyéni jog elfogadása esetén a kisebbséghez tartozó személy csakis egymaga hivatkozhat kisebbségi jogaira, míg a kollektív jogok elismerése esetén az egész kisebbség a címzettje ezeknek a jogoknak.

A kollektív jogok tartalmi megközelítése sokszor vita tárgya. Az egyéni jogok megsértésekor igen könnyű megállapítani, ki a sértett, vagyis ki a jogok jogosultja. A kollektív jogok esetében a jogosultság kérdése már korántsem ilyen egyértelmű, hiszen ebben az esetben a sértett az mindig az egyének meghatározott közössége. Nehéz bizonyítani vagy ellenőrizni, hogy az adott közösség összes tagja sérelmet szenvedett-e, illetve, hogy sérelemként fogja-e fel az adott jogsértést.

Az autonómia tartalmi elemei

A kisebbségi jogok skáláján a legerősebb, de egyben a legvitatottabb az autonómia iráni jog.

Búza László szerint az autonómiához való jog „pozitív rendelkezésekkel biztosítja a speciális kisebbségi érdekek érvényesülését azáltal, hogy az államhatárolom legalábbis bizonyos ügyeket illetőleg a kisebbséghez tartozók felett elkülönítve az ő intenciójuk szerint, esetlegesen az ő közreműködésükkel vagy éppen általuk gyakoroltatik.” (Búza, 1930:8)

A problémát a lakott terület, haza, nemzetállam szuverenitása közti fogalmi feszültségek generálhatják.

A *haza* az örökölt letelepedési helye egy népcsoportnak. Ilyen értelemben a haza nemcsak egy fizikailag körbe határolható terület kell, hogy legyen, hanem

⁵¹ Manzinger Krisztián (2023. 10. 18.): Moldova az identitások konfliktusában. <https://www.ludovika.hu/blogok/messzelato/2023/10/18/moldova-az-identitasok-konfliktusaban/#:~:text=Az%201991.,v%C3%A1ltoz%C3%A1sa%20hat%C3%A1st%20gyakorolhat%20majd%20r%C3%A1>

egy szellemi kulturális környezet is. Probléma akkor merülhet fel, ha valakik, ezt a bizonyos területet kisajátítják maguknak, és ezen belül kizárólagosságra törek-szenek. A kizárólagosság alapján a többségnek elfogadhatatlan, hogy mások is ezt a területet tekintik hazájuknak. Az adott területen a közös együttélés sokszor nehezen megvalósítható, és az adott állam végső esetben az erőszakos át- vagy kitelepítések eszközét is felhasználja. (Tóth, 2014)

Az autonómiához való jog területi vagy személyi elv alapján követelhető ki. Kétféle autonómiát különböztethetünk meg Vizi Balázs szerint: „Területi autonó-miáról akkor beszélünk, ha egy ország meghatározott területén, régiójában egy adott nemzetiség többségben él ahhoz, hogy a közhatalomból saját jogán része-süljön. Ezen a területen ez a kisebbség, azaz a helyi többség, az állam törvényei-vel és alkotmányos berendezkedéssel összhangban saját döntéshozó és végrehaj-tó intézményekkel rendelkezik.” (Vizi, 2006:4)

A területi autonómia mellett beszélhetünk kulturális autonómiáról (vagy nem területi autonómiáról) is, mely személyi elven működik. Ebben az értelemben nem egy adott területhez, hanem mindig az ország valamelyik nemzetiségéhez köthető, mely leginkább ennek a kisebbségnek kulturális jogainak gyakorlását se-gíti elő, főleg a nyelvi és oktatással kapcsolatos jogokon keresztül.

Ha biztosítják is az autonómiához való jogot, akkor az államok mindig pon-tosítják a tartalmát: általában csakis a kulturális autonómiára vonatkozó igényt értik alatta, míg a területi autonómiára vonatkozó jogot legtöbbször elutasítják.

Az autonómiához való jog elsődleges értelemben az önkormányzatiság fogal-mával kapcsolódik össze, és nem mindig kell, hogy az adott államtól való elsza-kadás gondolatával párosuljon.

A területi autonómia problematikájának feloldására mindenképpen szükséges, hogy a nemzetállam fogalmáról áttérjenek Keating „többnemzetű” (plurinatio-nal) demokráciafogalmára. Szükség lenne erre, hiszen a korábban írtak alapján egy állam csak úgy működhet a diszkrimináció tilalmával összhangban, ha „etni-kailag, kulturálisan semleges” intézményként jelenik meg. (Vizi, 2006:13)

Fontos azt megjegyezni, hogy az autonómia iránti jog csakis egy demokrati-kus államban jelenhet meg, hiszen az egyes ember méltóságát tisztelő, egyenlő elbánás elvét hirdető állam csakis ilyen társadalmi berendezkedésben lehet köve-telmény.

Andreas Gross svájci politológus szerint az autonómia mint fogalom az erős demokráciák velejárója kell, hogy legyen. Az autonómiához való jog elismeré-se mindig a demokratizálódási folyamat része. Az „autonómia nem szünteti meg a konfliktusokat, azok a demokrácia természetes velejárói, viszont csökkenti az erőszakos konfliktusok számát; az autonómia révén elkerülhető, hogy a konfliktusok erőszakba torkolljanak. Az autonómia az erős demokráciák része, a de-mokrácia és az autonómia fogalmai így elválaszthatatlanok egymástól.” (Gross, 2003:10)

A fékek ellensúlyok rendszere alapján akkor lehet erős egy demokrácia, ha a decentralizációt preferálja, ez pedig egyértelműen alátámasztja az adott államban az autonómia szükségességét. Ebben az értelemben az autonómia kifejezést leginkább az öngazgatás kifejezéssel helyettesíthetjük, hiszen a kisebbségben lévő állampolgárok helyi szinten, a legtöbb információ birtokában hozhatják meg azokat a döntéseket, melyek az életüket leginkább befolyásolhatják. (Lehet, hogy ez az öngazgatás csakis kulturális jogokra terjed ki, ebben az értelemben kulturális autonómiáról beszélünk.)

A „Területi autonómiák Európában: megoldások és kihívások” című 2013-as nemzetközi konferencián elhangzottak szerint „Az autonómia az államon belül kisebbségben lévő csoportnak biztosítja, hogy jogait gyakorolhassa, míg bizonyos garanciákat ad az állam egységének, szuverenitásának és területi egységének megtartására.” (Nagy, 2014)

Ennek ellenére a területi autonómiával szembeni ellenállást nagyban alátámasztja, hogy az államok többsége nacionalista, és az autonómiatörekvésekben mindig valamiféle államellenes célt lát, hiszen az autonómiát a szeparatista mozgalmak előfutárának tekinthetik. Talán az érzelmi indokokon túl emiatt is próbálnak mindenféle akadályt gördíteni az ilyen típusú követelések felé, és a kérdést biztonságpolitikai síkra terelni.

Moldova és az autonómia kérdése

Az Európai Gazdasági Közösség (EGK) létrejöttékor, az alapítók (Robert Schumann, Jean Monnet) többször hangsúlyozták, az egyesült Európára azért is szükség van, hogy Kelet-Európa népeit is be tudják fogadni, amikor megszabadulnak az elnyomás alól. Ezt akkor még a hidegháború narratívája határozta meg, de Moldova, vagy akár Ukrajna csatlakozása is kapcsolódhat ehhez a terhes történelmi időszakhoz.

A Moldovai Köztársaság Európai Unióhoz való csatlakozási kérelme jelzi, hogy a posztsovjjet rendszer helyett a nyugati demokratikus értékrendet kívánják választani.

A csatlakozáshoz vezető út azonban nem olyan egyszerű, egyrészt kiváltja Moszkva politikai ellenérzését, másrészt az országon belül is vannak megoldandó kérdések, melyek bizonyos nemzetiségek önrendelkezési jogához kapcsolódik.

Moldovában, 1991 után, a függetlenség megszerzésével az ország két különböző területén is megjelenik az önrendelkezési jog/autonómia követelése. Az egyik helyen a kérdést az autonómia státuszának fenntartásával oldották meg, ahogyan azt Gagauzia területi autonómiájának esetében láthatjuk.

Transznisztria esetében ez nem volt elég, rövid fegyveres harc után elszakadtak a moldovai államtól. (Bár itt vitatható, hogy a helyi lakosok akarata volt-e elsődleges, vagy inkább az orosz politikai érdekek diktáltak.)

A gagauz autonómia létrejötte

A gagauz autonómia jól illusztrálja azokat a legfontosabb kihívásokat, amelyekkel a demokratikus intézmények kialakulásának és a gyenge jogállamiság rendszerének kontextusában az autonómia rendelkezéseinek kidolgozása és végrehajtása jár. Bár a gagauz autonómiát gyakran a posztszovjet térségben a konfliktusok sikeres átalakításának ritka példájának tekintik, az autonómia rendelkezéseinek tényleges végrehajtása rendkívül vitatott kérdés. (Protsyk, 2009)

A gagauzok a Prut és a Jalpug folyásvidékén, Bundzsák síkságán él kb. 200.000 főt számláló török nyelvet beszélő nép. Összefüggő területen Moldova délkeleti részén, illetve Dél-Ukrajnában élnek. De megtalálhatók Bulgáriában, Oroszországban, Törökországban is.

A lakosok gazdasági helyzete nagyon szerény, főként mezőgazdaságból, szőlőtermesztésből élnek, és termékeiket a közeli területeken értékesítik. Legtöbb kereskedelmi partnerük Oroszország. Ezért az ukrán háború következtében a Moszkvára kivetett uniós szankciók komoly hátrányt jelentettek az itt élőknek.

A lakosság 82 százaléka a névadó, török eredetű, gagauz lakossághoz tartozik. Felmerülhet a kérdés, hogyan kaphatott egy jelentéktelen területen élő, kis lélekszámú csoport autonómiastátuszt.

A gagauzok szempontjából két tényező erősíthette fel a politikai követeléseiket.

Az egyik tényező Oroszország külpolitikai érdeke volt. Már korábban is említettük, Oroszország mindig ügyelt arra, hogy a szomszédjában ne legyenek erős államok. Többször akadályozta meg, hogy a román nacionalisták álma, Nagy-Románia létrejöjjön. A gagauz törekvések mellé állva, a kiharcolt gagauz önrendelkezési státusz gyengíthette a Moldovában felerősödött román nacionalista törekvéseket.

Az EU-csatlakozási folyamat megkezdése tovább erősítette Oroszország azon szándékát, hogy valamilyen módon megakadályozza Moldovai Köztársaság és Európa/Románia közötti kapcsolatok elmélyülését.

A másik lényeges tényező Törökország volt, amely kívülről támogatta a gagauz autonómiát létrejöttét.

A gagauzok az egyetlen török származású etnikai csoport, amely nem muszlim, hanem ortodox vallásúak. Identitásuk megőrzésében sok segítséget kapnak a török államtól. Török nemzeti tudatuk erős, de nyelvük használatát illetően bizonytalanságok vannak.

A török nyelvet többnyire csak otthon használják, míg az orosz nyelv inkább a hivatalos helyeken elterjedt. Ez azért van, mert a gagauzok féltik az identitásukat a moldáv (román) dominanciától.

Az 1994-es autonómiamegállapodás létrejöttében, amely Gagauziának komoly önrendelkezést biztosított, Törökország akkori elnöke, Süleyman Demirel jelentős szerepet vállalt.

A Szovjetunió összeomlása után Moldova etnikai feszültségekkel szembesült határain belül. Mivel nem volt hajlandó kockáztatni a frissen létrejött törékeny békét, ezért engedményekre kényszerült.

A „Gagauzia speciális státuszáról szóló organikus törvénnyel létesített” Gagauz Autonóm Területi Egységben három hivatalos nyelvet határoztak meg (moldáv, gagauz, orosz).

„Gagauzia elismeri és garantálja a területén élő valamennyi nemzetiség kultúrájának és nyelvének megőrzésére és fejlesztésére vonatkozó egyenlő jogait, és lehetőségeket teremt szabad fejlődésükhöz.” A törvény értelmében az orosz nyelv, mint a nemzetek közötti közvetítő nyelv sajátos védelemben részesül.

A létrejött Gagauz autonóm területi egység a helyi ügyeket, az oktatás, kultúra kérdéseit saját maga intézheti.

Létrehozták a baskan funkciót, ami a területi autonómia kormányzójának funkcióját tölti be.

Gagauzia összes állami hatósága a kormányzónak van alárendelve. A kormányzót általános, egyenlő, közvetlen, titkos és szabad választójog alapján, felváltva választják négyéves időtartamra. Ugyanaz a személy legfeljebb két egymást követő ciklusban lehet kormányzó. 35 év feletti moldovai állampolgárnak kell lennie, és ismernie kell a gagauz nyelvet.

A legfőbb döntéseket a Népi Gyűlés hozza. A kormányzó az egész területen érvényes határozatokat, és rendeleteket hozhat. A moldovai kabinetnek hivatalból tagja.

Az egyezmény döntő fontosságú eleme, hogy alkotmányosan biztosítják a gagauzok külső önrendelkezési jogát arra az esetre, ha a Moldovai Köztársaság egy másik állammal való egyesülését bejelentené.

Bár 1994-ben valószínűleg csak a romanizáció képe volt ijesztő, azóta ez a félelem az EU globalizációs hatásaira is áttevődött. Bizonyára orosz hatásra, de a gagauzok mindenképpen ellenzik az európai integrációt, mivel féltik a megszerzett önrendelkezési jogukat.

Gagauzia rendszeresen kijelenti, hogy ellenzi Moldova EU-csatlakozását, és inkább az orosz orientációt támogatja. 2014-ben, amikor Moldova aláírta az uniós csatlakozási kérelmet, Gagauzia népszavazást tartott, amelyen a lakosság többsége az EU-tól való távolodást és Oroszországhoz való közeledést támogatta. Ez a népszavazás nem volt kötelező érvényű, de világosan mutatta, hogy a gagauzok politikai orientációja szoros kapcsolatokat keres Oroszországgal.

A gagauz nemzeti érzésben a kollektív emlékezet hatására kiemelkedő fontosságot kap az orosz vezetéshez fűződő pozitív attitűd. Közös hazájuk létét immáron háromszorosan erősítette meg a cári orosz vezetés, a szovjet hatalom és rendszerváltás után segítséget nyújtó orosz állam. Ennek tükrében értelmezhető nem csupán az oroszbarátságuk, hanem kifejezetten a szovjet állami keretek iránti nosztalgiájuk is, amivel a térségben kakukktojásnak számítanak. A választási eredmények alapján is deklarált barátságukat a szomszédos Oroszország is gerjeszti minden lehetséges módon, jelentős propagandahadjáratokkal. (Kőszegi, 2016)

A kialakult helyzetet tovább mélyíti, hogy 2024. október 15-én az EU felvette Evghenia Guțult, a Gagauzia (Bașkanja) autonóm területi egység kormányzóját a szankciós listára, mert előmozdította a régió szeparatista törekvéseit, és ezzel megkísérelte megdőnteni az alkotmányos rendet, valamint veszélyeztette Moldova szuverenitását és függetlenségét.

Az elnök mellett a szankciós listára felkerült Mihail Vlah, Gagauzia alelnöke és médiakapcsolati tanácsadó, Iurii Cuznețov, a régió külügyi osztályának helyettes vezetője, valamint Illia Uzun, a végrehajtó bizottság alelnöke és a gagauz nemzetgyűlés tagja.

A listán szereplő személyek vagyonát befagyasztották, és megtiltották nekik, hogy belépjenek az EU területére. Ez problémát jelenthet, mivel a gagauz vezetők nem tudnak részt venni az EU-szervek ülésein, tárgyalásokon, hogy a gagauz érdekeket személyesen képviseljék.

Egy teljesen friss hír szerint „Hét év börtönbüntetésre ítélték első fokon a Evghenia Guțult, Gagauzia kormányzóját”. A Moldovai Köztársaságon belül autonómiát élvező terület vezetőjét egy illegális finanszírozási ügyben találták bűnösnek. Guțult a moldovai korrupcióellenes központ szerint különböző pénzügyi visszaélésekkel és a választási törvény megsértésével vádolták 2023-as megválasztásával összefüggésben.”^{52,53}

Gagauzia és Oroszország kapcsolata várhatóan továbbra is erős marad, de a moldáv politikai és gazdasági fejlődés, valamint a nemzetközi kapcsolatok alakulása befolyásolhatják a terület és Oroszország viszonyát. Moldova uniós integrációja vagy a külpolitikai helyzet változása újabb kihívások elé állíthatja Gagauziát, de az orosz kapcsolatokat valószínűleg nem fogják teljesen megszakítani.

⁵² P.I. (2025.08.05.): Moldova: börtönbüntetésre ítélték Gagauzia kormányzóját. <https://maszol.ro/kulfold/Moldova-bortonbuntetesre-iteltek-Gagauzia-kormanyzojat>

⁵³ Karahindiba, E. (2024). *Between Russia and Europe: Gagauzias Autonomy Under Treat* <https://trendsresearch.org/insight/between-russia-and-europe-gagauzias-autonomy-under-threat/>

Transznisztria, az el nem ismert állam

„Kelet-Európa térképén van egy különös, szinte időn kívüli világ – egy szakadár terület, amelyet alig ismerünk, mégis saját kormánya, zászlaja, hadserege, sőt saját pénze is van. Ez Transznisztria, vagy hivatalosan a Dnyeszter Menti Köztársaság – egy állam, amely a világon gyakorlatilag senki szerint nem létezik, mégis nagyon is valóságos. Fővárosa, Tiraszpol, mintha a Szovjetunióból maradt volna itt: Lenin-szobrok, vörös csillagok és orosz katonák között létezik egy másik világ, Európa közepén.”⁵⁴

A Dnyeszter folyótól keletre, főként oroszok és ukránok éltek, akik a Szovjetunió felbomlása után féltették identitásukat, jogaikat Moldovában. 1990. szeptember 2-án a régió kikiáltotta függetlenségét Transznisztriai Moldáv Szocialista Köztársaság néven.

Moldova ezt elutasította, a szakadár régió rövid háborút is vívott a központi hatóságokkal. Jelenleg 2600 orosz „békefenntartó” katona állomásozik ott, és a Dnyeszter-mellék „hadserege” a mai napig kézben tartja a szovjet hadsereg ott hagyott fegyverkészletét, ezzel a terület országgént való fennmaradását tudja biztosítani.

A felek 1992. július 21-én békeszerződést kötöttek, amelynek lényege az volt, hogy a moldovai hatóságok nem avatkozhatnak be a terület politikájába, vagyis hallgatólagosan elismerték a terület autonómiáját.

A „nem létező” állam többször is kérelmezte az ENSZ-hez való csatlakozást, Koszovó példájára hivatkozva, de soha nem járt sikerrel.

2025 telén, az orosz-ukrán háború következtében több százezren maradtak gáz nélkül. Nyugatról felajánlott segítséget a transznisztriai vezetők elfogadták, ez lehetőséget biztosított kapcsolatok mélyítésére a moldovai kormánynak a szakadár régióban. Bár Oroszország befolyása továbbra is nagyon erős a térségben, ez csak a 14. hadosztály kivonásával változhat meg.

Az Unió szempontjából komoly bizonytalanságot jelent Transznisztria státusza, hiszen az uniós közös piac belső és külső határokkal működik. A jelenlegi helyzetben a meglévő határok sem fixek, így a csatlakozás előtt célszerű ezzel foglalkozni.

A helyzet nem ismeretlen az Unió számára, hiszen Ciprus esetében is kérdéses volt a közös piachoz csatlakozó terület mértéke, a külső határ helye.

Ciprus egy de facto felosztott szigetként csatlakozott az Unióhoz, így az közösségi jog felfüggesztésre került azokon a területeken, ahol a ciprusi kormány nem gyakorol tényleges ellenőrzést. Cipruson is található egy szakadár rész,

⁵⁴ Morvai Linda (2025. 04. 14.): Transznisztria: a nem létező, de mégis funkcionáló európai ország. https://sokszinuvidek.24.hu/mozaik/2025/04/14/transznisztria-tiraszpol-posztszovjet-allam-dnyeszter-menti-koztarsasag/#google_vignette

Észak-Ciprusi Török Köztársaság, melyet csak Törökország ismer el a világon. Az Unió elfogadva Ciprus harmadának török megszállását, engedélyezte, hogy ezen a területen a közös piachoz kapcsolható négy szabadság elve a megszállás alatt ne érvényesüljön.

Az Uniónak Transznisztria esetében is gondosan kell mérlegelni, hogy milyen indokokkal, és milyen határokkal fogja Moldova esetében a közösségi jogot alkalmazni.⁵⁵

Moldova mint Nagy-Románia (Romania Mare) lehetséges része

Bár a kiindulópontunk az volt, hogy Moldován belül vizsgáljuk meg az autonómia kérdését, de érdemes felvillantani egy lehetséges másik forgatókönyvet is, mely túlnyúlik az ország határain.

A történelmi háttér esetében többször elhangzott az a tény, hogy Moldova függetlensége kizárólag külső erőkön, a nyugati hatalmak és Oroszország akarátán múlt. Nem szabad elfelejtkeznünk azonban, hogy a román nacionalizmus felemelkedésével, Nagy-Románia eszméje erős hatással van Moldova román nyelvű lakosságára.

1920-ban, az első világháború után Erdély, Bukovina, Besszarábia, valamint Bánát és Máramaros egyes részei egyesültek, így a román állam a mai napig legnagyobb területét (295 049 km²) érte el.

A Moldovát Romániával egyesítő elképzelést jelenleg a nacionalista politikai erők folyamatosan hangoztatják. Románok Uniójáért Szövetség (AUR) továbbra is napirenden tartja a Nagy-Románia gondolatát.

Az orosz-ukrán háború kapcsán Sosoaca európai parlamenti képviselőjük törvényjavaslatot terjesztett elő a román-ukrán baráti szerződés felmondására. Ezzel Ukrajna területének annektálását szorgalmazták, Nagy-Románia érdekében.⁵⁶

Az AUR elnökjelöltje, George Simion megnyerte a romániai elnökválasztás első fordulóját. A második fordulóban azonban 2025. május 16-án kis különbséggel vereséget szenvedett. Simion Moldovát választási csalással vádolta, mert a kis mértékű veszteséget szerinte a román állampolgársággal rendelkező moldáv szavazók miatt szenvedte el. A csalásnak nem volt bizonyítéka, de valószínűbb, hogy ezek a szavazók egy független Moldovában akarták megőrizni román

⁵⁵ Haller, B. (2024): Moldova And Its Autonomous Regions: A Flashpoint For Eastern Europe? <https://theowp.org/moldova-and-its-autonomous-regions-a-flashpoint-for-eastern-europe/>

⁵⁶ Rotaru, A. (2023). Șoșoacă vrea ca România să invadeze Ucraina. A depus un proiect de lege pentru anexarea mai multor teritorii. Citește mai mult la: <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/sosoaca-vrea-ca-romania-sa-invadeze-ucraina-a-depus-un-proiect-de-lege-pentru-anexarea-mai-multor-teritorii-2289605>

gyökereiket. Simion megválasztásával nem akartak olyan politikust támogatni, akinek az álma egy Nagy-Románia létrehozása volt, amelyben Moldova elveszítené függetlenségét és ezzel döntéshozatali autonómiáját. (Bakk & Szász Alpár, 2010)

A Nagy-Románia elképzelés, így Moldova függetlenségének megszűnése a romániai magyarokra is komoly kihatással lenne. Jelenleg a magyar lakosság Románia legnagyobb nemzeti kisebbségének számít, hiszen a román lakosság 6%-át teszi ki.^{57,58} Ha Moldova csatlakozna a jelenlegi 3 milliós lakosával, ez az arány jelentősen csökkenne. Így Magyarországnak mindenképpen érdeke a független Moldova uniós csatlakozása.

Moldova és az Európai Unió

Az Európai Bizottság és Moldova 2014-ben írta alá a társulási megállapodást, valamint az ún. Deep and Free Trade Areas (DCFTA) szabadkereskedelmi megállapodást, melyek 2016 júliusában léptek hatályba. Ez a megállapodás lehetővé teszi az európai egységes piac megteremtését bizonyos ágazatokban, és hogy az uniós befektetők számára ezekben az ágazatokban ugyanazt a szabályozási környezetet biztosítsák, mint az EU-ban, továbbá a szabadkereskedelmi megállapodás segíti Moldovát abban, hogy a csatlakozás előtt fokozza gazdasági és kereskedelmi integrációját az EU-val. Az EU teljes mértékben – hét mezőgazdasági termék kivételével – liberalizálta a Moldovából származó összes behozatalát. (Az EU Hivatalos Lapja 2014; European Commission, 2024a)

2022-ben uniós tagsági kérelmet nyújtott be, a Bizottság a tagjelölti státuszt javasolta, melyet végül az Európai Tanács ugyanezen év júniusában megadott. 2023 novemberében a Bizottság a csatlakozási tárgyalások megkezdését javasolta, és 2024-ben került sor a csatlakozási tárgyalásokat megnyitó első kormányközi konferenciára, ahol megkezdődött az átvilágítási folyamat. (European Commission, 2024a; 2024b)

Az EU 2021 és 2024 között több mint 430 millió euró vissza nem térítendő támogatást különített el Moldovának. Ezek az alapok pénzügyi és technikai segítséget nyújtottak a társadalmi és gazdasági fejlődéshez, beleértve a következőket (European Union, 2024):

⁵⁷ Paun, Carmen (2025. 05. 16.): Simion accuses Moldova of manipulating Romanian election as vote goes to wire. <https://www.politico.eu/article/simion-accuses-moldova-manipulating-romanian-election-vote-split/>

⁵⁸ Alfahír (2022): Népszámlálás: alig több mint 1 millióan vallották magukat magyar nemzetiségűnek Romániában. https://alfahir.hu/hirek/romania_nepszamlalas_magyar_nemzetiseg_magyar_kisebbsseg_nepesedes_demografia_erdely

1. 240 millió euró közvetlen költségvetési támogatás az emelkedő energiaárak kezelésére, valamint az energiabiztonság és az átállás támogatására.
2. Az igazságügyi ágazat reformjainak folyamatos támogatására.
3. A zöld átállás folyamatos támogatására alacsony kibocsátású és erőforrás-hatékony gazdaság kiépítésével.

A 2024. október 20-ai elnökválasztással párhuzamosan országos népszavazásra került sor az uniós integrációnak a moldovai alkotmányba való rögzítése érdekében. Az EU-csatlakozás rögzítésére irányuló javaslatot a szavazók 50,38%-a támogatta. (European Commission, 2024b)

Ugyanezen év októberében az EU növekedési tervet fogadott el a Moldovai Köztársaság számára (1,8 milliárd euró) a beruházások támogatására, valamint az uniós vívmányokhoz és értékekhez való igazodás támogatására, amelyet a 2024–2027-es időszakra elfogadott Nyugat-balkáni Reform- és Növekedéstámogató Eszköz is segít, amely egy új, 6 milliárd euró összegű pénzügyi eszköz. Ebből 400 millió euró várhatóan vissza nem térítendő támogatás, a fennmaradó rész pedig hosszú lejáratú kedvezményes hitel. A reformterületek közé tartozik a versenyképesség, a gazdasági reziliencia, a gazdasági kormányzás, a társadalmi tőke, a zöld átállás, valamint a közigazgatás és a jogállamiság. (European Commission, 2024a; 2024c; World Bank Group, 2024; IMF, 2024)

2024 őszén az Európai Bizottság elfogadta éves bővítési csomagját, amely részletesen értékeli a Moldovai Köztársaság által elért eredményeket. (European Commission, 2024b)

Az EU Moldova legnagyobb kereskedelmi partnere, befektetője és egyben pénzügyi támogatást nyújtója is.

Az EU a közös kül- és biztonságpolitika keretében továbbra is mélyen elkötelezett a Moldovával való együttműködés elmélyítése mellett. 2024-ben Moldova lett az első olyan ország, amely biztonsági és védelmi partnerséget írt alá az Unióval. Az EU 2021 óta 137 millió euró támogatást nyújtott a moldovai fegyveres erőknél az Európai Békekereten (EPF) keresztül. Az EU külön szankciórendszert vezetett be a Moldova destabilizálására törekvő személyek és szervezetek ellen.

Oroszország Ukrajna elleni agresszív háborújának Moldovára gyakorolt hatására tekintettel az EU különleges támogatási intézkedéseket mozgósított, amelyek a következőket foglalják magukban:

- 240 millió euró közvetlen költségvetési támogatás Moldova legkiszolgáltottabb fogyasztóinak az energiaválság közepette.
- Több, mint 66 millió euró humanitárius segítségnyújtás a kiszolgáltatott helyzetben lévő ukrán menekültek és az őket Moldovában befogadó családok támogatására.
- Több, mint 32 millió euró beruházás Moldovában a biztonságos ellátási láncok és az élelmezésbiztonság biztosítását elősegítő szolidaritási folyosók kezdeményezés támogatására.

2014 óta a moldovaiak vízummentesen utazhatnak az EU-ba. Az unió 2021 óta több mint 1300 csereprogramot finanszírozott az uniós és moldovai polgárok között az oktatás, a képzés, az ifjúság és a sport területén az ERASMUS+ program keretében. (European Commission, 2024a)

Moldova gazdasági teljesítménye

A World Bank Group (2024) és a IMF (2024) országjelentései alapján a moldovai gazdaságnak 2021-ben sikerült jelentősen fellendülnie a Covid19-világjárvány okozta recesszióból, és a gazdasági tevékenységre vonatkozó korlátozásokat követően. A GDP-növekedés 2020-hoz képest több mint 1%-kal nőtt, azonban 2022-ben stagnált. 2023-ban a reál-GDP szerény, 0,7%-kal emelkedett a 2022-es 4,6%-os meredek visszaeséshez képest. Ez a csökkenés Oroszország Ukrajna elleni agresszív háborújának, az országot sújtó súlyos aszálynak és energiaellátási zavarainak következménye volt. 2023-ban a háztartások kiadásai stagnáltak, a gyenge beruházási teljesítményt pedig az erős nettó export ellensúlyozta. Moldova egy főre jutó jövedelme az uniós átlag alig egyharmada. A Nemzeti Gazdaságfejlesztési Stratégiát 2024 júniusában fogadták el, melynek célja a gazdasági növekedés és a gyorsabb konvergencia beindítása. (World Bank Group, 2024; IMF, 2024)

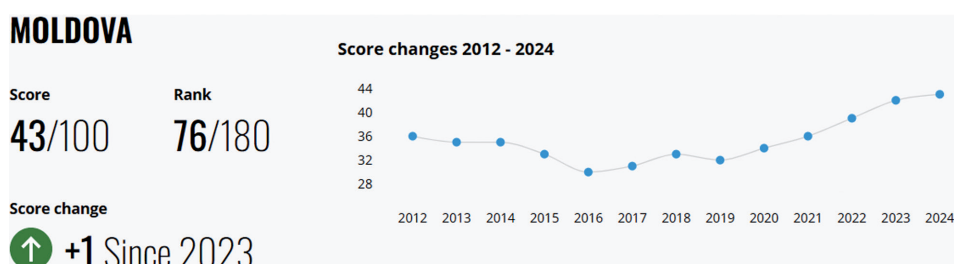
Az *inflációs ráta* 2021 végén kezdett meredeken emelkedni, és 2022 októberében érte el a 34,6%-os csúcsot, mely 2024 áprilisára 3,5%-ra esett vissza. Ezt a dezinflációt nagyrészt a globális élelmiszer-, energia- és üzemanyagárak csökkenése okozta. (IMF, 2024)

Moldova *államadósság-rátája* továbbra is viszonylag alacsony – 2023-ban a GDP 37,2%-a –, amely elsősorban az elsődleges hiány és a rövid lejáratú belső adósság magasabb kamatfizetése miatt alakult ki. Az ország az elmúlt években magas deficitet realizált, és a likviditáskezelés továbbra is kihívást jelent.

Az államháztartási hiány 2023-ban a GDP 5,2%-ára nőtt a 2022. évi 3,2%-hoz képest, ami a gyenge növekedést, valamint a háztartások és a vállalkozások támogatására irányuló intézkedések magas költségeit, valamint a magasabb kamatfizetéseket tükrözi. Az államadósság a 2000–2022 közötti időszakban 1,1 és 4,9 milliárd USD között volt. Az elmúlt évek legmagasabb szintjét, ötmilliárd dollárt 2022-ben érték el.

Moldova folytatta a deoligarchizálási erőfeszítéseket; nyomozást indított és büntetőeljárás alá vonta az illegális pénzmozgások és a választók megvesztegetése miatt az érintett vállalatokat és intézményeket. Folytatni és tovább kell erősíteni az európai és nemzetközi ügynökségekkel a nemzetközi bűnözői hálózatok elleni küzdelem érdekében folytatott együttműködést. További erőfeszítésekre van szükség a közmédia függetlenségének megerősítése és a médiatulajdonosok átláthatóságának növelése érdekében.

A *korruptióérzékelési index* (CPI) a világ 180 országát rangsorolja a közszféra korruptiójának észlelt szintje alapján, 0-tól (erősen korrupt) 100-ig (nagyon tiszta) skálán. Az országok több, mint kétharmada 100-ból 50 alatt van, ami határozottan jelzi, hogy komoly korruptciós problémákkal küzdenek. 2024-ben Moldova CPI indexe 100 pontból 43-at mutatott. Ezzel az eredménnyel a 76. helyen áll; tehát más országokkal összehasonlítva valamivel az átlag alatt van.

1. ábra: Moldova CPI, 2024 (Forrás: Valérián, F. (2024)⁵⁹

A WIPO jelentése (2024) alapján a Global Innovation Index esetében Moldova 2024-ben a 68. helyen állt, a felső-közepes jövedelmű országcsoportba tartozva. A gazdasági fejlettségi szintjéhez képest várákozáson felül teljesített például az oktatásra fordított támogatások, a tanár-tanuló arány, a mikrofinanszírozású vállalkozásoktól származó kölcsönök, a közös stratégiai megállapodások, a tudás és technológia, valamint a mobilalkalmazás-készítés területén, ezzel szemben lemaradás mutatkozik a stabil üzleti élet kialakításában, a logisztikában, az alacsony karbonkibocsátású gazdaság kialakításában, a belföldi piac növelésében, az ipar és az egyetemek közötti közös kutatásban, globális márkanévek kialakításában. (WIPO, 2024)

Az enyhe gazdasági növekedés ellenére a szegénység továbbra is elterjedt, különösen a vidéki régiókban, ahol a szolgáltatásokhoz és az életképes gazdasági lehetőségekhez való hozzáférés korlátozott. Az ország továbbra is érzékeny a szélsőséges időjárási körülményekre és az energiasokkokra, mivel nagymértékben függ az energiaimporttól, és korlátozott az energiaforrások diverzifikációja.

Az *energiabiztonság* fokozása érdekében diverzifikálnia kell a forrásokat, és integrálódnia kell az európai rendszerekhez. A megújuló energiára irányuló erőfeszítések is folyamatban vannak, 2024 augusztusában pályázatot írtak ki szél- és napenergia-projektek fejlesztésére.

Az Energiasebezhetőségi Enyhítési Alap (EVRF) alapvető fontosságú volt a kiszolgáltatott háztartások energiaár-emelkedésekkel szembeni védelmében is. (IMF, 2024)

⁵⁹ Valérián, F. (2024). Corruption Perceptions Index. <https://www.transparency.org/en/cpi/2024/index/mda>

A közelmúltban kulcsfontosságú fejlemény a Vulcănești-Chișinău légvezeték megépítése. A vonal 30 százalékkal elkészült, és várhatóan 2025-ben adják át.⁶⁰

Az *éghajlatváltozás* súlyosbítja ezeket a sebezhetőségeket, növelve az aszályok és más természeti veszélyek gyakoriságát és súlyosságát. Az uniós tagjelölti státusz, az erőteljes reformlendület és a növekedést serkentő, az éghajlatváltozás hatásaival szemben reziliens beruházásokra van szükség a hosszú távú, fenntartható fejlődés és az uniós jövedelmi szintekhez való közeledés előmozdításához (World Bank Group, 2024)

Előre tekintve, a költségvetési politikának a jövőben növelnie kellene a fellendülés támogatásához szükséges állami beruházásokat, miközben a növekedést serkentő kiadásokat védő konszolidáció révén biztosítja a fenntarthatóságot.

Mindazonáltal a költségvetés fenntarthatóságának biztosítása mellett növelnie kell az állami beruházásokat ahhoz, hogy megkezdje az uniós jövedelmi szinthez való felzárkózást. A gazdasági kockázatokkal kapcsolatban az Oroszországból a Dnyeszteren túli régióba irányuló földgázellátás jelenlegi rendszerének esetleges megszakítása állhat a középpontban. (European Commission, 2024b)

Oroszország Ukrajna elleni agresszív háborúját követően Moldova fokozta az együttműködést Ukrajnával és Romániával az Ukrajnából menekülőknek nyújtott humanitárius támogatás, az energiabiztonság, a közlekedés és az összeköttetések terén. Moldova is jobban igazodik az EU Oroszországgal szembeni korlátozó intézkedéseire, annak ellenére, hogy maga is az orosz nyomás fokozódásának célpontja.

Ennek érdekében az ország tovább javította az EU közös kül- és biztonságpolitikájához való igazodását, folytatja az átfogó igazságügyi reform végrehajtását. A korrupcióellenes intézmények további megszilárdítása, a proaktív és hatékony korrupcióellenes vizsgálatok és ítéletek minden szinten alátámasztják a szilárd eredmények elérését.

E kihívások hatékony kezelése érdekében Moldovának elő kell mozdítania a nemzetközi partnerekkel való együttműködést, átfogó gazdasági stratégiákat kell végrehajtania, és be kell vonnia a polgárokat a szükséges reformokról folytatott párbeszédbe.

Ezzel azonban az országnak átfogó gazdasági reformokra van szüksége, ellenállóbb és fenntarthatóbb gazdaságot kell kiépítenie, amely képes ellenállni a külső sokkoknak és javítani polgárai életminőségét. (World Bank Group, 2024)

⁶⁰ Chisinau (AFP) (2025): End of Russian gas via Ukraine sparks unease in eastern Europe. <https://www.france24.com/en/live-news/20250101-end-of-russian-gas-via-ukraine-sparks-unease-in-eastern-europe>

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Alfahír (2022): Népszámlálás: alig több mint 1 millióan vallották magukat magyar nemzetiségűnek Romániában. https://alfahir.hu/hirek/romania_nep-szamlalas_magyar_nemzetiseg_magyar_kisebbsseg_nepesedes_demografia_erdely
- Bakk, M., & Szász Alpár, Z. (2010): Conflict and Convergence: Regionalisation Plans and Autonomy Movements in Romania. *Acta Universitatis Sapientiae European and Regional Studies*, 1(1), 19-32.
- Búza L. (1930): A kisebbségek jogi helyzete. MTA Budapest.
- Chisinau (AFP) (2025): End of Russian gas via Ukraine sparks unease in eastern Europe. <https://www.france24.com/en/live-news/20250101-end-of-russian-gas-via-ukraine-sparks-unease-in-eastern-europe>
- Codex Bandinus, Moldova apostoli adminisztrátorának jelentése. <https://lexikon.katolikus.hu/B/Bandinus-k%C3%B3dex.html>
- Cretu, R. (2025, March): Moldova Could Become a Powder Keg of the European Union. <https://www.radiofree.org/2025/03/22/moldova-could-become-a-powder-keg-of-the-european-union/>
- Dumitrica, D. (2019): The ideological work of the daily visual representations of nations. *Nations and Nationalism*, 25(3), 910-934. doi:10.1111/nana.12520
- European Commission. (2024a). Commission adopts 2024 Enlargement Package. https://enlargement.ec.europa.eu/news/commission-adopts-2024-enlargement-package-2024-10-30_en
- European Commission (2024b): Commission staff working document Republic of Moldova 2024 Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions 2024 Communication on EU enlargement policy.
- European Commission (2024c): Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the European Economic and Social Committee and the Committee and the Committee of the Region 2024 Communication on EU enlargement policy.
- European Commission (2025): Enlargement and Eastern Neighbourhood: EU-Moldova Relations.
- European Union (2024): The EU and Moldova. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/92191a54-ce6f-4b22-916b-599db7ac4013_en?filename=EU-Moldova-factsheet-2024.pdf
- Gross, A. (2003): Empowered citizens as the heart of autonomies, strong democracies and good governance: Autonomy as part of the democratisation process. https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/NPKI_konyvek/autonomies_in_europe/Andreas%20Gross.pdf

- Haller, B. (2024): Moldova And Its Autonomous Regions: A Flashpoint For Eastern Europe? <https://theowp.org/moldova-and-its-autonomous-regions-a-flashpoint-for-eastern-europe/>
- IMF. (2024). Republic of Moldova: Sixth Reviews Under the Extended Credit Facility and Extended Fund Facility Arrangements, Request for modifications of performance criteria, and Second review Under the Resilience and Sustainability Facility Arrangement-Press Release; Staff Report; and Statement by the Alternative Executive Director for the Republic of Moldova. Retrieved from <https://www.imf.md/press/1mdaea2024002-print-pdf.pdf>
- Kántor, Z. (2013). Autonomies in Europe. Solutions and challenges. In: Nemzetpolitikai Kutatóintézet, L'Hartmann Kiadó, Budapest.
- Karahindiba, E. (2024). Between Russia and Europe: Gagauzias Autonomy Under Treat. <https://trendsresearch.org/insight/between-russia-and-europe-gagauzias-autonomy-under-threat/>
- Kószegi, M. (2016): Kis népek nacionalizmusa az Európai posztszovjet térségben: a krími tatárok és agagauzok. Földrajzi Közlemények 2016. 140. 4. pp. 285–295.
- Morvai Linda (2025. 04. 14.): Transznisztria: a nem létező, de mégis funkcionáló európai ország. https://sokszinuvidek.24.hu/mozaik/2025/04/14/transznisztria-tiraszpolt-posztszovjet-allam-dnyeszter-menti-koztarsasag/#google_vignette
- Nagy, N. (2014). Autonómiák Európában: Megoldások és kihívások (recenzió) [Autonomies in Europe: Solutions and Challenges] (review on Kántor Zoltán's book).pdf.
- Az Európai Unió Hivatalos Lapja (2014): TÁRSULÁSI MEGÁLLAPODÁS egyrészről az Európai Unió, az Európai Atomenergia-közösség és tagállamai, másrészről a Moldovai Köztársaság között [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0830\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0830(01))
- Osipov, A. (2019). Territorial Autonomy as a Tool of Minority Accommodation in the Post-Soviet Space: The Cases of Ukraine and Moldova. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 19(2), 187-206. doi:10.1111/sena.12300
- Paun, C. (2025). Simion accuses Moldova of manipulating Romanian election as vote goes to wire.
- Pentassuglia, G. (2018). Group Identities and Human Rights: How Do We Square the Circle in International Law? *Populism, Memory and Minority Rights*. https://doi.org/10.1163/9789004386426_013
- P.I. (2025.08.05.): Moldova: börtönbüntetésre ítélték Gagauzia kormányzóját. <https://maszol.ro/kulfold/Moldova-bortonbuntetesre-iteltek-Gagauzia-kormanyzojat>
- Protsyk, O. (2009). Gagauz autonomy in Moldova: the real and the virtual in post-Soviet state. <http://policy.hu/protsyk/Publications/ProtsykGagAutonomy09fx.pdf>

- Ratzmann, N. (2014). Reforming Moldovan Social Assistance. Poor Laws for the European Fringe? *Southeast European and Black Sea Studies*, 14(3), 409-429. doi:10.1080/14683857.2014.924729.
- Rotaru, A. (2023). Șoșoacă vrea ca România să invadeze Ucraina. A depus un proiect de lege pentru anexarea mai multor teritorii. Citește mai mult la: <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/sosoaca-vrea-ca-romania-sa-invadeze-ucraina-a-depus-un-proiect-de-lege-pentru-anexarea-mai-multor-teritorii-2289605>
- Tóth, N. (2014). A kisebbségi területi autonómia elmélete és gyakorlata. Nemzetközi jogi és összehasonlító jogi analízis. Nemzetpolitikai Könyvek 2. Nemzetpolitikai Kutatóintézet, L'Harmattan Kiadó. Budapest. ISBN 978-963-236-868-9
- Valérian, F. (2024): Corruption Perceptions Index. <https://www.transparency.org/en/cpi/2024/index/mda>
- Szalayné Sándor E. (2003): A kisebbség védelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században. Gondolat Kiadói–MTA Kisebbségkutató Intézet. <https://mek.oszk.hu/06900/06949/06949.pdf>
- Vizi, B. (2006). Kisebbségi autonómiák Európában. *Kisebbségkutatás*, 15(2), 192-196. Retrieved from https://real-j.mtak.hu/24648/19/319_376_2006_2.pdf
- World Bank Group. (2024). Moldova Economic update. Macroeconomics, Trade and Investment Global Practice. Special Section: Exploring pathways for Moldova's Manufacturing sector development through global value chains.
- WIPO (2024): Global Innovation Index 2024 Unlocking the Promise of Social Entrepreneurship 17th Edition. www.wipo.int/global_innovation_index

Nagy Tibor

**AT THE THRESHOLD OF PACIFISM AND REVOLUTION:
FORGOTTEN DIMENSIONS OF FEMALE RADICALISM,
ANARCHISM, AND EAST-CENTRAL EUROPEAN
CONNECTIONS**

*There is no such thing as a neutral woman in a revolution.
There are only those whose presence is too visible to forget and those
whose balance was too dangerous to remember.*

This paper is about balance. Not the kind that soothes, reconciles, or rests. But the kind that trembles between pacifism and revolution, feminism and anarchism, East and West. It is about the ideological tensions that shape not only political choices but historical narratives themselves: who is remembered, who is footnoted, and who is silently erased. Emma Goldman stood – and often stumbled – on this line of equilibrium. She was a woman who believed in peace and fought for it with fury. A pacifist expelled for sedition. A revolutionary who mistrusted organizations. An anarchist who feared systems, even those meant to dismantle others. Her political trajectory was not a path of clarity, but one of unresolved contradictions – and that is exactly what makes it so compelling. This paper does not seek to resolve these contradictions. It inhabits them. Through Goldman's evolving positions, from the 1907 Amsterdam Congress to the Spanish Civil War, one sees not only a shift in tactics but a deeper philosophical restlessness. Hers was not a fall from pacifism into violence, but a movement along the edge. A search for an ethical equilibrium under political duress. Yet this is not a story about Emma Goldman alone. It is about how radical women were silenced by the very movements they helped build. How East-Central Europe vanished from the map of anarchist historiography. How pacifism was gendered as naïve, and revolution was masculinized as inevitable. By exploring Goldman's transnational entanglements; especially with Austrian and Hungarian networks, this paper aims to disturb the canonical balance of political thought. Not by toppling it, but by revealing its biases.

This essay does not attempt a comprehensive reconstruction of archival ties or networks. Instead, it traces conceptual threads across uneven terrain, some clearly visible, others only faintly sketched. Its form is deliberate: less a conventional study than a reflective essay that dwells in contradictions rather than

resolving them. The choice is not accidental. To write about balance in this context requires a style that itself resists closure, that mirrors the tensions it describes.

Theoretical and historical foundations: pacifism and revolution under tension

Pacifism, especially in the early twentieth century, was not a unified doctrine but a contested field of ethical reasoning, political calculation, and gendered discourse. Far from representing a passive retreat from action, pacifist thought often emerged from critical engagements with the limits of political violence; engagements shaped as much by personal experience as by historical trauma. For women in radical movements, pacifism was rarely a choice between war and peace. It was, more often, a struggle to articulate resistance in ways that neither replicated the state's logic of violence nor surrendered to political irrelevance. In the aftermath of the First World War, pacifist thought gained momentum as a response to unprecedented military carnage. Yet even before the war, anarchist and socialist circles were already wrestling with the problem of whether, when, and how violence might be justified. The 1907 International Anarchist Congress in Amsterdam was a turning point in this regard. Debates between Errico Malatesta and Pierre Monatte exposed the fragility of shared convictions within the anarchist movement. Malatesta's insistence that syndicalism alone could not produce revolutionary change (and his critique of the idealization of the general strike) was rooted in a broader scepticism toward structural solutions divorced from ethical evaluation. For him, revolution was not simply a historical necessity but a process that demanded moral scrutiny. Violence might be unavoidable, but it could never be self-justifying.

This internal tension within anarchist thought is especially visible when one examines how women were situated within these frameworks. As Shreya Chakravarti has demonstrated in her analysis of Tocqueville's reflections (2016) on civic maturity, political legitimacy was historically defined in male terms. The capacity to participate in politics, to decide on matters of life and death, was seen as incompatible with femininity. Women, in this view, could not be trusted with rupture, because rupture implied risk, and risk required rationality-coded masculine. This conceptual inheritance continued to shadow radical movements that prided themselves on their egalitarianism. Anarchist women thus occupied an ambivalent position. On the one hand, they were instrumental in articulating critiques of militarism and in building solidarities across class and national boundaries. On the other hand, their voices were often sidelined when questions of insurrection arose. The tension was not merely theoretical.

*"Very quickly the men of the Revolution took control of the narrative. [...] In Maillard's account – as in others – the women lose both individuality and voice. Although they were acclaimed by Paris they were also feared as an amorphous mass needing male direction in order to avoid disorganized and irrational violence."*⁶¹ (Sloane, 2022, p. 26)

In practical terms, women's participation in revolutionary violence challenged both the state and the movement itself, often triggering accusations of excess, hysteria, or treason. The very idea of a woman as a political subject capable of radical disobedience was, and to some extent remains, unsettling. This unease was not limited to conservative or patriarchal observers. Even within leftist historiography, the contributions of radical women tend to be filtered through moral binaries: they are either remembered as heroines of conscience or discredited as aberrations. Neither lens offers adequate analytical clarity. The goal, then, is not to restore women to a canonical tradition of pacifism or anarchism, but to understand how their presence destabilized both.

Emma Goldman's political life was deeply shaped by this ambivalence. Her unwavering opposition to militarism – most visibly articulated in her resistance to the U.S. draft during World War I – was not born of utopian idealism but of a principled rejection of state violence as both unethical and ineffective. In *Mother Earth*, the monthly magazine she edited between 1906 and 1917, Goldman provided a platform for anarchist critiques of conscription, nationalism, and war profiteering. Her editorials make clear that pacifism, for her, was not a posture of purity but a deliberate political stance rooted in a broader anti-statist logic (Kerber et al., 1995, p. 88). Her activism came at a cost. Goldman was arrested multiple times, tried under the Espionage Act, and ultimately deported to Russia in 1919. These events are often treated as martyrdom, but they can also be read as revealing the limits of pacifism under coercive conditions. In refusing to participate in the national war effort, Goldman did not simply oppose one conflict; she challenged the very notion that citizenship should entail consent to militarized obedience. Her stance was consistent with the concerns raised by Chakravarti (2016), who observed how liberal political systems often withheld civic trust from women precisely because they could not be counted on to obey. Yet Goldman's later years complicate any neat identification with pacifist ideology. Her support for the anti-fascist forces during the Spanish Civil War is a case in point. In speeches and letters, she acknowledged the tragedy of armed struggle but insisted that in

⁶¹ Sloane's observation illustrates the process through which women's political presence in the Revolution was recast by male narrators. Their collective action was stripped of individuality and reframed as a disorderly mass in need of male guidance. This interpretive move reveals not only contemporary anxieties about women's agency but also the mechanisms by which their radical contributions were marginalized in subsequent historical memory.

the face of fascism, abstention was complicity. This was not a conversion to violence but a strategic, if painful, recalibration.

The “*equilibrium*” she sought was not stable between personal ethics and political reality. It shifted, trembled, and sometimes collapsed under pressure. But it remained an active site of struggle, not a passive compromise. Hannah Wright’s analysis of women’s peace activism (2020) underscores this dynamic: when women reject the binary between action and inaction, between complicity and confrontation, they expose the gendered assumptions behind security discourse itself. Goldman’s journey illustrates this refusal to be legible on state terms. She did not believe in peace as absence of conflict, nor in revolution as unchecked rage. She believed in the right to act even when the forms of that action defied ideological orthodoxy: to disrupt, dissent, and defy.

To historicize this tension is not to resolve it. Rather, it is to resist the temptation to fix Goldman in one position, or to treat anarchism as a doctrine immune to contradiction. The challenge is to read her not as a precursor to contemporary causes, nor as a flawless icon, but as a participant in a history of imperfect, unfinished struggle. Her writings invite us to interrogate the assumptions that still shape who is allowed to dissent, and under what terms.

Emma Goldman’s trajectory: navigating the edge

In 1907, Emma Goldman travelled to Amsterdam to attend the International Anarchist Congress. It was a moment of cautious hope and underlying fracture. Ostensibly convened to strengthen the coherence of anarchist strategy, the congress quickly revealed itself as a site of discursive instability. As Goldman later reflected in her writings on the Amsterdam Congress, the event revealed deep contradictions within the revolutionary movement; particularly regarding the necessity, usefulness, and ethical justification of violence as a means of social change (*Anarchism and Other Essays*). From a conceptual standpoint, this moment was not simply organizational; it was ideological. What was at stake was the language of anarchism itself.

Goldman’s intervention, both spoken and editorial, should not be read as a matter of programmatic disagreement. Following Skinner’s method, her language functioned as a political act: a refusal to accept the idea that collective decision-making through voting could adequately represent anarchist ethics. Her criticism was not rhetorical flourish; it was a repositioning of anarchist discourse itself. She challenged the assumption that revolutionary solidarity could be codified through procedural agreement. In doing so, she enacted a different kind of political speech: one rooted not in resolution, but in resistance to consensus. This act of linguistic repositioning was deeply informed by Goldman’s transnational

experience. Born in the Russian Empire, radicalized in the United States, and engaged with European anarchists, her political imagination operated across what Koselleck would call multiple temporal regimes. While some delegates clung to syndicalist models inherited from the French workers' movement, and others gestured toward Russian insurrectionary traditions, Goldman attempted to hold the space between these poles. Her own writings from the period reflect this equilibrium-in-motion: a refusal to submit to determinism, whether revolutionary or reformist, and a search for what Pocock might call an alternative language of action. Of course, every movement seeks a language to describe its own exceptionalism. Especially those most allergic to structure. Anarchism, in this sense, has always excelled at narrating its own incoherence with dignity.

*"We cannot treat revolutionaries as a class, in spite of the facts that they tend to be class-conscious members of one class; for others of the same class are not revolutionaries, and the argument, when pursued, resolves itself thus: The revolutionary – like the criminal, the lunatic, the criminal lunatic, and the borderland case – must be viewed individually."*⁶² (John C. Goodwin, *Insanity and the Criminal*, 1912, p. 235.)

At the center of this search was the concept of pacifism, not as a doctrine but as a historical stance. Goldman did not advocate absolute nonviolence. Instead, she questioned the legitimacy of violence when exercised by institutions, as opposed to its ethical necessity when arising from below. Her scepticism toward militarized revolution wasn't about denying the value of uprising altogether, it was about questioning whether it should be considered virtuous by default. In this, she echoed Malatesta's concern that insurrection, without critical grounding, could devolve into authoritarian mimicry. The discourse around the general strike, which dominated the Amsterdam Congress, appeared to her as a simulation of unity masking profound theoretical ambiguity. Goldman's critique, therefore, was not nihilistic. Rather, it exposed the epistemic limits of revolutionary vocabulary as it was then deployed. She sought not to dismantle the hope for transformation, but to reposition it within a language of caution, agency, and moral clarity. Her intervention was historical not only in its content, but in its form: it refused to repeat inherited phrases, instead striving to articulate the lived contradictions of being a woman, an anarchist, and a pacifist in a world that insisted these could not coexist.

⁶² John C. Goodwin's 1912 treatise, *Insanity and the Criminal*, sought to categorize the revolutionary alongside the insane, the criminal, and the morally defective, not as an insult, but as a classification problem. His insistence on individual case analysis, though born of a disciplinary logic foreign to Goldman's world, ironically mirrors her own rejection of ideological typologies. The revolutionary, in Goodwin's terms, cannot be classed; in Goldman's vision, she cannot be contained. What psychiatry labeled as unpredictability, anarchism revalued as ethical singularity.

Despite her critical stance toward the congress, Goldman remained committed to the anarchist project. What shifted after Amsterdam was not her ideological core, but her understanding of the structures through which radical thought might survive. This shift is especially visible in her increasing attention to the contradictions of transnational organizing. As an émigré intellectual, Goldman occupied a position of both access and alienation. She moved between languages, legal regimes, and revolutionary vocabularies, yet never fully belonged to any one of them. Her letters and speeches from the late 1900s indicate a growing sense that the conceptual grammar of revolution needed to be translated (*geographically, but also philosophically*). And like many translators, she was not always honoured for her labour. Misunderstood by allies and mythologized by strangers, she became fluent in the costs of political border-crossing.

In this context, Goldman's engagement with Central and Eastern European anarchist circles takes on particular weight. Though less documented in the anglophone scholarship, her connections to Austrian and Hungarian radicals – especially figures in the circle of Pierre Ramus – suggest a shared preoccupation with how to reconcile revolutionary aims with pacifist means. The Markkola volume offers ample evidence that in countries like Finland and Hungary, suffrage and radical activism were shaped by a double pressure: the authoritarian nature of the state and the internal exclusions of the Left itself (Markkola, 2009). Goldman's correspondence reveals sympathy for these struggles, not as nationalist causes, but as parallel experiments in living at the edge of legitimacy. The full extent of her connections in East-Central Europe remains to be mapped. A task that exceeds the limits of this paper, but informs my ongoing research into the region's transnational radical networks.

*"Anarchists have perhaps done more in proportion to their influence and numbers, to encourage a taste for intellectual improvement amongst the masses than has any other organisation in the country. Elementary and often scientific night-school and Sunday-school education is inseparable from organised Anarchy in Spain."*⁶³ (Ward, 1937, p. 134)

Her critique of militarism thus broadened. No longer limited to the question of war and peace, it became a meditation on how radical movements internalize the very disciplinary logics they seek to dismantle. This is particularly clear in her distancing from certain tendencies within the Russian revolutionary

⁶³ G. H. B. Ward's pamphlet, *The Truth About Spain* (1937), was written at the height of the Spanish Civil War as a defense of the CNT and anarchist participation in the Republican cause. His insistence on anarchist schools and intellectual improvement might seem idealized, but it reflects a key reason Goldman supported the Spanish struggle: not because it was pure, but because it remained structurally open to alternative models of life and education. In the context of mounting state violence across Europe, such openness had become rare enough to justify strategic alignment.

tradition, which she viewed as tragically absorbed into statist violence after 1917. In contrast, her temporary alignment with the Spanish anarchists was grounded not in ideological coherence, but in practical recognition: the anti-fascist struggle, however flawed, was one of the few remaining arenas where dissent had not yet been criminalized into silence. At this point, Goldman's pacifism was no longer a matter of theoretical consistency. It had become what Koselleck might describe as a historically compressed choice, shaped by the closing horizon of expectation. She did not abandon the idea of nonviolence; she confronted its impossibility under conditions of annihilation. This confrontation did not produce a new dogma, but a temporary alignment. A position that made sense not in abstract, but under the circumstances. It was not heroism, but historical improvisation. And like all improvisations, it made some uncomfortable, especially those who preferred clarity over contradiction.

What emerges from this trajectory is not a model to be emulated, but a set of tensions to be studied. Goldman's writings, when read through the lens of intellectual history, resist easy classification. They are not systems, but interventions. Her life does not illustrate the triumph of balance, but its fragility. And in that fragility lies the most enduring lesson of her political imagination: that revolution, if it is to mean anything at all, must remain answerable not only to justice, but to doubt.

East-Central Europe as blind spot: citizenship, suffrage, and radical women

*"In a culture that denied full political and economic citizenship to women, it is not surprising that women were denied cultural and legal control over their sexuality. Then, as now, women and men did not face each other as equals in the bedroom (or, in our context, the berry patch or the kitchen) any more than they did in the workplace, the state, or the street."*⁶⁴ (Dubinsky, 1992, p. 30)

The historiography of women's radicalism in the early twentieth century has long been shaped by geographic hierarchies of visibility. Western Europe and North America have served as the implicit centres of both anarchist and feminist narratives, while the contributions of East-Central European actors have remained peripheral.

⁶⁴ Dubinsky's passage underscores the structural nature of exclusion, linking the denial of citizenship not only to formal politics but to intimate and everyday relations. By situating sexuality alongside work, state, and public life, she demonstrates how inequality was reinforced across multiple domains, making women's marginalisation both systemic and pervasive.

This asymmetry is not simply a matter of archival neglect. It reflects deeper assumptions about political modernity, citizenship, and the legibility of dissent. In this context, the experiences of women in Hungary, Finland, and the broader region appear not as deviations, but as structural blind spots. Judit Acsády's contribution to the Markkola volume makes this point explicit. In Hungary, the suffrage movement had to navigate a dual exclusion. First, the autocratic nature of the state rendered even liberal reforms suspect. Second, within the Left itself, women were often seen as auxiliary to the cause rather than subjects of political agency. As Acsády shows, Hungarian feminists were both entangled in and alienated from the socialist tradition. They demanded rights, but they also redefined what counted as political struggle in a society that denied them legal personhood and symbolic authority (Acsády in Markkola, 2009, pp. 247–248). The blind spot, therefore, is not accidental. It emerges from the intersection of national histories with historiographical frameworks that privilege Western vocabularies of activism. Concepts like citizenship, public sphere, or mass politics acquire different meanings in contexts where the very grammar of political participation is contested. Hungarian women often had to invent forms of agency outside the categories recognized by state or party (Acsády in Markkola, 2009, pp. 250–251). Their actions remained unrecorded not because they were absent, but because they were illegible to the dominant discourses of both liberal feminism and revolutionary socialism. Historians arrived later, often holding the wrong dictionaries. And by the time they learned the local grammar, the archive had already closed for renovations.

Emma Goldman's own trajectory illustrates this dissonance. Though she never identified herself as a Central or Eastern European activist in a nationalist sense, her movements, language, and networks were deeply shaped by the region. She was born in what was then the Russian Empire, spoke Yiddish and German before English, and maintained correspondence with Hungarian, Austrian, and Polish radicals throughout her life. Her engagement with the Budapest-based pacifist and feminist activist Rosika Schwimmer testifies to this submerged transnational axis. While my current research has uncovered only limited direct correspondence between the two, the significance of this connection lies beyond the letters themselves. The axis deserves further investigation, and future findings may well confirm the strategic and symbolic weight of their alignment. If Goldman appeared in the Anglo-American imagination as a singular, exotic outsider, it was partly because she carried with her the unresolved contradictions of a region whose political languages did not fit easily into Western typologies. In this sense, Goldman can be read not only as an individual dissident, but as a symbolic bridge between otherwise disconnected spaces. Her writings – especially those from the post-1907 period – suggest an awareness that certain forms of political experience resist translation. The silence surrounding East-Central European women in

canonical histories is more than an oversight. It reveals the limited ways in which these traditions have learned to identify and name political agency. As both Skinner and Koselleck remind us, political language is historically situated: it acts within structures of expectation and intelligibility. The absence of East-Central Europe is thus not just a gap in documentation, but a symptom of conceptual unpreparedness: the inability of dominant political vocabularies to accommodate experiences that unfolded outside their expected narrative grammars. Tracing such connections across linguistic and ideological boundaries often leads into ambiguous archival terrain. Apparent correspondences dissolve under closer scrutiny, not because the ties were imaginary, but because the historical record was never meant to preserve them. What survives is fragmentary, refracted, partial. Yet these gaps, too, tell a story. They invite us to read not only what is written, but what was structurally unwriteable.

In the broader context of East-Central European history, their stories offer more than a regional footnote. They expose the parochialism of narratives that claim universality while ignoring the epistemic complexities of marginal spaces. To write Goldman back into the history of the region is not to claim her for a national canon. It is to recognize that the region itself has been rendered incoherent by the frameworks through which we have learned to read dissent.

Balance as impossibility and imperative

To speak of balance in the history of anarchism is to invoke a paradox. Anarchist thought, at its core, rejects equilibrium as a political fiction; an ideological mask for structural domination. Yet for Emma Goldman, balance was not a state to be achieved but a tension to be endured. She did not imagine political life as harmonious, but she sought to locate herself within the pull of competing forces: revolution and restraint, freedom and responsibility, solidarity and solitude. Her life offers not a resolution, but a continuous negotiation of this unstable geometry. This instability is nowhere more visible than in the structure of her disillusionment. In *My Disillusionment in Russia (I. and II.)*, Goldman does not merely recount events. She performs a dismantling of ideological language. The narrative is not linear. It falters, circles back, hesitates. What she loses is not only political hope, but the very grammar through which she once articulated that hope. Her prose stiffens. The metaphors fade. Where there was once defiant rhythm, there is now the silence of bewilderment. Such a transformation is not unique. As earlier work has argued, disillusionment does not simply negate belief; it rearranges the relationship between language, memory, and self. Goldman's text exemplifies this reconfiguration. Her disappointment is not a confession, nor a capitulation. It is an attempt to salvage political meaning from the wreckage of conviction. She

does not renounce her ideals. She records their erosion. In this sense, the theme of balance acquires a new register. It is no longer about navigating between *pacifism* and *revolution*, nor about reconciling *East* and *West*, *center* and *margin*. It becomes a question of how to inhabit a historical position when the ideological scaffolding collapses. How to continue writing, speaking, and acting when the categories through which one once thought the world no longer suffice.

This is not resignation. It is the final expression of a historical condition: the moment when language, having served its symbolic and strategic functions, is returned to the individual as burden. Schwimmer does not explain, argue, or narrate. She asserts. And in that assertion lies a kind of clarity that no political program can offer. Though separated by ideology and without documented collaboration, the two voices share a structural solitude. Goldman's public reckoning with betrayal and Schwimmer's private disengagement articulate parallel forms of estrangement. Their words resist appropriation. They do not instruct. They endure. To return to the metaphor of balance, then, is not to celebrate poise or stability. It is to recognize that in certain historical moments, balance becomes a condition of dissonance. Neither Goldman nor Schwimmer found comfort in synthesis. What they found was the cost of holding incompatible truths at once, of walking a line that had no center. That tension – the impossibility of resolution and the imperative to continue – is the true legacy they leave us.

And perhaps this is the task of the historian: not to resolve, not to rescue, not to fold the archive into some tidier whole, but to dwell in what remains. The scattered phrases, the mismatched gestures, the quiet insistence that something did happen, even if not as we expected. Goldman and Schwimmer did not offer closure. They offered disturbance. And disturbance, for all its discomfort, may be the most honest form of legacy we can inherit.

Not a monument. A tremor. That tremor (*faint but persistent*) is where the story now lives. Not in the certainty of doctrines, nor in the confidence of ideological inheritance, but in the precarious space between voices: echoing, hesitating, refusing to vanish.

WORKS CONSULTED

- Acsády, Judit. (2009). The debate on parliamentary reforms in women's suffrage in Hungary, 1908–1918. In Pirjo Markkola (Ed.), *Suffrage, gender and citizenship: International perspectives on parliamentary reforms* (pp. 243–258). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Bader-Zaar, Birgitta. (2009). Women's suffrage and war: World War I and political reform in a comparative perspective. In Pirjo Markkola (Ed.), *Suffrage*,

- gender and citizenship: International perspectives on parliamentary reforms* (pp. 183–202). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing .
- Chakravarti, Shreya. (2019). Mature enough to disobey: Jurors, women, and radical enfranchisement in Tocqueville's *Democracy in America*. *Law, Culture and the Humanities*, 15(1), 190–204.
- Dubinsky, Karen. (1992). "Maidenly girls" or "designing women"? The crime of seduction in turn-of-the-century Ontario. In Franca Iacovetta & Mariana Valverde (Eds.), *Gender conflicts: New essays in women's history* (pp. 27–56). Toronto: University of Toronto Press.
- Emejulu, Akwugo, & van der Scheer, Inez. (2022). Refusing politics as usual: Mapping women of colour's radical praxis in London and Amsterdam. *Identities*, 29 (1), 9–26.
- Gallagher, Julie A., & Winslow, Barbara (Eds.). (2018). *Reshaping women's history: Voices of nontraditional scholars*. Urbana: University of Illinois Press.
- Goodwin, John C. (1912). *Insanity and the criminal*. London: T. Fisher Unwin.
- Iacovetta, Franca, & Valverde, Mariana (Eds.). (1992). *Gender conflicts: New essays in women's history*. Toronto: University of Toronto Press.
- Kerber, Linda K., Kessler-Harris, Alice, & Sklar, Kathryn Kish (Eds.). (1995). *U.S. history as women's history: New feminist essays*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Lintunen, Tiina. (2009). "A danger to the state and society": Effects of the Civil War on Red women's civil rights in Finland in 1918. In Pirjo Markkola (Ed.), *Suffrage, gender and citizenship: International perspectives on parliamentary reforms* (pp. 183–202). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Markkola, Pirjo (Ed.). (2009). *Suffrage, gender and citizenship: International perspectives on parliamentary reforms*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Mims, La Shonda. (2018). Nontraditional in every way. In Julie A. Gallagher & Barbara Winslow (Eds.), *Reshaping women's history: Voices of nontraditional scholars* (pp. 84–101). Urbana: University of Illinois Press.
- Shilo, Margalit, & Carmel-Hakim, Esther. (2009). Feminism and nationalism: The case of women's suffrage in Mandatory Palestine, 1917–1926. In Pirjo Markkola (Ed.), *Suffrage, gender and citizenship: International perspectives on parliamentary reforms* (pp. 359–377). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Sloane, Nan. (2022). *Uncontrollable women: Radicals, reformers and revolutionaries*. London: I. B. Tauris.
- Stewart, Pamela. (2018). Centering "nontraditional" lives. In Julie A. Gallagher & Barbara Winslow (Eds.), *Reshaping women's history: Voices of nontraditional scholars* (pp. 25–41). Urbana: University of Illinois Press.

- Ward, G. H. B. (1937). *The truth about Spain*. London: Freedom Press.
- Wright, Hannah. (2020). Masculinities perspectives: Advancing a radical women, peace and security agenda? *International Feminist Journal of Politics*, 22(5), 652–674.

Puskás Bernadett

EGYENSÚLY, SZIMMETRIA PUSKÁS LÁSZLÓ MŰVÉSZETÉNEK POMÁZI KORSZAKÁBAN

Bevezetés

Puskás László (1941–2023) képzőművész életútjának új időszaka kezdődött 1974-ben, az akkori Szovjetunióból Magyarországra való repatriálással. Fordulatot jelentett ez művészeti pályáján is. Itthoni léte egy kis pomázi albérletben kezdődött, amelynek zárt belső udvarából egy szomszédos barokk templom tornyára nyílt rálátás. A helyszín, falusi beépített portáinak motívumai, a község utcái, épületei strukturalista igényű kompozíciók sorában öltött új formát. A korábbi festészeti időszakának figuratív témáit ekkor építészeti tárgyú művek váltják fel. A festő egy sor táblaképet és grafikát készített az itt töltött közel fél év alatt, amelyek alapján rövidesen Derkovits ösztöndíjat nyerhetett el. Mindkét technikában készült műveinek fő jellemzője a kiegyensúlyozott kompozíció, a szimmetrikus tagolás, a képi felező tengelyek és képátlók hálójához igazított, statikus formák. A közlemény ezeket a konstruktív felfogású műveket vizsgálja, kibontva olyan jellemzőket, amelyek a festőről szóló monográfia-album írásakor nem voltak ismertek. (Puskás, 2020)

Az 1975-ben készült művek és előzményeik

A Magyarországra áttelepedést követően Puskás László felvételét kérte a Művészeti Alapba, majd a szovjetunióbeli Művészeti Szövetség tagjaként felvették az itthoni Képzőművészeti Szövetségbe is. Azonban ez a kinti gyakorlattal ellentétben nem jelentett többé-kevésbé rendszeres állami megbízásokat, amelyekben kiemelkedő művészként Lembergben részesült. Bár a leMBERGI Művészeti Főiskola docenseként tanított korábban, Budapesten nem sikerült oktatói álláshoz jutni egyik művészképző intézményben sem, a kisképzőnek nevezett művészeti szak-középiskolát is beleérte, úgy tűnt, egy külföldről érkezőnek nincs itt szabad pálya. Így, hogy négytagú családját eltartsa, állást keresett, a Képzőművészeti Kiadó egyik osztályán vállalt szerkesztői feladatot. Bár az alkotótevékenységhez képest ez szolgai munkának tűnt, a Puskás László mégis meg tudta találni benne azt, amiben kamatoztatni tudta képzett alkotói látásmódját. A korábbi tucatkiadványok szakmai művészi ízléssel kiválasztott illusztrációkkal és formában

kezdték készülni, pontos többnyelvű fordításokkal. Művészettörténészek kérték fel írásaik oroszra való fordítására, amikor kiderült Németh Lajos egyik konferenciaútja után, hogy még senki sem tudta olyan adekváтан átadni a gondolatait azon a nyelven. A művésznaptárak között helyet kapott a számára később oly fontos szakrális tematika, az esztergomi Keresztény Múzeum műtárgyai, az első ikonnapotárak. A későbbiekben Puskás László a Művészeti Szerkesztőség főszerkesztője lett, egészen a rendszerváltásig, amikor már szabadúszó művészként tevékenykedett.

A Budapestre költözés első őszi-téli hónapjai után, 1975 tavaszán a család Pomázon talált alberletet, a Kossuth utca egyik házának egykori udvari két helyiséges cselédlakásában, ahol csupán egy hidegvizes csap, egy rezsó és olajkályha állt rendelkezésre. A szűkös hely ellenére a művész itt látott neki ismét a festésnek.

Puskás Lászlónak még abban az évben, 1975-ben két egyéni kiállítása nyílt. Első bemutatkozó tárlatát Budapesten, a Marczibányi téri Művelődési (akkor Ifjúsági) Házban rendezte, amelyet ismerőse, a szintén kárpátaljai származású Lator László költő nyitott meg. Sem feljegyzések, sem fényképek erről az eseményről nem készültek. Viszont nemrégiben a családi archívumban felbukkant egy ritkaságszámba menő, a kutatható művészeti adattárakból hiányzó meghívó-leporelló, melynek adatai így nem szerepelhettek a festőről írt monográfiában. A kis kiadványon üresen maradt a pontos dátum számára fennmaradt rubrika. (Puskás László, Budapest, 1975). Tartalmazza viszont a kiállított művek jegyzékét évszámok szerinti csoportosításban, méretek nélkül, így némelynek beazonosítása nem lehetséges. A felsorolásból kiderül, hogy a Lembergiből áthozott régi művek, illetve néhány közben készült replikájuk bemutatása mellett a kiállításon több új festmény is szerepelt ebből az évből.

Egy részük még visszanyúlt a kárpátaljai motívumokhoz, másik részük már tematikájában is Pomázhoz kötődik. Közös jellemzőjük a festő 1960-as évekbeli stílusától eltérő egyszerűsítés, a látvány néhány színfoltra való redukálása és mindenek előtt a kompozíció hangsúlyosan geometrikus felépítése. A művekből kitűnik, hogy az átköltözés nem hozott markáns törést a festő stílusában. Hiszen a nagyméretű figurális, több plasztikus elemet tartalmazó képei mellett, Lembergben is, – amennyire engedte a hivatalos kultúrpolitika, – már 1972-től formailag absztraktabb kompozíciókat is festeni kezdett.

Ahogy a Marczibányi téri kiállítás leporellója is említette, még korábban *Népi architektúra* sorozatcímmel készült egy képsorozata. Első három darabját még, 1971-ben festette, ezek szerepeltek volna az 1972-es kijevei, végül ideológiai okokból betiltott kiállításán. (Упор./szerk./ Островський) 1972, 19–20. ⁶⁵ Ezek

⁶⁵ Az 1972-es kijevei kiállítási katalógus csak három művet említ. A későbbiekben még készült hozzá további két kép, hiszen az 1975-ös budapesti kiállítás leporellója összesen öt képet említ a sorozatból 1973-as évszám alatt.

közül egyet ismerünk fekete-fehér fényképről, *Gerény* címmel. A magyar művészettörténeti szempontból is jelentős épület geometriai tömegekké leegyszerűsített sziluettje tölti ki a képfelületet, a rotunda a kúpos tetőformával a kép jobb oldalán, balról a szentélyé alakított körtemplomhoz a későbbi századokban hozzátoldott hosszház a toronnyal, amelynek épp csak az indítása látszik a festményen, a kép széle lemetszi. A háttér egynemű, a korábbi képeken gyakran hasonlóan stilizáltan megfestett felhők úsznak rajta. Egy kendős nő feje látható hátulról a rotunda előtt, azonban ez a mellékfigura is leegyszerűsített, csupán két színből áll. A formák egyensúlyban vannak, részletek nem vonják el a figyelmet a síkszerű, statikus kompozíció lényegétől. Azaz már a repatriálás előtt stílusában új megoldások jelennek meg: a népi építészet redukált elemei feszes geometrikus kompozíciókká állnak össze.

Népi architektúra I–III. (I. Gerény, 1971)

Népi architektúra II. Fatemplom, 1971

A sorozat folytatásaként két további kép készült, már Pomázon, melyeken a festő szokásos szignója és az 75-ös évszám szerepel. Mindkettő egy kárpátaljai fatemplom stilizált sziluettjét magába foglaló kompozíció. Valószínűleg a Képcsarnok értékesítésében kerültek eladásra, további sorsuk nem ismert, csupán két kis felbontású színes fényképről ismerjük őket a budapestaukcio.hu oldaláról.⁶⁶ A *Népi architektúra IV.* (50x70 cm) stílusával folytatója a korábbi sorozatnak, bizonyára ezt támasztja alá a címválasztás is. A festmény okkerekéből, barnákból, ultramarinkékből és fehérből álló szűk színpaletta jellemzi. A képfelületet teljesen, kissé csonkolva kitöltik a fatemplom geometriai tömegei, az egyenes hátsó falú szentély és tört vonalú nyeregtetője, mögötte a magasabb hajó téglateste szintén nyeregtetővel és az abból indított torony, melynek felső része már nem

⁶⁶ Online: 2025. augusztus 7.

látható a képen. Hátraljabbra az ég kékje előtt a Tisza-menti fatemplomoknál is szokásos különálló harangláb stilizált tornyocskája látható. Itt csak egy sötétbarna fakerítés álló deszkái határolják el a nézőtől az épületet, figura nem szerepel a képen. Egyensúly, rendezettség jellemzi a festményt, a kompozíciója a *Népi architektúra II.* (1971) változata, melyet sajnos csak egy fekete-fehér fotóról ismerünk. (Puskás, 2020, kat.75)

A másik ide kapcsolódó festmény címe nem visel sorszámot: *Népi architektúra*, 1975 (50x70 cm).⁶⁷ Itt léptékváltás történik a korábbi képekhez képest. Immár a teljes épületet látjuk mintegy tájba foglalva, a templom háromdimenziós mivolta ellenére a síkba kiterítve. Az épület megvilágított síkjai rózsaszínes fehérek, ezzel erős kontrasztban áll az árnyékba borult falak kékje. Stilizált kerítés mögül emelkedik ki a korábbi festményekhez hasonlóan mértani tömegekből álló szentély, hajó és galériás sisakkal záruló torony. A háttér vízszintesen felezi a horizont vonala. A mezőt az a Puskás László által kedvelt cinóbervörös alap jelképezi, amely sok más korábbi és későbbi képen is annyira dominál. Az égbolt rózsaszínes fehérsége a kép felső szélén kékbe vált. Laza ecsetvonásokkal felvázolt okker színű felhők mintázata tölti ki. Ez a mintázat mintegy nagyobb méretben ismétli a templomfalra a köveket jelző kissé szabálytalan, fekvő ovális elemeket. Mind a képet felező horizont, mind a templomot alkotó formák kiegyensúlyozottsága jól tükrözi a festő törekvését a kompozíció rendezettségére.

Ugyanebben az évben Puskás László tematikájában már kimondottan az új életér helyszíneit ábrázoló művek is megjelennek. Az első kiállításon szerepelt a *Pomázi utca* (1975, tempera, farostlemez, 61x80 cm, magántulajdon) című festmény is, amelynek kompozíciós elvei emlékeztetnek az előzőleg bemutatott festményére. A kép alsó negyedén egy vízszintes, egyenes, zöldesbarna sáv az utca, amelyen különböző magasságú régi lakóházak sorakoznak. Mind az utcai frontjukat, mind a nyilván derékszögben épült oldalfalakat a képen kiterítve látjuk, ezek különböző méretű és változatos színű négyzetek, melyek szigorú rendjét egy-egy tetőforma átlója oldja. A pontos helyszín nem ismert, azonban a kép megörökít két helyi sajátosságot: az utcai ablakokkal épült házak egy másik hagyományt tükröző épületekkel váltakoznak, amely szerint az utcafront fala teljesen zárt, csupán fent a padlástérbe a fényt beengedő két pici ablakszem sötétje látható rajta. Bár sejthető, hogy ezek az épületek a valóságban igazodhatnak az utca kanyarulataihoz, a festmény olyasfajta rendezett képarchitektúra, amely a magyar századelő konstruktivizmusát juttatja eszükbe, bár jól tudjuk, Puskás László ilyen előképeket nem említett, nem alkalmazott. A színpaletta eltér a festő számára szokásostól, ebben az összeállításban később sem alkalmazta.

⁶⁷ Online: 2025.augusztus 7.

Pomázi utca, Pomáz-képciklus, 1975
Szobabelső (Albérlet), Pomáz-képciklus, 1975

A másik ekkor festett kép szignó és datálás nélküli, és egyes részleteivel egy kívülálló számára talán még befejezetlennek is tűnhet. Gondolhatnánk, hogy a festő vázlatnak szánta egy későbbi mű számára, hiszen egyébként minden képén szerepeltette az összekapcsolt PL nagybetűkből álló monogramját. A festmény azonban a Marczibányi téren is ki volt állítva már *Pomázi albérlet* címmel, és későbbi kiállítási lepeorellókon is megtalálhatjuk két címen is: *Szobabelső/Albérlet*. A festmény olajkazeines temperával, farostlemezre készült közel négyzetes formátumban (53x55 cm). Puskás László korábban is szívesen választotta ezt a képkivágatot, hiszen már önmagában rendet, kiegyensúlyozottságot sugall. A képen feltűnnek az alapozásba bekarcolt átlók, felezővonalak, ezek mentén épül fel a kompozíció. A függőleges felezőt a nyitott ajtószárny éle adja, mély tokján túl látszik az udvar az átlósan húzódó szomszédos fallal és a mögötte magasodó barokk templomtoronnyal, amely az egyetlen ívelt formákat is alkalmazó motívum ebben a szigorú geometrikus rendben. A helyiség kis keskeny ablakának osztott kerete szintén illeszkedik az átlók hálójába, igazodik magasságával is az ajtó külső nyílásához. A festményt szinte mértani rendezettség, a részletek hiánya, sőt, üresség jellemzi. A korábbi évtizedekben ritkán alkalmazott világos, pasztelles színpaletta világos okkerek különböző tónusaiból áll, melyeket a keretek, ajtószárnyak világos és sötétebb vörösesbarna sávjai és a tok erős sötét olajzöldje el-lensúlyoz. A színhasználat visszafogottá teszi a kép hatását, így elrejtőzik benne a nyitott ajtó motívuma, holott felépítése nagyon emlékeztet Puskás László a kinti-benti, otthon-külvilág összetett szimbolikájára utaló, nyitott ablakokat ábrázoló képeire. (Puskás, 2023) A Marczibányi téri kiállítás lepeorellóján még egy-két pomázi tematikájú képcím 1975-ből, azonban sem ezeket a műveket, sem fényképeket nem ismerjük.

Puskás László második 1975. évi kiállítását novemberben, Szegeden, a Gulácsy Lajos Teremben rendezte a Képcsarnok szervezésében. (Puskás, Szeged, 1975) A megnyitó személy és a meghívó leporelló szövegének írója Bereczky Lóránd művészettörténész volt, a Magyar Nemzeti Galéria későbbi igazgatója, aki még szovjetunióbeli kiküldetésein keveredett közeli jó ismeretségbe Puskás Lászlóval, mint neves helyi, magyar nemzetiségű művésszel. A szövegében joggal utalt a hazai újrakezdés, bizonyítás nehézségeire és tulajdonképpen a festő első önálló tárlatának, kapunyitásnak nevezte, arra gondolva talán, hogy ez az első hivatalosan rendezett tárlat, az első vidéki bemutatkozás, mely a művészi pályára további sikeres kibontakozásának kezdete. A leporelló sajnos nem tartalmazza a kiállított művek felsorolását. Így nincs lehetőség kikövetkeztetni, mennyiben csupán korábbi, vagy esetleg még új művek is kerültek kiállításra.

1976–1977-ben készült festmények

Időközben Puskás László Derkovits ösztöndíjat nyert el. A festő többszöri kérényei után a Művészeti Alap egy VIII. kerületi műtermes lakást utalt ki, ahová a pomázi bő félévet követően, 1975 őszén költözött családjával. Az új körülmények tágabb kereteket jelentettek. Bizonyára több festmény is készült 1976 folyamán, amelyek közül csupán néhányról tudunk, többségükről sem lista, még fekete-fehér fénykép sem készült. Az 1975 és 1977 között festmények elkülönítését nehezíti a festő lakonikus címadása, a címek ismétlődése is.

Az egyik ilyen festmény, amelyről csak fekete-fehér festmény maradt ránk az *Üldöző* (Pomáz–képciklus, 1976, tempera, farostlemez, 72x58 cm), a fotón nem látszik, valószínűleg sem szignó, sem dátum nem szerepelt rajta, stílusjegyei alapján datáltuk. A négyzetesnél kissé nyújtottabb festmény alsó harmadában pomázi utcarészlet látható. Balról barokk tornyos templomsziluet emelkedik, attól balra, zárt sorban falusi lakóházak sorakoznak, már kevésbé szigorú rendben, mint az 1975-ben festett utcarészleten, mégis egyenes alapvonalhoz és szembenézethez igazítva. Az égboltozat sötét háttérrel alkot, amelyen világos foltként két összekapcsolódó szellemalak látható, az egyik előrefut, a háta mögött lévő fenyegető felemelt kéztartással követi. Meseszerű alakjaikat ívelt kontúrok veszik körül, ami oldja a jelenet drámaiságát. Az üldöző motívuma később nem szerepelt Puskás László festészetében, esetleges mögöttes jelentése nem ismert.

Ugyanebben az évben készült monotípiá *Lovasok* címmel (35x49,5 cm) is a pomázi utca motívumához kapcsolódik. Kiegyensúlyozott kompozíciójában a szorosan összeépült házak sziluetjei a képmező felső felét töltik ki. Lent háromszöggel összefogottan egy vadászat jellegű üldözési jelenetet, három lovas látnunk, akik szarvasünő félét üldözik.

A következő év festményei stílusukban változatosságot mutatnak. Ezek között egyre kevesebb az olyan a síkszerű és redukált formákból épülő szűkszavú kompozíció, mint a *Kapu / Pomázi kapu* (1977, 61x57). A képet csak fekete-fehér fotóról ismerjük. A festmény minden bizonnyal a módosabb pomázi házak széles, íves kapualjaira utal. A festő ezen a képen jeleníti meg legabsztraháltabban az alakokat, talányos összefogott sziluettként, mintha ők is az architektúra részét képeznék. A közel négyzetes formátumú festmény függőlegesen két egyforma mezőre oszlik. A bal oldalon a kapu sötét mélyében eltűnni készülő, világosabb tónusú háttal álló kendős nőalak, ennek kiegyensúlyozására, jobbra a világos külső kapuívben egy nagyobb sötét ruhás alak. Kontrasztot képeznek egymással és az őket befoglaló formák színeinek tónusaival.

Pomázi kapu, 1977
Üldöző, Pomáz-képciklus, 1976

A pomázi félév rajzvázlatai alapján még a következő két évben is készültek pomázi ihletettségű, tematikájú festmények. Ezek közül az *Udvar / Pomázi udvarunk a református templommal* (1977, tempera, farostlemez, 78x58 cm) című álló formátumú festmény tűnik ki különösen is átgondolt szerkezetével. Az élesen beforguló síkok csak utalnak a rövidülésre, a térbeliségre. A kép elemei síkszerűek, függőlegesek és vízszintesek kapcsolódása teremt egyensúlyt. A látványt meghatározza, hogy egy tornácról tekintünk rá az udvarrészletre. A jobbról álló ház tetőzete és tornác széles eresztetője mintegy ollóként nyílik az égre, ahol a kép középtengelyében templomtorony áll, amit a Szobabelső című korábbi festmény is megörökített. A szomszédos épületek falsíkjai és tetőinek foltjai egyneműek, csupán helyenként tűnik elő az alsó világosabb festékréteg a lazább ecsetvonásokkal

felrakott sötétbarna alól. A szigorúnak ható geometrikus rendet némiképp oldja a tornác tartóoszlopához kapcsolódó korlát mintázata. A színpaletta aranyokkerből és égetett szienából, fehérből áll, amelyekhez kontrasztként zöldeskék kobalt foltok ellensúlyoznak.

Pomázi vázlatai alapján Puskás László a festménnyel rokon grafikát is készített, saját monotípia technikájával. A módszer abban tért el a közismerttől, hogy tipográfiai festékekkel átítatott lepedővászon alá és fölé egy-egy papírt helyezett, a felsőre készült grafittal a rajz, hátoldalán lenyomatként annak tükörképe, az alsó lapon pedig a rajz nézetazonos lenyomata. A fennmaradt grafikai nyomat a kép egyik tükörképes vonalrajz változata, melyet átlók uralnak és hasonló stilizált geometriai felfogásban készített formák jellemeznek (*Pomázi udvar*, 1975, monotípia, papír, 47x34 cm).

1977-re a festő visszatér a korábbi, azaz a repatriálás előtti telített színekből álló, erős kontrasztokra épülő színpalettához, amely a képeknek derűt és dinamikát kölcsönzött.

A mi utcánk, Pomáz-képciklus, 1977

Ezt példázza *A mi utcánk / Utca*, (Pomáz-képciklus, 1977, tempera, farostlemez, 58x78 cm) című festménye. Itt a festő már nem alkalmazza a szigorú, konstruktív sík kompozíciót. A fekvő formátumú képen előttünk kanyarog az ultramarin kékkel megfestett Kossuth utca stilizált házszerűjeivel. Színes, részben egymást ismétlő földszínek, foltok jelölik a járdát. Itt már megjelenik a távlat. A házak mögött eltűnő utcakanyart a hegyek ultramarinkékje zárja le. A cinóbervörös égbolt, a házak változatos tarka színfoltjai mozgalmasságot hoznak. Hasonló módon jelenik meg a pomázi utca a *Lakodalom* című festményen, ahol a kompozíció

közepébe egy falusi esküvői menet kerül (1977, 50x100cm, olajtempera, farost-lemez, lelőhelye ismeretlen).⁶⁸ Valószínűleg a Képcsarnok közreműködésével vásárolták meg, mára csak egy gyenge felbontású színes fotó áll róla rendelkezésre. A pomázi látkép még felbukkan itt-ott későbbi képeken, azonban mellékessé válik. E néhány kép tematikája alapvetően más irány felé mutat és más festmények csoportjában nyeri el értelmét.

Felhasznált szakirodalom

Puskás Bernadett (2020): *Puskás László. A szent vonzásában*. Nyíregyháza

Puskás Bernadett (2023): Az ablak-motívum a hatvanas, hetvenes évek festészetében. *Valóság: Társadalomtudományi Közlöny* 66:43–50.

Puskás László (Budapest, 1975) Puskás László kiállítása, megnyitja Lator László. Budapest: Marczibányi téri Ifjúsági Ház, meghívó leporello oldalszám nélkül.

Puskás László (Szeged, 1975) Puskás László kiállítása, bevezető: Bereczky Lóránd. Szeged: Gulácsy Lajos Terem, 1975, oldalszám nélkül.

Упор. (szerk.) Островський, Григорій). (1972): Любомир Медвідь. Ласло Пушкаш. Львів

Elektronikus források

<https://budapestaukcio.hu/puskas-laszlo/festo/nepi-architektura>

<https://budapestaukcio.hu/puskas-laszlo/festo/nepi-architektura-iv>

<https://budapestaukcio.hu/puskas-laszlo/festo/lakodalom>

⁶⁸ Online: 2025, augusztus 7.

**NAMES AND RELIGION: JEWISH NAMING CUSTOMS
IN BEREKSZÁSZ AND THE SURROUNDING AREA
AT THE TIME OF THE FIRST CZECHOSLOVAK CENSUS (1921)**

1. Introduction

The primary function of personal names is to identify individuals; names are the most expressive means of self-identification and group affiliation. The process of choosing a personal name and naming is a complex familial but also communal act, influenced by numerous factors (cf. Zelliger 229). Among these, ethnic and religious affiliation has been the most decisive factor for centuries. Historical research on personal names in Hungary has dealt extensively with the relationship between naming and religion, and numerous studies and monographs have examined the characteristics of denominational naming (see, for example, B. Gergely 2003, Hajdú 2003, Kecskés 2004, 208, etc.). The naming of individuals in Hungary is independent, but not unrelated to Christian naming practices, as evidenced by the naming practices of Jewish communities of Israelite religion. As a result, in addition to naming Christian denominations, the literature also usually discusses the naming customs of those of the Israelite religion.

The study of Jewish naming focuses on three main topics: individual naming customs, the etymological analysis of family names, and the Magyarization of names in the 19th and 20th centuries. The history and motivations behind Hungarian Jewish individual and family names in the period leading up to Joseph II's decree on names were researched by Livia Scheiberné Bernáth (Scheiberné 1981). In the Habsburg Empire, and thus in Hungary, the Jewish population was traditionally characterized by a single-element naming convention. However, Joseph II's decree of 23 July 1787 made the use of family names compulsory even for those nationalities among whom it had not previously been widespread. The decree stated that Jews living in the Empire were required to adopt German family names from the following year onwards and to report these to the authorities by 30 November 1788 at the latest. The practice of giving two-part names was already common among Hungarian Jews in the 18th century, and Joseph II's 1787 decree on names formalised this practice. The decree regulating the use of family names primarily applied to Jews who had recently immigrated from Galicia in the east (Scheiberné 55). The data provided by the author reveals that Jewish names were characterised by diversity: out of 487 names, 303 occur only once.

Mihály Hajdú provides a brief overview of the history and characteristics of Jewish naming practices (Hajdú 2002, 2003), also emphasising that one of the most important features of Jewish personal naming is the uniqueness of names. This phenomenon can be explained by ancient Jewish traditions. According to these, both the father and mother could choose a name for the newborn, but it could not be the name of a living relative (Hajdú, 2003:176). Judit Raátz, examining the denominational names of Gödöllő, notes that among Jewish names we do not find fashionable, overused names. The diversity among Jews can be explained by the multidimensional cultural influence (Hebrew, German, Hungarian), which is also reflected in the choice of names. In addition to Hungarian names, names of biblical Hebrew and German origin were also popular (Raátz 65). Typical Jewish names at the end of the 19th century were: *Adolf, Artur, Herman, Izidor, Lipót, Miksa, Móric, Sámuel*; and for women, *Aranka, Cecília, Heléna, Lenke, Rózsa, Sarolta, Szeréna* (Hajdú 2003:550).

Sándor Halmos published a study on the types of Jewish family names, their layers according to origin, and the motivations behind the names (Halmos 2008). Following the Compromise of 1867, the Jewish community was the only minority in Hungary that embraced partnership in Hungarian nation building, both in terms of language and culture. One sign of this was that they themselves adopted a strong Hungarian national consciousness, in contrast to other nationalities (Karády–Kemény 8). The acceleration of assimilation following the Compromise was also reflected in the naming of individuals, and the Magyarization of family names was primarily characteristic of Jews, who were at the forefront of linguistic and cultural integration. Several publications on onomastics have been written about the driving forces, motivations, and process of Magyarization (see Farkas 2009, 2012, Karády–Kozma eds. 2002, Farkas–Kozma eds. 2009, etc.).

The historic Bereg County was one of the main destinations for Jewish immigrants arriving from Galicia in the east. This is well illustrated by the town of Munkács, where there were no Jews living in the early 1700s. However, after Silesia and Galicia were annexed to the empire, there were 51 Jews living in the city in 1790, and by 1836, there were already 1,230 (Tabódy 105). By the beginning of the 20th century, they made up half of the city's population of 30,000. Similar, albeit smaller-scale immigration took place in Beregszász and larger settlements in Bereg, such as Mezőkaszon, where a significant Jewish community was established. The Jewish community played an important role in the political, economic and cultural life of the county.

The study of Jewish personal names in Bereg has so far escaped the attention of name researchers, with Ukrainian (Rusyn) and Hungarian personal names being the focus of personal name research in Transcarpathia. The studies primarily

focus on living name material and the sociological analysis of names.⁶⁹ Pavlo Csucska has dealt with Ukrainian place names in the region and the surnames of ethnic Ukrainians in numerous writings (cf. 2008), and his historical-etymological dictionary (Csucska 2005) is the most important work on personal name research in Transcarpathia to date. The dictionary *Prizviscsa zakarpatszkih ukrajinciv* (2005) contains explanations of numerous family names of German origin worn by Jews, but the author classifies the bearers of these names as Ukrainians. Among Hungarian linguists, Lajos Mizser studied the historical and contemporary personal names of the former Bereg County. The Bereg family name lexicon, which remained in manuscript form, also contains numerous family names borne by Jews (MizserLex.).

2. The source of the study

A valuable resource became available to name researchers in 2017, when the material relating to the first Czechoslovak census held in Czechoslovakia between 1 November 1920 and 31 March 1921, concerning what is now Transcarpathia, became available for research in digitised form on the Hungaricana Public Collection Portal.⁷⁰ The Treaty of Trianon brought radical change to the north-eastern corner of historic Hungary, with the result that the area became part of Czechoslovakia under the name of Podkarpatska Rus. Throughout its history, this region has always been a melting pot of different ethnic groups, with a variety of personal names. The region's ethnic composition has changed over time due to historical events, turning points and changes in statehood. This has also impacted the names used and the naming customs of the people living here. The census records provide a snapshot of a period that was one of the most eventful and colourful in terms of place names in Transcarpathia, and within that, in Bereg County: in addition to Hungarian and Ruthenian names, there is a significant number of Jewish, German, Czech and Slovak proper names, which justifies examining the naming practices of the period.

Continuing the work of Lajos Mizser, I began researching the names of individuals in the census in 2022, but due to the enormous volume of documents, I have not yet been able to process all of the material. My attention is limited to the Hungarian-inhabited settlements of the historic Bereg County. The study is based on a name corpus containing the names of Jewish residents recorded in

⁶⁹ András Kovács summarised Hungarian personal name research in Transcarpathia (see Kovács, 2008, pp. 203–210).

⁷⁰ <https://library.hungaricana.hu/hu/collection/KarpataljaiNepszamlalas1921/>

Hungarian-inhabited villages⁷¹ and the town of Beregszász. The main goal of my research was to explore Jewish naming customs. Although the name material allows for numerous analytical perspectives, I have primarily conducted a statistical analysis of names due to space limitations. During the statistical analysis, I separated the names recorded in the villages and in Beregszász in order to reveal any differences. I was curious about the role of religious affiliation in naming, and specifically whether there was a layer of personal names that was characteristic only of the Jewish community. I also wanted to know if there were any denominational name preferences among them and if there were any “typical” Jewish names. The choice of a personal name is determined not only by family traditions, but also by external factors: the name makes the bearer a member of the community, thus expressing their religious and ethnic affiliation. Processing the historical denominational names and naming conventions of a settlement or region also promotes understanding of the identity, roots, and history of communities (Kecskés 2021:11). I also sought an answer to the question of how naming was determined, for example, by naming trends.

In every part of Carpathian Ruthenia, the census forms were available in two languages, Czech and Hungarian. These forms were usually completed in Hungarian and Rusyn in Hungarian-populated regions. However, in some Hungarian villages (e.g. Nagymuzsaly), some of the forms were completed in Rusyn using the Cyrillic alphabet. During data collection, pencils were mostly used, and in many settlements, the fading of the pencil marks has rendered some of the data illegible. The question of nationality and mother tongue was addressed in column 11 on the second page of the two-page form. The Czechoslovak census was deliberately reformed to allow people to choose Jewish nationality (unlike the previous system, which was based on mother tongue), thereby reducing the proportion of the Hungarian population and separating Hungarian-speaking Jews from the Hungarian community. This effort was successful (see Table 1): in the 1921 census, 87% of the Jewish population of Carpathian Ruthenia declared themselves to be of Jewish nationality, while in 1930 this figure had risen to 97%. Sándor Halmos claims this is due to the fact that the strengthening of Jewish national consciousness in territories separated from the mother country led to a distancing from the Hungarian language and culture (Halmos 2009:14).

⁷¹ The following settlements were examined: Alsóremete, Asztély, Badaló, Balazsér, Barcaszó, Bátyú, Bene, Beregardó, Beregdéda, Beregsom, Beregújfalú, Bótrágy, Bulcsú, Csetfalva, Csongor, Csonkapapi, Dercen, Felsőremete, Fornos, Gát, Halábor, Heteny, Izsnyéte, Kígyós, Kisbégány, Kisdobrony, Kisgút, Kisharangláb, Kovászó, Macsola, Makkosjánosi, Mezőgecse, Mezőhomok, Mezőkaszony, Nagybégány, Nagybereg, Nagyborzsova, Nagydobrony, Nagyút, Nagymuzsaly, Rafajnaújfalú, Sárosoroszi, Szernye, Tiszacsoma, Vári, Zápszony.

According to László Sebők's⁷² online database, which presents census results from 1870 to 2001 broken down by municipality, 4,592 Beregszász residents were recorded as belonging to the Jewish religion at the time of the 1921 census, of whom 2,873 declared themselves to be Jewish. The villages surveyed had a population of 3,786 Israelites and 2,295 Jews. Of the total 8,378 persons, 5,168 identified themselves as Jewish, representing 61.68%. Interestingly, only one of the 132 Jewish people in Csongor took advantage of this opportunity, whereas none of those in Harangláb, Kígyós, Rafajna or Szernye did so. However, in larger Jewish communities, they typically registered themselves as Jewish nationals (e.g. Bányó, Nagyborzsova, Nagymuzsaly, etc.).

	Jewish nationality (1910)	Jewish resident (1910)	Jewish nationality (1921)	Jewish resident (1921)
Barkasó	0	117	109	151
Bányó	0	203	152	197
Beregszász	0	3909	2873	4592
Beregújfalú	0	106	106	120
Gát	0	143	107	142
Kisdobrony	0	214	55	182
Mezőkaszony	0	565	241	609
Nagybereg	0	147	97	142
Nagyborzsova	0	121	112	113
Nagydobrony	0	181	136	227
Nagymuzsaly	0	262	268	279
Vári	0	211	118	179

Table 1. *Census data for larger Jewish communities in 1910 and 1921*
(Source: Sebők László: *Ethnic and religious data of settlements in Transcarpathia.*)

The data in the tables reflecting the census results differ in part from the numbers I have collected. During data collection, I recorded 4,183 male names (Beregszász: 2,310, villages: 1,873) and 3,600 female names (Beregszász: 1,851, villages: 1,749). The discrepancies between the names collected (7783) and the ethnic data (8378) are due to numerous errors and inconsistencies in the name recording process. Census records are often incomplete, so it has not been possible

⁷² <https://kisebbsegkutato.tk.hu/sebok-laszlo-karpatalja-statisztikaja-1870-2001>

to collect data on every person of Jewish faith. For example, in Harangláb, the owner of house number 39 is listed as Mózes Rozenbaum in the summary table, but the data sheet is missing from the digitised material. As a result, I was only able to record the names of 16 people instead of 25. Similar discrepancies occur in several settlements. In Csonkapapi, for example, the census lists 45 Jewish people, whereas Sebők indicates 37. Due to damaged records, it was not possible to register eight names in Mezőhomok. Hundreds of names are unusable due to female naming customs. When recording women's names, the Hungarian forms used the husband's name + -né, while the Czech forms used the husband's name + -ová, meaning that the wife's personal name remained unknown. During the census, the principles of recording were not consistently applied: the transcription and transliteration of individual names, as well as their replacement with foreign, Czech, or Ruthenian variants, were also common practices, e.g., the name *Erzsébet* was replaced with *Eržebet*, *Alžbeta*, *Piroska* with *Piroška*, *Ružena*, *Jenő* as *Jene*, *Eugen*, etc., which causes uncertainty in name identification (e.g., *Helena-Ilona*, *Leopold-Lipót*, *Jakab-Jákob*, etc.).

Identification is also made more difficult by the use of nicknames, which were no longer customary in official records at the beginning of the 20th century and were used in writing only in church records. However, Decree No. 55.093/1899 of the Minister of the Interior and the 1906 Civil Registry Instructions prohibited the registration of nicknames in civil registries (Slíz 89). However, at the time of the census, due to the absence of Hungarian officials, nicknames could be freely entered on the forms. I have classified each nickname according to its official name and listed the official names in the tables below.

It is worth mentioning that it was customary among Jews to have two names, one civil and one religious. In accordance with the law, the civil name was used in official matters and everyday life, while the Jewish name was used in religious ceremonies and church documents (Hajdú 2002: 71). Civil names were recorded on the census forms, but the rarer Hebrew names that appear on one or two occasions show that religious names may also have been recorded sporadically, e.g., *Gideil* (Hebrew: *Gedeil*), *Jechil*, *Éleon*, etc.

3. Male names

Examining denominational naming practices in the early modern period, Mihály Hajdú notes, based on examples from Eger, that until the mid-19th century, Jewish personal names did not differ significantly from the personal names used in their environment. From this point on, however, three characteristic trends emerge (Hajdú 2003: 549):

1. adherence to traditions and religious customs;
2. striving for innovation, using new, usually foreign names;
3. with increasing assimilation, the adoption of familiar, discreet names.

Judit Kecskés's examination of the name preference models of denominational naming, based on 19th-century name data from Miskolc, concludes that, until the period of the Compromise, the use of Old Testament names was dominant among the Orthodox and Neolog Israelites of Miskolc. However, from the 1870s onwards, the proportion of martyrological and secular Hungarian names gradually increased, but none of the name groups (Old Testament, New Testament, martyrological, secular names) became dominant (Kecskés 2008: 377-8). Hungarian names spread more quickly in the Neolog community, as it strove hardest for assimilation.

During data collection, I recorded the names of 1,873 men in Hungarian-inhabited or Hungarian-majority villages in the Beregszász area, and 2,310 men in Beregszász itself. The census records contain the names of several generations per family, thus providing an opportunity to observe the peculiarities of name usage within families. My research confirms the rule of naming, according to which it was not typical for Jewish families to pass on individual names. The reason for this is the Jewish custom that prohibits the use of the names of living relatives when naming newborns. Within families, both men and women were given names that differed from those of their ancestors, usually the names of deceased ancestors or grandparents.

	Name	Beregszász	Villages	Total	%
1.	József	122	140	262	6,26%
2.	Herman	119	120	239	5,71%
3.	Sándor	139	86	225	5,38%
4.	Mór~Móric	110	111	221	5,28%
5-6.	Sámuel	97	111	208	4,97%
	Jenő	124	84	208	
7.	Lajos	98	74	172	4,11%
8.	Ignác	89	76	165	3,94%
9.	Márton	80	62	142	3,39%
10.	Béla	73	56	129	3,08%
11.	Adolf	63	54	117	2,80%
12.	Dávid	59	38	97	2,32%

	Name	Beregszász	Villages	Total	%
13.	Dezső	36	56	92	2,2%
14.	Jákob~Jakab	50	40	90	2,15%
15-16.	Bernát	42	46	88	2,1%
	Miklós	48	40	88	
17.	Ernő	41	37	78	1,86%
18.	Izidor	41	32	73	1,74%
19.	Ferenc	47	24	71	1,7%
20.	Salamon	41	27	68	1,62%
21.	Vilmos	38	25	63	1,5%
22-23.	Menyhért	19	38	57	1,36%
	Ábrahám	28	29	57	
24.	Mózes	28	24	52	1,24%
25.	Henrik	34	15	49	1,17%
26.	Lipót~Leopold	22	20	42	1%

Table 2. Male personal names

Among male names, there are 26 names with a frequency of at least 1% (Table 2). According to statistical data, the most popular name is *József*, which is also a popular name among Christians, but its frequency is only 6.26%. The low frequency of the top ten names, ranging from only 3.08% to 6.26%, can be explained by the lack of name inheritance, but at the same time they cover nearly half of the names used, 47.27%. Among the common names, *József*, *Herman*, *Mór~Móric*, *Sámuel*, and *Ignác* were typically Jewish names at the turn of the century, but *Béla* also became a typical Jewish name after the Compromise. Distinguishing between religiously bound, “true” Jewish names and Protestant names is no easy task, as both derive primarily from the Old Testament. According to Mihály Hajdú, traditional Jewish male names include *Ábrahám*, *Emánuel*, *Izidor*, *Izrael*, *Izsák*, *Jákob*, *Márkus*, *Náthán*, *Salamon*, etc. (Hajdú 2003: 549). According to statistical data from Bereg, *Samuel*, *David*, *Jacob*, *Isidor*, *Solomon*, *Abraham*, and *Moses* reach at least 1% prevalence, while such characteristic names as *Simon*, *Májer*, *Aaron*, *Lázár*, *Izrael*, *Izsák*, *Nátán*, *Benjámín*, *Emánuel*, *Jónás*, *Éliás*, *Mendel*, *Lebi*, *Pinkász*, *Berko*, *Cháim*, *Lévi*, *Józsue*, and *Júda* are among the rare names. I was unable to examine the names by age group, but the censuses provide some assistance in this regard. The list of names usually begins with the head of the family, who would typically bear these names. The oldest age group included

in the census was born before the Compromise, meaning that the use of classic Old Testament names was characteristic of this generation.

The second group of names in Bereg is also of German origin. Hungarian Jewry originally belonged to the Ashkenazi cultural sphere, and therefore spoke Yiddish as their native language (Hajdú 2002: 69), which they retained even after assimilation. Joseph Eden, author of an English-language monograph on the Jewish community of Mezőkaszony, notes that 80% of the Orthodox Jews of Kaszony dressed like the local Hungarians, meaning that, apart from their religion and traditions, they were largely assimilated. and although they all spoke Hungarian, they also used Yiddish among themselves (Eden 2). Mihály Hajdú assumes that the use of German first names spread among Jews not only because of the desire for renewal, but also because the Yiddish language may have had an influence on the process (Hajdú 2003: 549). The German influence is confirmed by the fact that the second most frequently used male name in the collected data is *Herman* (5.71%). Among names of Germanic-German origin, *Adolf*, *Bernát*, *Henrik*, and *Lipót* are also popular. I considered the names *Lipót* and *Leopold* to be identical when taking statistical data into account, as it is not always possible to identify the exact name used due to records being in different languages. Among the less commonly used names, we also find a large number of names of German origin: *Albert*, *Rudolf*, *Arnold*, *Ede*, *Oszkár*, *Alajos*, *Ernő*, *Ottó*, *Alfréd*, *Eduárd*, *Mendel*, *Ottokár*, *Volf*, etc.

In the second half of the 19th century, the rights of Jews in Hungary were expanded, which accelerated their Magyarization. One manifestation of the growing assimilationist trend following the Compromise was the fashion to use ancient Hungarian names. In many cases, the spread of these names was due to Judaism, e.g., most people named *Béla*, *Géza*, *Nándor*, *Zoltán*, *Andor*, *Árpád*, *Dezső*, *Jenő*, etc. were Jewish (Hajdú 2003: 550). The attraction to Hungarian names is also recognizable in the Bereg name material. *Jenő* is the sixth most popular name, *Béla* is tenth, *Dezső* is thirteenth, and *Ernő* is seventeenth. Among the names below 1% are *Gyula* and *Zoltán*. The name *Farkas* is as common as *Imre* in Beregszász, which may explain why the German name *Volf* is relatively rare among Jews. Hungarian names are also well represented among the less common names: *Kálmán*, *Andor*, *Nándor*, *Elek*, *Árpád*, *Rezső*, *Bence*, *Bódog*, *Győző*, *Soma*, etc.

The fourth group of personal names consists of names from the New Testament and martyrology. The names of Christian saints and martyrs (cf. Martyrologium) also spread among the Jews. Religious motivation did not play a major role in this, but rather the nationwide trend for names. Most of the names in the New Testament are also of Hebrew origin (e.g. *András*, *Bertalan*, *István*, *János*, *Márk*, *Máté*, *Mátyás*, *Pál*, *Péter*, *Sándor*, *Tamás*, etc.). The most common martyrological names are also popular among Jewish men, with *Sándor*, *Móric*, *Ignác*, and *Márton* among the top ten names. *Mór*~*Móric* and *Ignác* were considered

typical Jewish names at the national level at the turn of the 19th and 20th centuries. The frequency of *Bernát*, *Miklós*, *Ferenc*, and *Menyhért* is over 1%. Among the rarer names, martyrological names also form a significant group: *Simon*, *Bertalan*, *László*, *Mihály*, *István*, *Fülöp*, *Pál*, *Károly*, etc. *János*, a popular name among Reformed Christians, and *Péter*, a common name among Catholics, are strikingly rare.

The number of male names with a frequency of less than 1% (Table 3) is 115, which is nearly four times that of those above 1%. Of these, 39 names appear only once, and 10 appear twice. Of the names that occur only once, 24 are used in Beregszász and 15 in villages. The large number of rare names also reflects the diversity of naming practices: the desire of parents to choose rare or unusual names for their children.

	Name	Beregszász	Villages	Total	%
27.	Miksa	24	16	40	0,95%
28.	Simon	22	16	38	0,91%
29.	Gyula	29	8	37	0,88%
30-31.	Bertalan	21	12	33	0,79%
	Zoltán	13	20	33	
32.	Májér	15	17	32	0,76%
33.	Izrael	18	13	31	0,74%
34.	Ármin	14	16	30	0,72%
35.	Emil	24	5	29	0,69%
36-38.	Áron	11	17	28	0,67%
	Farkas	17	11	28	
	Imre	25	3	28	
39-40.	Andor	12	12	24	0,57%
	László	17	7	24	
41.	Kálmán	13	10	23	0,55%
42-43.	Izsák~Izsó	17	4	21	0,5%
	Rezső	2	19	21	
44-46.	Aladár	6	14	20	0,48%
	Géza	13	7	20	
	Nátán	14	6	20	
47.	Mihály	6	13	19	0,45%
48.	István	12	6	18	0,43%

	Name	Beregszász	Villages	Total	%
49-52.	Benjámín	5	12	17	0,4%
	Fülöp	13	4	17	
	Nándor	10	7	17	
	Pál	14	3	17	
53.	Károly	9	7	16	0,38%
54.	Emánuel	10	5	15	0,36%
55-56.	Jónás	5	8	13	0,31%
	Lázár	11	2	13	
57-58.	Arnold	6	6	12	0,29%
	András	11	1	12	
59-60.	Eliás	4	7	11	0,26%
	Hugó	4	7	11	
61-62.	Antal	5	5	10	0,24%
	Gábor	8	2	10	
63-65.	Albert	7	2	9	0,21%
	Manó	9	–	9	
	Zsigmond	–	9	9	
66-70.	Endre	4	4	8	0,19%
	György	6	2	8	
	Márkus	3	5	8	
	Mendel	1	7	8	
	Viktor	5	3	8	
71-73.	Elek	6	1	7	0,17%
	Lebi	3	4	7	
	Rudolf	7	–	7	
74-80.	Árpád	4	2	6	0,14%
	Dániel	2	4	6	
	Ede	3	3	6	
	Elemér	–	6	6	
	János	3	3	6	
	Lőrinc	3	3	6	
	Ödön	5	1	6	
81-83.	Illés	2	3	5	0,12%
	Pinkász	3	2	5	
	Tibor	3	2	5	

	Name	Beregszász	Villages	Total	%
84-87.	Artúr	3	1	4	0,1%
	Berko	2	2	4	
	Cháim	4	–	4	
	Péter	3	1	4	
88-92.	Ábris	2	1	3	0,07%
	Alajos	2	1	3	
	Dénes	3	–	3	
	Lévi~Lövi	2	1	3	
	Oszkár	3	–	3	
93-102.	Alfréd	1	1	2	0,05%
	Bence	1	1	2	
	Eber	2	–	2	
	Ervin	2	–	2	
	Józsué	1	1	2	
	Juda	1	1	2	
	Kapel~Kopel	2	–	2	
	Kornél	1	1	2	
	Ottó	2	–	2	
	Sása	2	–	2	
103-119.	Ádám	1	–	1	0,02%
	Ádler	–	1	1	
	Alex	–	1	1	
	Ambrus	–	1	1	
	Benedek	–	1	1	
	Bódog	1	–	1	
	Cirill	–	1	1	
	Csarni?	–	1	1	
	Eduárd	1	–	1	
	Éleon	–	1	1	
	Ferdinánd	–	1	1	
	Gedeon	–	1	1	
	Gideilé	–	1	1	
	Gusztáv	–	1	1	
	Győző	1	–	1	
	Jechil	1	–	1	
	Johann	–	1	1	

	Name	Beregszász	Villages	Total	%
120-141.	Keler	1	–	1	0,02%
	Lemi	1	–	1	
	Lojbis	1	–	1	
	Lorber	1	–	1	
	Marcel	1	–	1	
	Mátyás	1	–	1	
	Max	1	–	1	
	Miroszláv	1	–	1	
	Móilá?	1	–	1	
	Neivirt	–	1	1	
	Ottokár	1	–	1	
	Roland	1	–	1	
	Rubin	1	–	1	
	Seinol?	1	–	1	
	Soma	1	–	1	
	Soni?	–	1	1	
	Tivadar	–	1	1	
	Tóbiás	1	–	1	
	Vladimir	1	–	1	
	Volf	1	–	1	
	Zani	1	–	1	
	Zurif?	1	–	1	

Table 3.

By examining less frequently used names, conclusions can be drawn about trends in naming and the emergence of new names. Some rare names also reflect family traditions or customs. For example, the *Rozenthal* family in Beregszász on Árpád Street used the following male names: *Mózes*, the father, had sons named *Eber*, *Seinol*, *Eizik*, *Keler*, and *Lojbis*. We also encounter surprising names among the members of the *Kesler* family living on Petőfi Street, where the father of the family, named *Herman*, has sons named *Lajos*, *István*, *Miroslav*, *Vladimir*, and *Ernő*. I couldn't find an explanation for the use of the two Slavic names (*Miroslav*, *Vladimir*), as the family is listed as being from Gát, meaning they weren't new immigrants. Although we find immigrants from Halych (Galicia) in Beregszász, e.g., *Izák Lorber* and *Lorberné*, *Rozenbaum Jechil* and *Jechilné*, *Schvarc Juda*, etc., unlike their parents, their children already had Hungarian names.

Based on the naming data, it can be said that there are only minor differences between urban and rural naming conventions, with only a few names showing significant differences. Proportionally, *József* is more popular in villages than in Beregszász, but the same is true for *Herman*. There is a striking difference in the names *Sándor* and *Jenő*, which occur more frequently in Beregszász, but the names *Lajos*, *Márton*, *Béla*, *Dávid*, *Ferenc*, *Vilmos*, *Henrik*, *Gyula*, *Emil*, *Imre*, etc. were also chosen more often in Beregszász. The most popular names in villages are *Sámuel*, *Dezső*, *Menyhért*, *Rezső*, *Aladár*, *Mihály*, and *Benjámín*. *Manó*, *Rudolf*, and *Cháim* only occur in Beregszász, while *Zsigmond* and *Elemér* only occur in villages.

4. Female names

Similarly to male names, female names also exhibit a high degree of variability, which is reflected in the number of names and in the diminutive forms associated with each name. The 3,600 name bearers share 149 different first names (Beregszász: 1,851, villages: 1,749). Adherence to official names was less prevalent in the case of female names, where the use of nicknames was more common: the first seven names on the rural list appear in 29 forms in the census, while the first ten names in Beregszász appear in 41 variants, e.g. *Róza*, *Rozália*, *Rozi*, *Rozika*; *Hanna*, *Hani*, *Hana*, *Hanka*, *Hanni*; *Mária*, *Maris*, *Mariska*, *Mari*, *Mári*; *Ilona*, *Ilonka*, *Ila*, *Ilka*, *Ilus*, *Ilon*, etc.

	Name	Beregszász	Villages	Total	%
1.	Róza~Rozália	98	105	203	5,63%
2.	Ilona	98	61	159	4,41%
3.	Margit	94	58	152	4,22%
4.	Regina	60	91	151	4,19%
5.	Heléna	81	61	142	3,94%
6-7.	Erzsébet	78	51	129	3,58%
	Mária	66	63	129	
8	Etel~Etelka	80	64	124	3,44%
9.	Hanna	48	75	123	3,41%
10.	Fáni~Fanni	59	62	121	3,36%
11.	Gizella	49	68	117	3,25%
12.	Sára	72	44	116	3,22%
13.	Szerén(a)	50	57	107	2,97%
14.	Rózsí~Rózsa	56	26	92	2,55%

	Name	Beregszász	Villages	Total	%
15.	Lenke	32	55	87	2,41%
16.	Berta	35	51	86	2,39%
17.	Irén	52	30	82	2,28%
18.	Jolán	36	45	81	2,25%
19.	Eszter	26	42	68	1,89%
20-21.	Hermin(a)	24	34	58	1,61%
	Sarolta	35	23	58	
22.	Malvina	25	32	57	1,58%
23-24.	Jozefa~Pepi	20	33	53	1,47%
	Zseni	26	27	53	
25.	Piroska	26	21	47	1,3%
26-27.	Ida	18	28	46	1,28%
	Záli	15	31	46	
28.	Cecília	14	30	44	1,22%
29.	Terézia	17	22	39	1,08%

Table 4. Female personal names

Twenty-nine female names reach at least one percent frequency. Popular names show similar ratios to male names. *Róza~Rozália*, which ranks first on the list, accounts for only 5.63%, while the ten most common names together were borne by 39.76% of women and girls.

When examining name preferences among female names, the relatively large number of Old Testament names is striking. The most popular names of Hebrew origin are *Erzsébet*, *Mária*, *Hanna*, and *Sára*. Apart from these, only *Eszter* and *Zála~Záli* made it into the group with a frequency of over one percent. *Anna* and *Magdolna* occur at a rate of nearly one percent, while the other names are among the rarer ones: *Éva*, *Zsuzsanna*, *Sali*, *Márta*, *Ráhel*, *Eloiza*, *Judit*, *Libe/Libi*, *Debóra*, *Lea*, *Liza*, *Mara*, *Ribi*, *Rivke*, *Rut*, *Sosi*, and so on. In her study of Jewish women's names in Miskolc, Judit Kecskés notes that, similar to men's names, the use of Old Testament names was typical among women until the Compromise. After this, this group of names gradually faded into the background (Kecskés 2008: 378). The popularity of *Erzsébet* and *Mária* may have been influenced by the fashion for names derived from their roles in martyrology, which meant that not only Christians but also Jews could choose these names for their daughters. Among the more frequent Hebrew names, *Erzsébet* and *Sára* were more popular in Beregszász, while *Hanna* was more popular in the countryside.

In Beregszász and its suburbs, *Róza~Rozália* was the most frequently chosen Jewish female name, which remained popular nationwide from the mid-19th century to the mid-20th century (Hajdú 2003: 546). In addition to the Italian name, the Hungarian name *Rózsa*, which has the same meaning, was also common in the communities (2.55%). When choosing names, women also endeavoured to use names of Hungarian origin or Hungarian-style female names. The second most popular name is *Ilona*, and Jewish girls were often given the Greek variant of this name, *Helena*, as evidenced by its 3.94% prevalence. Among the new Hungarian or Hungarian-style names that were created or revived during the reform era, we find several personal names on the list: 8. *Etel~Etelka*, 14. *Rózsa~Rózsi*, 15. *Lenke*, 18. *Jolán~Jolánka*, 21. *Sarolta*, and nearly 1% for *Aranka* and *Borbála~Boriska*. Less common are *Hajnal~Hajnalka*, *Janka*, *Kató*, and *Ibolya*. The names *Gyöngyike* and *Réka* were chosen only once. Mihály Hajdú mentions that at the end of the 19th century, *Aranka*, *Heléna Lenke*, *Rózsa*, and *Sarolta* were female names worn exclusively by Israelites (Hajdú 2003: 550).

Among the most popular female martyrological names (*Ágnes*, *Borbála*, *Dorottya*, *Ilona*, *Katalin*, *Klára*, *Krisztina*, *Margit*, *Orsolya*, *Piroska*, *Terézia*, *Veronika*, *Viktória*, *Zsófia*, etc.), *Ilona* and *Margit* are the second and third most common names in Bereg, while *Erzsébet*, mentioned earlier, is sixth. The popularity of *Margit* and *Erzsébet* was determined by the two canonized Hungarian namesakes, and these names also became popular among other denominations. In the group above 1%, we also find the names *Piroska*, *Cecília*, and *Terézia*, but the names *Anna*, *Borbála*, and *Magdolna* are almost as common. Less popular are *Klára*, *Katalin*, *Ágnes*, *Flóra*, *Dorottya*, *Verona*, etc.

The German (Yiddish) influence is also clearly evident in female names, with names of Germanic-German origin being used in large numbers, as is the case with male names. Some of the more common names include *Fána~Fanni*, *Gizella~Giza*, *Berta*, *Malvina*, *Hermina*, and *Ida*. Other popular names include *Blanka*, *Frida*, *Lili*, and *Ella*, while *Amália~Máli*, *Matild*, *Edit*, *Emma*, *Irma*, *Elza*, *Jetti*, and *Mina* are less common. *Adél*, *Erna*, *Ervina*, *Hedvig*, *Heni*, *Henrika*, *Lote*, *Ottília*, *Stefi*, *Szerafina*, *Taube*, *Vilma*, *Zelma*, etc. are one-time occurrences.

Among female names, there is a large number of names of Greek-Roman and other origin. Some of these are martyrological names, while others are secular ones. The fourth most popular name among the Jewish population was *Regina*, which was often recorded in the census in the diminutive form *Rezszi*. Other typical Jewish female names include *Szeréna*, *Irén*, and *Jozsefa*, which also occurs in the diminutive form *Pepi*, as well as *Zseni*. *Julianna~Júlia*, *Dóra*, *Franciska*, *Johanna*, *Paula*, *Laura*, *Lídia*, *Antónia*, *Kornélia*, *Livia*, *Rella*, *Vera~Veronka*, *Karolina~Lina*, *Aurélia*, *Daniella*, *Filippina*, *Gabriella*, *Justa*, *Leona*, *Leontina*, *Malitta*, *Mira*, *Szidónia*, *Teodóra*, etc. have a frequency of less than 1%.

The number of names occurring only once is remarkably high (see Table 5) – 48: 35 of them in Beregszász and 13 in the villages. All this shows that the choice of new or rare names was more typical in urban environments, while naming practices in rural areas can be considered somewhat more conservative. Among female names, too, only a few names can be said to reflect rural or urban fashion. Among names with a frequency above 1%, *Ilona*, *Margit*, *Heléna*, *Erzsébet*, *Sára*, *Rózsa*, *Irén*, and *Sarolta* are more popular in Beregszász, while *Regina*, *Hanna*, *Gizella*, *Lenke*, *Berta*, *Eszter*, *Jozefa*, *Záli*, and *Cecília* are more frequently chosen names in villages.

	Name	Beregszász	Villages	Total	%
30.	Aranka	14	20	34	0,94%
31-32.	Blanka	24	8	32	0,89%
	Júlia~Julianna	19	13	32	
33.	Anna	20	11	31	0,86%
34.	Borbála	17	13	30	0,83%
35.	Magda~Magdolna	22	7	29	0,8%
36.	Karolina~Lina	5	22	27	0,75%
37-38.	Amália	10	16	26	0,72%
	Lujza	12	14	26	
39.	Frida	–	25	25	0,69%
40.	Dóra	14	10	24	0,67%
41-43.	Bella	8	14	22	0,61%
	Ella	11	11	22	
	Olga	7	15	22	
44-45.	Éva	18	3	21	0,58%
	Klára	13	8	21	
46.	Katalin	8	8	16	0,44%
47.	Lili	12	3	15	0,42%
48-49.	Betti	5	9	14	0,39%
	Matild	6	8	14	
50-51.	Franciska	9	3	12	0,33%
	Laura	6	6	12	
52-53.	Janka	6	5	11	0,3%
	Paula	7	4	11	
54-56.	Elza	4	6	10	0,28%
	Irma	5	5	10	
	Zsuzsanna	9	1	10	

	Name	Beregszász	Villages	Total	%
57-58.	Emma	5	4	9	0,25%
	Rella	4	5	9	
59-63.	Antónia	4	4	8	0,22%
	Hajnalka	6	2	8	
	Johanna	8	—	8	
	Jetti	2	6	8	
	Vilma	6	2	8	
64-66.	Edit	5	2	7	0,19%
	Eliza	2	5	7	
	Nelli	4	3	7	
67-68.	Márta	3	3	6	0,16%
	Sali	6	—	6	
69-73.	Ibolya	3	2	5	0,14%
	Kató	4	1	5	
	Lidi	5	—	5	
	Verona	4	1	5	
	Zelma	1	4	5	
74-79.	Adél	1	3	4	0,11%
	Ágnes	3	1	4	
	Kornélia	4	—	4	
	Livia	4	—	4	
	Ráhel	3	1	4	
	Taube	1	3	4	
80-85.	Debóra	1	2	3	0,08%
	Flóra	2	1	3	
	Libi	2	1	3	
	Mina	2	1	3	
	Netti	1	2	3	
	Szidónia	1	2	3	
86-94.	Alíz	1	1	2	0,05%
	Emília	—	2	2	
	Gabriella	1	1	2	
	Hedvig	1	1	2	
	Jenni	2	—	2	
	Judit	2	—	2	
	Lemi	—	2	2	
	Lena	—	2	2	
	Leona~Leontina	2	—	2	

	Name	Beregszász	Villages	Total	%
95-101.	Melánia	–	2	2	0,05%
	Renej~Rini	–	2	2	
	Stefánia	1	1	2	
	Tini	2	–	2	
	Viola	–	2	2	
	Zári	1	1	2	
	Zóra	–	2	2	
102-130.	Adél	1	–	1	0,03%
	Augusztá	–	1	1	
	Aurélia	1	–	1	
	Daniella	1	–	1	
	Dorottya	1	–	1	
	Elvira	–	1	1	
	Erna	1	–	1	
	Ernesztin	–	1	1	
	Ervina	1	–	1	
	Filippina	1	–	1	
	Gardta?	1	–	1	
	Gizsdi	–	1	1	
	Goldi	–	1	1	
	Gyöngyike	1	–	1	
	Heni	1	–	1	
	Henrika	1	–	1	
	Hildus	–	1	1	
	Izabella	1	–	1	
	Justa	1	–	1	
	Lea	1	–	1	
	Lelli	–	1	1	
	Libor	–	1	1	
	Liza	1	–	1	
	Lonisa	1	–	1	
	Lote	1	–	1	
	Manci	1	–	1	
	Máni	1	–	1	
	Mara	1	–	1	
	Melitta	1	–	1	

	Name	Beregszász	Villages	Total	%
131-149.	Miha	–	1	1	0,03%
	Mili	1	–	1	
	Mira	1	–	1	
	Momi	1	–	1	
	Narlo?	1	–	1	
	Ottília	1	–	1	
	Pani		1	1	
	Réka	1	–	1	
	Ribi	1	–	1	
	Rivke	1	–	1	
	Ruth	1	–	1	
	Sidiko	–	1	1	
	Silő	–	1	1	
	Szerafina	1	–	1	
	Szerilla	–	1	1	
	Taluska	1	–	1	
	Teodóra	1	–	1	
	Zani	1	–	1	
	Zsófia	1	–	1	

Table 5.

5. Jewish and Reformed Christian names

The peculiarities of Jewish naming customs are evident when compared with the names chosen by other religious denominations. For my comparative study, I used data from 1921 on Nagydobrony, which was the most populous Hungarian village in Bereg County at the time. In this predominantly Reformed community, I collected the first names of 1,414 men who were followers of the Reformed faith. The 1,414 name bearers shared 40 different names (Table 6), of which 9 names occur only once and two names occur only twice. One of the most striking differences can be seen in the complexity of the names. The proportion of the top five names (*János, Sándor, Ferenc, József, András*) is exceptionally high, accounting for 79.63% of all men and boys. Contrary to Jewish customs, the Reformed tradition typically involves the inheritance of names: first-born children usually inherit the names of their father and mother, but there are also numerous examples of later-born children bearing the names of their parents and/or grandparents.

There are sociological reasons for name inheritance among Reformed Christians: passing on a name ensures the “immortality” of the ancestor and the preservation of their memory. At the same time, this principle also serves to ensure consistency in names, limiting the number of names used. Mihály Hajdú also sees an explanation for this phenomenon in the fact that the limited number of names available in Christian naming practices, as well as naming fashions, may also be the reason for name inheritance (Hajdú 2003:601).

	Name	Total	%		Name	Total	%
1.	János	275	19,45%	22-25.	Béla	4	0,28%
2.	Sándor	253	17,89%		Endre	4	
3.	Ferenc	225	15,91%		Károly	4	
4.	József	222	15,7%		Zoltán	4	
5.	András	151	10,68%	26-29.	Beni	3	0,21%
6.	Sámuel~Samu	57	4%		Ernő	3	
7.	Miklós	52	3,67%		Pál	3	
8.	Gyula	24	1,69%		Tamás	3	
9.	István	21	1,48%	30-31.	Imre	2	0,14%
10.	Lajos	14	0,99%		László	2	
11-12.	Dezső	10	0,7%	32-40.	Andor	1	0,07%
12.	Péter	10			Antal	1	
13.	Géza	9	0,64%		Árpád	1	
14-15.	Bertalan	8	0,56%		Barnabás	1	
15.	Gábor	8			Elek	1	
16.	Mihály	7	0,49%		Izsák	1	
17-18.	Dániel	6	0,42%		Jenő	1	
18.	Ignác	6			Jusztin	1	
19-21.	György	5	0,35%		Menyhért	1	
	Kálmán	5					
	Márton	5					

Table 6. Male names (Nagydobrony)

Of the popular names on the two lists, only *József*, *Sándor*, *Sámuel*, and *Lajos* appear in the top ten names. *János*, the most popular name among Reformed Christians, is among the neglected names among Jews, as are *András* and *István*. However, among the Reformed Christians in Dobrony, fashionable or newer Hungarian names were given to children less frequently. Examples include *Géza*, *Kálmán*, and *Béla*. *Jenő* occurs only once, and *Ignác* is also rare.

When comparing the names of Reformed women in Dobrony, similar trends emerge as with male names (Table 7). The main difference here can also be seen in the number of names: I collected 1,486 Reformed female names from the settlement. Compared to the 149 names recorded among Jews, only 39 names were used among Reformed Christians (of which 7 occur twice and 11 only once). Although, according to Mihály Hajdú, name inheritance is more common among boys and in rural areas, this phenomenon can also be observed among female names in Nagydobrony (cf. Hajdú 2003:604). Only seven names reach a frequency of at least 1%, and the first four names (*Borbála*, *Mária*, *Erzsébet*, *Zsuzsanna*) together account for 80.31% of the total name corpus. Based on the results, it can be said that during the period under review among Reformed Christians, unlike Jews, adherence to tradition was the most important motivation for both men and women in choosing a name. A comparison of the top 10 female names reveals that *Mária*, *Ilona*, and *Erzsébet* are popular names in both communities.

	Name	Total	%		Name	Total	%
1.	Borbála	371	25%	22-28.	Emma	2	0,13%
2.	Mária	309	20,8%		Etelka	2	
3.	Erzsébet	300	20,01 %		Katalin	2	
4.	Zsuzsanna	215	14,5%		Klára	2	
5.	Lidia	70	4,7%		Rozália	2	
6.	Julianna	62	4,14%		Sára	2	
7.	Terézia	28	1,9%		Sarolta	2	
8-9.	Piroska	14	0,94%	29-39.	Berta	1	0,06%
9.	Ilona	14			Éva	1	
10.	Eszter	10	0,67%		Flóra	1	
11-12.	Margit	9	0,6%		Johanna	1	
12.	Róza	9			Lili	1	
13-14.	Irma	8	0,5%		Lina	1	
14.	Jolán	8			Máli	1	
15.	Veron	7	0,45%		Malvin	1	
16.	Anna	6	0,4%		Manci	1	
17.	Zsófia	5	0,3%		Rébi	1	
18-19.	Ágnes	4	0,26%		Szerén	1	
19.	Irén	4					
20-21.	Gizella	3	0,2%				
21.	Ida	3					

Table 7. Female names (Nagydobrony)

6. Summary

To summarize the results of the study, it can be stated that the 1921 census data on personal names in Bereg County revealed the naming customs characteristic of Hungarian-speaking Jews in Bereg. The results confirmed the assumption that there are significant differences in name preferences between Jewish and Reformed Christian naming customs, as well as between the name corpora used in naming. The Christian and Jewish populations were not isolated from each other, yet they followed their own traditions in naming: while Christian naming followed centuries-old customs, among Jews, alongside the preservation of Jewish religious traditions and the Yiddish language, adherence to German roots, adaptation, and assimilation efforts brought about changes in naming practices. During the period under review, the use of individual names by Jews in Bereg attests to the fact that the primary motivation for choosing a name was the desire to integrate into the majority Hungarian society. The names chosen reflect the trinity that combines the preservation of religious and linguistic traditions with a rapprochement with the neighbouring Hungarian community.

REFERENCES

- Bíró Ágnes–Ladó János (2000): *Magyar utónévkönyv*. Vince Kiadó Kft. Budapest.
- Csucska, Pavlo (2005): Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Видавництво „Світ”. Львів.
- Csucska, Pavlo (2008): Антропонімія Закарпаття. Ужгород.
- Eden (Einzig), Joseph (1988): *The Jews of Kaszony Subcarpathia*. New York.
- Farkas Tamás (2009): Családnév-változtatás Magyarországon. A névváltoztatások tényezői és története a 20. század második felében. *NyitódÉrt.* 159. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Farkas Tamás (2012): Jewish Name Magyarization in Hungary. *AHEA: E-journal of the American Hungarian Educators Association*, Volume 5 (2012). <http://ahea.net/e-journal/volume-5-2012>. (Download: 2025. 08. 27.)
- Farkas Tamás–Kozma István szerk. (2009): *A családnév-változtatások története i időben, térben, társadalomban*. Gondolat Kiadó–Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- Fercsik Erzsébet–Raátz Judit (2009): *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Hajdú Mihály (2002): A héber-zsidó névadás. *Névtani Értesítő* 24. 67-79.
- Hajdú Mihály (2003): Általános és magyar névtan. Osiris Kiadó. Budapest.

- Halmos Sándor (2008): Zsidó családnevek eredete és értelmezése. *Szabolcs–szatmár–bereg Szemle*. 43. 465–486.
- Halmos Sándor (2009): *Adatok Bereg és Szabolcs vármegye zsidósága történetéhez a letelepedéstől napjainkig*. Gondolat Kiadói Kör Kft. Budapest.
- Karády Viktor–Kemény István (2023): *Zsidóság a magyar nemzetépítésben. A numerus clausus előtt és után*. Múlt és Jövő Könyvkiadó. Budapest.
- Karády Viktor–Kozma István szerk. (2002): *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kecskés Judit (2004): *A 18–19. századi Miskolc keresztnév-használatának felekezeti, etnikai és társadalmi jellegzetességei*. Debrecen, Doktori disszertáció. Kézirat.
- Kecskés Judit (2008): A felekezeti névpreferencia modelljei. In: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Balatonszárszó, 2007. június 22–24. (Bölcskei Andrea–N. Császi Ildikó szerk.). Károli Gáspár Református Egyetem. Budapest. 369–379.
- Kecskés Judit (2021): A baktakéki görögkatolikus közösség keresztnéveinek nyomában. *Miskolci Keresztény Szemle*. 66/4. 11–18.
- Kovács András (2008): Magyar személynév kutatás Kárpátalján. *Névtani Értesítő*. 30: 203–210.
- Martyrologium Romanum*. Editia Altera. Typis Vaticanis. A. D. MMIV. 2004.
- Raácz Judit (1996): Gödöllő személynevei (1722–1895). *Magyar Névtani Dolgozatok*. 144. Budapest.
- Scheiberné Bernáth Livia (1981): *A magyarországi zsidóság személy- és családnevei II. József névadó rendeletéig*. Magyar Izraeliták Országos Képviselőtények kiadása. Budapest.
- Sebők László: Kárpátalja településeinek etnikai és felekezeti statisztikája. 1870–2001. <https://kisebbssegkutato.tk.hu/sebok-laszlo-karpatalja-statisztikaja-1870-2001> (Download: 2025. 08. 27.)
- Slíz Mariann (2022): A személynevekkel kapcsolatos névtani és jogi terminológia. *Névtani Értesítő*. 44: 79–96.
- Tabódy József (1860): *Munkács múltja és jelene Magyarország történetében*. Pest.
- Zelliger Erzsébet (2007): Névadás és identitás. *Névtani Értesítő*. 29. 227–233.

**UDVARIASSÁG ÉS EGYENSÚLY A MAGYAR–IZRAELI ÜZLETI
KOMMUNIKÁCIÓBAN: A KÉRÉS BESZÉDAKTUSÁNAK
VIZSGÁLATA MAGYAR ÉS IZRAELI ANGOL
NYELVHASZNÁLÓK KÖRÉBEN**

1. Bevezetés

A 21. században az üzleti élet továbbra is fennálló globalizációja kiemeli az interkulturális kommunikáció jelentőségét, így az angol mint *lingua franca* pragmatikai jellemzőinek ismerete elengedhetetlen munkahelyi készséggé válik (Seidlhofer, 2011). A multinacionális szervezetek alkalmazottjaitól nemcsak az információk megosztása, hanem a kultúrákon átívelő kommunikáció kapcsolati aspektusainak megfelelő szintű kezelése is elvárt. Az egyik ilyen aspektus az udvariasság, amely döntő szerepet játszik az interperszonális kapcsolatok kezelésében és a szakmai együttműködés fenntartásában.

A kérés kifejezése ebben a tekintetben különösen jelentős, mivel más személyt kérnek meg egy adott cselekvés végrehajtására, ezáltal potenciálisan igénybe véve a másik fél idejét, erőfeszítését vagy erőforrásait. Ahogy Brown és Levinson (1987) állítja, a kérések természetüknél fogva arcvesztéssel járó cselekmények, amelyek udvariassági stratégiákat igényelnek az úgynevezett terhelés (*imposition*) enyhítésére. Ugyanakkor az, hogy mi számít udvariasnak, kulturális szempontból relatívnak tekinthető. Amit az egyik beszélő tiszteletteljesnek tart, azt a másik feleslegesen formálisnak vagy éppen ellenkezőleg, túlságosan nyersnek értelmezhet.

A tanulmány a magyar és izraeli angolul beszélők udvariassági stratégiáit vizsgálja üzleti kontextusban, különös tekintettel a kérés beszédaktusára. Valós és mérőeszköz segítségével gyűjtött adatok vizsgálatával a tanulmány bemutatja, hogy a különböző kulturális orientációk az udvariasság terén hogyan hoznak létre félreértéseket, alkalmazkodást és végül – ideális esetben – megegyezést.

A tanulmány a Cross-Cultural Speech Act Realization Project (CCSARP) (Blum-Kulka, 1989) keretében megalkotott mérőeszközt alkalmazza, amely lehetőséget biztosít a kérések nyelvek és kultúrák közötti elemzéséhez. A résztvevők magyar és izraeli dolgozók, akik Magyarországon dolgoznak egy Izraelben székhellyel rendelkező multinacionális vállalatnál. A cél annak vizsgálata, hogy a kérések hogyan fogalmazódnak meg az interkulturális üzleti interakciókban,

hogyan alkalmazzák a pragmatikai jelzőket, és hogyan alakulnak ki a félreértések vagy a különböző szintű alkalmazkodások.

2. Elméleti háttér

2.1 Udvariassági elmélet

Az udvariasság a pragmatika és a szociolingvisztika központi fogalma. Brown és Levinson (1987) modellje az udvariasságot az *arc* fogalmával írja le. A negatív arc az egyén autonómiára irányuló vágyát jelenti, míg a pozitív arc az elismerés és a közösségbe való tartozás iránti igényt jelenti. Az olyan beszédaktusok, mint a kérések, fenyegethetik a hallgató negatív arcát, mivel kötelezettséget rónak rá, és fenyegethetik a beszélő pozitív arcát is, ha a kérés elutasításával jár. Ezeknek a fenyegetéseknek a mérséklése érdekében Brown és Levinson (1987) több udvariassági stratégiát azonosított:

- nyílt stratégiák (közvetlen parancsok);
- pozitív udvariassági stratégiák (szolidaritásra való hivatkozás, pl. *Let's finish this together*);
- negatív udvariassági stratégiák (a kényszer enyhítése, pl. *Could you possibly...?*);
- off-record stratégiák (utalások, pl. *It's cold here* mint kérés az ablak bezárására).

A modellt univerzális feltételezései miatt bírálták. Olyan kutatók, mint Eelen (2001) és Watts (2003) azt állítják, hogy az udvariasság nem rögzített stratégiákból álló nyelvi készlet, hanem egy kialakult kapcsolati munka. Locher és Watts (2005) azt javasolják, hogy az udvariasságot kapcsolati munkaként érdemes tanulmányozni, hangsúlyozva a résztvevők értékelését arról, hogy mi számít udvariasnak vagy udvariatlannak egy adott kontextusban.

2.2 A CCSARP-keretrendszer

A Cross-Cultural Speech Act Realization Project (CCSARP) (Blum-Kulka és Olshtain, 1984; Blum-Kulka, 1989) összehasonlító elemzést nyújt a kérések és becsánatkérések széleskörű nyelvi és kulturális spektrumáról. A projekt több nyelv, köztük az angol, a héber, a német, a spanyol és az orosz nyelv használóitól és anyanyelvű beszélőitől gyűjtött adatokat annak érdekében, hogy beazonosítsa a beszédaktusok univerzális mintáit és kultúraspecifikus változatait.

A CCSARP elsődleges fókusz a kérésstratégiák taxonómiája, amely megkülönbözteti a közvetlen stratégiákat (például felszólítások és explicit performatívák), a konvencionálisan közvetett stratégiákat (leginkább a *Could you pass the salt?* típusú kérdéseket) és a nem konvencionálisan közvetett stratégiákat (utalások és implicit kérések). Ez a kontinuum egyrészt lehetővé teszi a kutatók számára, hogy osztályozzák a kérések közvetlenségének szintjét, másrészt eszközt is biztosít a kultúrák összehasonlításához a preferált udvariassági orientációk tekintetében.

A CCSARP fókusz kiterjed a pragmatikai indikátorokra, azaz az udvariasságot jelző nyelvi eszközökre. Ezek közé tartoznak olyan lexikai elemek, mint a *please, kindly* vagy *I'd appreciate if...*, valamint olyan nyelvtani szerkezetek, mint a modális igék (*could, would*), feltételes mondatok (*I would be grateful if...*) és az ige idejének megválasztása (a udvariasság érdekében múlt idő használata, pl. „*I was wondering if you could...*”). Ezen elemek vizsgálatával a CCSARP megmutatja, hogy az udvariasság nem attól függ, hogy egy kérés közvetlen vagy közvetett, hanem inkább attól, hogy több pragmatikai elemet hogyan kombinálnak annak érdekében, hogy megfelelő egyensúlyt teremtsen az egyértelműségre való törekvés és a mérséklés között.

A CCSARP másik jelentős eredménye az, hogy bebizonyította, hogy a közvetettség nem mindig egyenlő az udvariassággal. Míg sok kultúra a közvetettséget tisztelettel társítja, mások – például az izraeli héber anyanyelvűek – a közvetlenséget a szolidaritás és a hatékonyság jelének tekinthetik. Ez a felismerés megkérdőjelezi az udvariasság univerzális közvetett formákhoz való kötődésével kapcsolatos egyszerűsítő feltételezéseket, és teret enged a kultúráközi pragmatika finomabb, kontextusérzékeny megközelítéseinek.

2.3 Interkulturális pragmatika és üzleti kommunikáció

Az interkulturális pragmatika (Kecskes, 2014) vizsgálati körébe tartozik az eltérő kulturális és nyelvi háttérrel rendelkező beszélők egymással történő interakciója, gyakran az angol mint lingua franca (ELF) nyelven. Míg az ELF közös kódot biztosítva megkönnyíti a kommunikációt, egyben a folyamatos jelentésegyeztetés színtereként is működik, ahol a beszélők az anyanyelvük (L1) pragmatikai normáira támaszkodnak, ez pragmatikai transzferhez vezethet. Az ilyen transzfer befolyásolhatja a közvetlenség mértékét, az udvariassági jelzők használatát és a társalgási rutinokkal kapcsolatos elvárásokat, ami potenciálisan félreértésekhez vezethet (House, 2012).

A szakmai kontextusokban ezek a pragmatikai különbségek különösen szembevetődnek. Az üzleti kommunikáció nem csupán a tények közlését jelenti, hanem a kapcsolatok, a hierarchia és az együttműködés kezelését is. Egy olyan kérés, amely az egyik kulturális közegben hatékonynak és együttműködőnek számít,

egy másikban nyersnek vagy akár udvariatlannak is tűnhet. Ezzel szemben egy erősen enyhített (mitigált), közvetett kérés, amely az egyik kultúrában a tisztelet jele, máshol feleslegesen formálisnak és kétértelműnek is értelmezhető.

Ezek a pragmatikai elvárások közötti eltérések gyakorlati következményekkel járnak. Egy udvariatlannak (durvának) tekinthető kérés hatással lehet a munkahelyi kapcsolatokra, a projekt ütemtervére és az egyéb munkafolyamatokra. Például, egy izraeli vezető közvetlen, egyértelmű és feladatközpontú kérését egy magyar kolléga tiszteletlenségként értelmezhet. Hasonlóképpen, egy magyar menedzser közvetett megfogalmazását az izraeli kolléga félreértheti hivatkozván arra, hogy az ügy nem sürgős. Az ehhez hasonló mellőzött eltérések interperszonális feszültséghez, a bizalom csökkenéséhez vagy a döntéshozatal hatékonyságának romlásához vezethetnek.

Ráadásul a multinacionális szervezetekben a kommunikáció nem izolált környezetben zajlik, hanem e-mailek, értekezletek, videokonferenciák és informális információcsere alkotta interakciós hálózatokon belül. Minden egyes médium további pragmatikai kihívást jelent: az írásbeli kommunikáció egyértelműbb udvariassági jelzőket igényel, míg a szóbeli interakció az intonációra és a testbeszédre támaszkodhat a kérések enyhítése érdekében. Az interkulturális pragmatika így nemcsak a nyelvi formák kérdését veti fel, hanem a multimodális munkahelyi gyakorlatokhoz való alkalmazkodást is.

Ezen okok miatt az üzleti interakciókban megjelenő udvariasság tanulmányozása nem csupán a tudományos kutatásokat végzők elemzését érintő kérdés, hanem közvetlen hatással van a szervezetek hatékonyságára. Az interkulturális pragmatika ismeretei alapul szolgálhatnak képzési programok, irányelvek és egyéb menedzsmentstratégiák kialakítására, segítve a munkavállalókat a kommunikációs sokszínűség felismerésében, a félreértések csökkentésében és a közös interakciós normák kialakításában. Ebben az értelemben a pragmatika közvetlenül kapcsolódik a szervezeti kultúrához, elősegíti a kollégák együttműködését és a bizalom kiépítését az egyre inkább globalizálódó üzleti világban.

2.4 Kommunikációs stílusok

A magyar udvariassági normák a közép-európai kommunikációs hagyományokat tükrözik, amelyeket óvatosság, formalitás és enyhítés jellemez (Kádár és Haugh, 2013). A hierarchia és a tisztelet jelentős szerepet játszik olyan szakmai környezetben, ahol nagyra értékelik az életkort, a szolgálati időt és a rangot. A kéréseket modális igékkel, feltételes móddal és udvariassági jelzőkkel fejezik ki, annak érdekében, hogy kevésbé tűnjenek udvariatlannak. Ez a tendencia a harmónia fenntartására és a beszélő, valamint a hallgató arculatának védelmére irányuló kulturális preferenciát tükrözi. Üzleti kontextusban a magyar szakemberek ezért inkább a bonyolult kérésformulákat részesítik előnyben, mint például *I was*

wondering if it might be possible to, ahelyett, hogy egyértelmű utasításokat adnának. Az ilyen megfogalmazás tiszteletet és figyelmet (sok esetben fegyelmet) jelez a beszélgetőpartner iránt, még akkor is, ha ez lassíthatja a kommunikáció ütemét.

A héber anyanyelvűeket gyakran úgy jellemzik, hogy kedvelik a *dugri* beszédet, a közvetlen, egyenes kommunikációs stílust, amely mélyen az izraeli *sabra* kultúrában gyökerezik (Katriel, 1986). Ez a kommunikációs megközelítés a világosságot, a nyitottságot és az őszinteséget hangsúlyozza, abból a feltételezésből kiindulva, hogy az üzeneteket felesleges enyhítő rétegek nélkül is meg lehet érteni. A közvetlenséget a bizalom, a szolidaritás és a hatékonyság jeleként értékelik, és az egyenlő munkahelyi kapcsolatok megerősítésének eszközeként szolgál. Az izraeliek számára az olyan kérés, mint *Send me the report by tomorrow*, nem udvariatlanság, hanem az egyértelműség biztosításának és a kétértelműség elkerülésének praktikus módja.

Ezek a kommunikációs eltérések szemléletesen példázzák az udvariasság kulturális relativitását. A magyar nyelvhasználók körében a túlzott közvetlenség az udvariatlanság, illetve a szakmai hierarchia iránti tisztelet hiányának benyomását keltheti. Az izraeli beszélők számára ezzel szemben a közvetett megfogalmazás kevésbé hatékonynak vagy indokolatlanul bonyolultnak tűnik. Így ami az egyik közösség számára a tiszteletadás jele, azt a másik fél könnyen távolságtartásként vagy akár kommunikációs akadályként értelmezheti.

A kontraszt tágabb kulturális dimenziókat is tükröz: a magyar felek kommunikációs stílusa inkább a hierarchikus, kontextusérzékeny interakciós módhoz illeszkedik, míg az izraelieké az alacsony kontextusú orientációhoz, ahol a jelentés elsősorban explicit nyelvi eszközökön keresztül kerül kifejezésre. E normák találkozása a munkahelyi közegben konstruktív is lehet, ugyanakkor kihívást is jelenthet a felek számára, különösen sürgős feladatok esetében, amikor gyors koordinációra vagy beavatkozásra van szükség.

Ezen kommunikációs eljárások és stratégiák megértése kulcsfontosságú az interkulturális üzleti környezetben. Az együttműködés hatékonysága nem annak megítélésén múlik, hogy egyik vagy másik megközelítés „jobb” vagy „rosszabb”, hanem azon, hogy a résztvevők képesek-e felismerni a mögöttes kulturális értékeket és az egyéni attitűdöt. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a magyar félnek nagyobb közvetlenséget kell elfogadnia, míg az izraeli félnek több enyhítő nyelvi eszközt érdemes használnia ahhoz, hogy összhangba kerüljön a magyar udvariassági normákkal.

3. Módszertan

3.1 A kutatási kontextusa

A tanulmány alapjául szolgáló kutatást egy izraeli, Mishmar Haemekben székhellyel rendelkező multinacionális vállalat berettyóújfalui leányvállalatánál végeztem. A vállalat mezőgazdasági csomagolóanyagok (zsineg, bálaháló) gyártására és forgalmazására specializálódott, amely együttműködést igényel a különböző országokban található telephelyek között. A munkanyelv az angol, amelyet a magyar és izraeli dolgozók, menedzserek és vezetők a megbeszéléseken és e-mailekben használnak a napi koordináció során.

3.2 Résztvevők

A résztvevők között 22 dolgozó volt: 12 magyar és 10 izraeli. Különböző vállalati szinteket képviseltek (pénzügy, humán erőforrás, termelés, logisztika és marketing), életkoruk 20 és 50 év között volt. Mindannyian legalább öt év szakmai tapasztalattal rendelkeznek. Angol nyelvtudásuk közepes vagy haladó szintű volt, egyikük sem anyanyelvi beszélő.

3.3 Eszközök

Annak érdekében, hogy átfogó képet kapjunk arról, hogyan fogalmazzák meg és értelmezik a magyar és izraeli vezetők az angol nyelvű kéréseket, a tanulmány teszt segítségével felvett és természetesen előforduló adatok kombinációjára támaszkodott. Ez a több módszert alkalmazó megközelítés lehetővé tette mind a kontrollált összehasonlítást, mind az autentikus kommunikációs eljárások megfigyelését. Az alábbi eszközöket alkalmaztam:

1. Diskurzuskiegészítő teszt (DCT): Tizenkét scenáriót dolgoztam ki a kérést kifejező beszédaktusok előhívására, amelyek a társadalmi távolság különböző fokait (feletteshez, kollégához vagy beosztotthoz intézett kérés), valamint a feladat jelentőségének eltérő szintjeit (rutinszerű vs. időérzékeny helyzetek) modellezik. A scenáriók széleskörű szakmai kontextusokat fednek le, többek között műszaki segítség kérése, határidő-hosszabbítás kérése, illetve további munkaerő igénylése.
2. Félig strukturált interjúk: Az alanyok interjún vettek részt, amelyek célja az udvariasság észlelésének, az interkulturális kommunikáció tapasztalatainak, valamint a munkahelyi félreértések konkrét eseteinek feltárása volt. Ez a kvalitatív módszer lehetőséget adott arra is, hogy a résztvevők reflektáljanak a DCT-ben adott válaszaikra, egyfajta kontextuális háttérrel

szolgáltassanak, és bizonyos esetekben megfogalmazzák attitűdjeiket kollegáik kommunikációs stílusával kapcsolatban.

3. Dokumentumelemzés: Ezek a szövegek (elsősorban munkahelyi levelezés) bemutatták, hogy a kérések miként valósulnak meg a tényleges üzleti interakcióban.

A DCT kontrollált és összehasonlítható válaszokat szolgáltatott; az interjúk bepillantást engedtek abba, hogy a résztvevők miként értelmezik a munkatársak megnyilvánulásait; míg a levelezés mintái bemutatták, hogy az udvariassági stratégiák miként működnek a gyakorlatban.

3.4 Elemzési keret

Az adatok feldolgozását a kérések beszédaktusát vizsgáló korábbi interkulturális kutatásokra támaszkodó diskurzuselemzési módszerrel végeztem. A vizsgálat célja annak feltárása volt, hogy egyrészt milyen általános stratégiákat választottak a résztvevők kéréseik megfogalmazásakor, másrészt milyen pragmatikai elemeket használtak a kérések illokúciós erejének enyhítésére vagy erősítésére. Ez a megközelítés lehetővé tette annak elemzését, hogy a magyar és az izraeli angolnyelv-használók miként helyezkednek el a közvetlenség és az udvariasság kontinuumán.

A kérésstratégiák osztályozása Blum-Kulka széles körben használt taxonómiáját követte, amely három nagy kategóriát különböztet meg:

- közvetlen stratégiák: például felszólítások (*Send me the file*) és kívánságok (*I need the file today*);
- konvencionálisan közvetett stratégiák: kérdések előkészítése (*Could you send me the file?*) és javaslatok kifejezése (*How about sending the file later today?*);
- nem konvencionálisan közvetett stratégiák: utalások vagy implicit kérések (*I don't have the report yet*).

Az elemzés különös figyelmet fordított az udvariasság mértékét jelző pragmatikai mutatókra. Ezek között szerepelnek:

- udvariassági jelzők, mint például a *please* és a *thank you*;
- modális igék, mint például „*could*” és „*would*”;
- feltételes módú alakok, például „*I would appreciate if...*”;
- enyhítő eszközök, például *maybe* vagy *just* szavak.

4. Eredmények

4.1 Magyar résztvevők

A magyar dolgozók következetesen a hagyományos, közvetett stratégiákat részesítették előnyben a kérések megfogalmazásakor. Az adatokban olyan kifejezések jelentek meg, mint *“Could you please send me the file by this afternoon?”* vagy *“Would it be possible for you to...?”*. Ezeket gyakran modális igék (*could, would*), feltételes mondatok és udvariassági jelzők, például *please* és *thank you* kísérték.

Hierarchikusabb helyzetekben (pl. amikor feletteshez vagy rangidős kollégához fordultak) a magyar résztvevők többféle enyhítő kifejezést is hozzáadtak, ami olyan bonyolult formákhoz vezetett, mint például *“I was wondering if it might be possible for you to consider approving this request”*. Ez a preferencia a formalitás, a tisztelet és a tekintély iránti alázatosság kulturálisan mélyen gyökerező hangsúlyozását tükrözi.

Érdekes módon a magyar résztvevők még kiemelt helyzetekben is gyakran megtartották a közvetettséget, ami néha az izraeli kollégák szemszögéből túlságosan óvatos megfogalmazásokhoz vezetett. Például, az egyik magyar menedzser szimulált helyzetben így írt: *“It would be very helpful if you could perhaps send the document by the end of the day, if that is not too inconvenient.”*

Az interjúkból kiderült, hogy sok magyar résztvevő kifejezetten udvariatlansággal társította a közvetlen kéréseket. Gyakran előfordultak olyan kifejezések, mint „rossz módor”, „szakszerűtlen” és „túl hirtelen”. Többen leírták, hogy kényelmetlenül érezték magukat, amikor izraeli kollégáik enyhítés nélkül adtak utasításokat. Az egyik résztvevő így fogalmazott: *“When I read ‘Send me the report,’ it feels like I am being ordered, not asked.”* Egy másik hozzátette: *“Even if I understand it is normal for them, it still sounds harsh to me.”*

4.2 Izraeli résztvevők

Az izraeli munkatársak a közvetlen stratégiákat részesítették előnyben, különösen a felszólító módú utasításokat (*“Send me the report today”*) és a kívánságokat (*“I need this finished by tomorrow”*). Ezeket nemcsak hierarchikus helyzetekben, hanem a kollégák között is használták, ami tükrözi az izraeli kultúra egyenlőségre és szolidaritásra törekvő hangsúlyát.

Bár néhány izraeli alkalmanként udvariassági jelzőket használt, mint például a *„please”*, ezek használata nem volt következetes, és sürgős vagy egyedi helyzetekben gyakran elmaradt. Az adatok arra utalnak, hogy sok izraeli számára az egyértelműség és a hatékonyság fontosabb volt, mint az arcvesztéssel járó aggodalmak.

Amikor az interjú során a stílusukról nyilatkoztak, az izraeliek a közvetlenséget „egyértelműnek”, „hatékonynak” és „normálisnak” írták le. Az egyik válaszadó megjegyezte: *“Why waste words when we can just say what we need? To me, that’s respectful – it saves the other person’s time.”* Egy másik megjegyezte: *“When Hungarians go around the point, I get confused about what they actually want.”* Többen kifejezték frusztrációjukat az általuk „kerülgető” stílusnak tartott viselkedés miatt, amelyet határozatlanságként értelmeztek.

Néhány izraeli hangsúlyozta, hogy a közvetlenséget nem szabad agressziónak tekinteni. Az egyik interjúalany így magyarázta: *“We are not angry when we say ‘Send me this.’ We just mean: please do it. It’s not about power, it’s about being clear.”*

4.3 Összehasonlító minták

Jellemző	Magyarok	Izraeliek
domináns stratégia	hagyományosan közvetett	közvetlen
gyakori jelölők	<i>please, could</i> , feltételes mód	felszólító mód, <i>I need</i>
udvariasság érzékelése	formalitás, enyhítés, tisztelet	közvetlenség, egyértelműség, szolidaritás
lehetséges félreértések	az izraelieket udvariatlannak tartják	a magyarokat határozatlannak tartják

Ez az összehasonlítás jól illusztrálja, hogy a kulturális értékek hogyan alakítják a pragmatikai döntéseket. A magyarok számára az udvariasság elválaszthatatlan a hierarchia iránti figyelemtől. Az izraeliek számára az udvariasság a közvetlenségben rejlik, amely őszinteséget jelez és elkerüli a felesleges bonyodalmakat.

4.4 Pragmatikai félreértések

Több interjúalany is beszámolt olyan kommunikációs félreértésről, amely az udvariasság eltérő értelmezéséből fakad. Az egyik magyar menedzser emlékezett arra, hogy az izraeli kollégájától e-mailt kapott, amelyben csak annyi állt: *“Send the report by 5 p.m.”* Üdvözlés és *„please”* nélkül a magyar menedzser az üzenetet „követelőzőnek” értelmezte, bár az izraeli feladó azt állította, hogy csupán hatékonysági okokból fogalmazott így.

Ezzel szemben az izraeli vezetők gyakran értelmezték a magyar udvariassági formulákat az elkötelezettség hiányának jeleként. Például, amikor egy magyar vezető azt írta: *“I would be grateful if you could send this when you have time”*, az izraeli címzett azt feltételezte, hogy a feladat alacsony prioritású, és késleltette

a válaszadást. A prioritásban megnyilvánuló különbségek esetenként a feladatok határidőn túli teljesítését eredményezték.

Az egyik izraeli résztvevő így foglalta össze a problémát: *“When they say ‘maybe,’ I think it is optional. But later they are upset if I don’t do it immediately. It’s confusing.”* Hasonlóan, egy magyar résztvevő megjegyezte: *“When they tell me directly, I feel they don’t respect me. But they say they are just being efficient.”* Ezek a példák jól mutatják, hogy az anyanyelvi normák átvétele hogyan okozhat nem várt következményeket a kultúráközi munkahelyi kommunikációban.

4.5 Az alkalmazkodás példái

Ezen kihívások ellenére az adatok egyértelmű bizonyítékot mutattak az alkalmazkodásra és az akkomodációra is. Az idő múlásával néhány izraeli résztvevő arról számolt be, hogy tudatosan enyhítette a kérés kifejezését, amikor magyar kollégáival beszélt. Egy vezető így magyarázta: *“At first, I just wrote: ‘Do this.’ Now I write: ‘Could you please...’ because I know it sounds better to them.”* Egy másik résztvevő arról számolt be, hogy üdvözlő és búcsúzó mondatokat tett hozzá az e-mailhez, miután rájött, hogy azok hiánya negatívan értelmezhető.

A magyar oldalon több résztvevő is megjegyezte, hogy egyre jobban megszokta az izraeliek közvetlenségét. Az udvariatlanabbnak számító kifejezéseket már nem személyes támadásnak, hanem kulturális különbségként értelmezték. Egy magyar résztvevő így kommentálta: *“Now I understand that when they write directly, they are not angry. It’s just their way.”*

Ez a folyamat a kommunikációs alkalmazkodás elméletének (Giles et al., 1991) alapelveit tükrözi, amely szerint a beszélgetőpartnerek a beszédüket úgy alakítják, hogy csökkentsék a társadalmi távolságot és elősegítsék a kölcsönös megértést. Az idő múlásával mindkét csoport konvergenciát mutatott, olyan stratégiákat alkalmazva, amelyek áthidalták a formalitás és a közvetlenség közötti szakadékot.

Fontos megjegyezni, hogy az alkalmazkodás nem volt egységes. Néhányan bizonyos mértékig ellenálltak a változásnak, megtartva eredeti stílusukat, míg mások rugalmasabbá váltak a kontextustól és a beszédpartnertől függően.

5. Az eredmények értékelése

5.1 Az udvariasság mint a társas kapcsolatok fenntartásának eszköze

Az eredmények alátámasztják Locher és Watts (2005) véleményét, miszerint az udvariasság egyfajta kapcsolatfenntartó tevékenység. Az udvariasságot kultúránként eltérően értékelik. A magyarok közvetlenség iránti preferenciája a hierarchia

és a tisztelet iránti kapcsolati orientációt tükrözi, míg az izraeliek esetében ez a szolidaritás és az átláthatóság értékeit tükrözi.

5.2 Az angol mint *lingua franca*

Az angol mint *lingua franca* egyszerre semleges eszközként és hibrid pragmatikai térként tekinthető. Mindkét csoport átviszi az anyanyelvi normákat az angolba, létrehozva ezzel egyfajta interkulturális kontaktpragmatikát (*contact pragmatics*) (Kecskes, 2014). E normák ütközése félreértésekhez vezet, de az angol nyelv egyfajta rugalmasságot biztosít a felek közötti alkalmazkodáshoz.

5.3 Szervezeti vonatkozások

Ezek a különbségek kézzelfogható hatásokkal járnak. Az udvariassági stratégiák félreértelmezése frusztrációt vagy feszültséget okozhat. A kulturális elvárások tudatosítása azonban lehetővé teszi az alkalmazkodást. A multinacionális vállalatoknak képzési és beilleszkedési programjaikban figyelembe kellene venniük az interkulturális pragmatika alapvető tételeit. Az esetleges gyakorlati lépések a következők:

- műhelymunka a kulturális kommunikációs stílusokról,
- e-mailes irányelvek, amelyek elősegítik egyértelműség kifejezését,
- mentorprogramok, amelyek célzottan különböző kulturális háttérrel rendelkező munkatársakat kapcsolnak össze.

6. Következtetés

A tanulmány az interkulturális pragmatika területéhez járul hozzá azzal, hogy kiemeli két viszonylag kevésbé kutatott kultúra – a magyar és az izraeli – angol nyelvű interakcióját. Megmutatja, hogy az udvariassági stratégiák nem egyszerűen a közvetlenségről vagy a közvetettségről szólnak, hanem a hierarchiára, a szolidaritásra és a hatékonyságra vonatkozó tágabb kulturális orientációkat tükrözik.

A tanulmány korláta a kis minta, amely csupán egy vállalatra összpontosít. A nagyobb és változatosabb minta lehetővé tenné az eredmények szélesebb körű általánosítását. Ezenkívül, bár a DCT-k hasznos adatokat nyújtanak, nem feltétlenül tükrözik teljes mértékben a spontán interakciókat.

További kulturális csoportokat bevonó összehasonlító tanulmányok is rávilágíthatnának arra, hogy a magyar és az izraeli udvariassági stratégiák mennyire egyeznek vagy térnek el más normáktól a multinacionális munkahelyeken.

A tanulmány bemutatja, hogy a magyar és az izraeli vezetők hogyan alkalmazzák a különböző udvariassági stratégiákat, amikor angolul fejeznek ki kérést. A magyarok inkább a közvetett, enyhített kéréseket részesítették előnyben, míg az izraeliek a közvetlen, hatékonyságorientált formákat. Ezek a kulturális értékekben gyökerező különbségek néha félreértésekhez vezettek, de ugyanakkor lehetőséget teremthetnek az alkalmazkodásra is.

Az interkulturális üzleti kommunikációban az udvariasság nem kifejezetten az univerzális szabályok betartásáról szól, hanem a kapcsolati normákról közös egyeztetéséről. A tudatosság és a kölcsönös alkalmazkodás révén a szakemberek kellő mértékben áthidalhatják a kommunikációs szakadékokat és erősebb interkulturális együttműködést építhetnek ki.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Blum-Kulka, S. (1989). *Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies*. Norwood, NJ: Ablex.
- Blum-Kulka, S., & Olshtain, E. (1984). Requests and apologies: A cross-cultural study of speech act realization patterns (CCSARP). *Applied Linguistics*, 5(3), 196–213. <https://doi.org/10.1093/applin/5.3.196>
- Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Eelen, G. (2001). *A critique of politeness theories*. St. Jerome.
- Giles, H., Coupland, N., & Coupland, J. (1991). Accommodation theory: Communication, context, and consequence. In H. Giles, J. Coupland, & N. Coupland (Eds.), *Contexts of accommodation* (pp. 1–68). Cambridge University Press.
- House, J. (2012). Communicative styles in English as a lingua franca. In A. Archibald, A. Cogo, & J. Jenkins (Eds.), *Latest trends in ELF research* (pp. 135–152). Cambridge Scholars Publishing.
- Kádár, D. Z., & Haugh, M. (2013). *Understanding politeness*. Cambridge University Press.
- Katriel, T. (1986). *Talking straight: Dugri speech in Israeli Sabra culture*. Cambridge University Press.
- Kecskes, I. (2014). *Intercultural pragmatics*. Oxford University Press.
- Locher, M. A., & Watts, R. J. (2005). Politeness theory and relational work. *Journal of Politeness Research*, 1(1), 9–33. <https://doi.org/10.1515/jplr.2005.1.1.9>
- Seidlhofer, B. (2011). *Understanding English as a lingua franca*. Oxford University Press.
- Watts, R. J. (2003). *Politeness*. Cambridge University Press.

KÖZÖS HANGSÚLYOK ÉS MOTÍVUMOK KÉT HUSZADIK SZÁZADI MAGYAR NEVELŐDÉSI REGÉNYBEN

Több olyan regényt is ismerünk a huszadik századi magyar irodalomból, amelyek nem tartoznak ugyan szorosan a nevelődésiregény-kánonba, azonban nevelődési regényként is értelmezhetők, ilyen olvasatuk is lehet. Sok regény értelmezéstörténetére jellemző, hogy első méltatóik, elemzőik elhelyezték őket egy skatulyában, ellátták őket egy címkével, és utána a többi értelmező szolgáian átvette ezt a címkét, nem változtatott az eredeti skatulyán. Jelen tanulmányomban két olyan magyar regény hangsúlyait, hangsúlyos motívumait vizsgáltam meg, amelyeket korábban nem elsősorban nevelődési regényként tartottak számon, de számomra ezeknek a műveknek a pedagógiai olvasata a legérdekesebb. Az egyik ilyen mű, amelynek a hangsúlyait górcső alá vettem, Gárdonyi Gézától az *Ida regénye* című alkotás, a másik olyan prózai munka, amelyet szintén lehet nevelődési regényként olvasni, és ezt a hangsúlyos elemei bemutatásával igazolni is fogom, Örkény Istvántól a *Glória* című kisregény. Az *Ida regénye* elég kevés figyelmet kapott a Gárdonyi-irodalomban, azok az irodalomtörténészek, akik foglalkoztak vele, leginkább a férfi-nő kapcsolat, a házasság problémáját egyedi módon tárgyaló, nem túl jól sikerült prózai alkotásként értékelték. Örkény *Glóriáját* pedig többnyire úgy elemezték, mint a társadalomba való beilleszkedés folyamatát tárgyaló regényt, amely a közösségbe való megérkezést jelöli meg reális és emberhez méltó életcélként. Mindkét regényből nők útkeresését, a világ útvesztőiben való eligazodását ismerhetjük meg, ráadásul két olyan nőét, akiknek az életútja számtalan párhuzamot, azonosságot rejt: mindketten zárdában éltek kislány koruk óta, apácaközösségben nevelkedtek, a világtól elzárva, és papíron már felnőtt emberek voltak akkor, amikor a zárda falain kívül kerültek.

A nevelődési regény fogalmának kitágított értelmezése

Először érdemes tisztázni azt a kérdést, hogy valóban jogos-e nevelődési regénynek (is) nevezni ezeket a műveket. A klasszikus nevelődési regény a gyermekkortól a felnőttkor valamelyik jelentős állomásáig kíséri hőse útját, a végső cél a világban való otthonra találás. Bár az *Ida regényében* és a *Glóriában* tudatos, célzott pedagógiai folyamatokat nem figyelhetünk meg, mégis lehet nevelődési regényként tekinteni rájuk, mert a világban megtalált hely és szerep elfogadásával zárul mindkét nő története. Poszler György a következő jellemzőben ragadja

meg a nevelődési regény típusának lényegét: „*A hős és a világ kibékülése folyamat, a nevelődés folyamata. Amelyben a hős idomul a világhoz, a világ idomul a hőshöz*” (Poszler 1983:212). Ebben a kitágított értelemben bátran nevezhető nevelődési regénynek mindkét mű. Még inkább megerősít bennünket ebben a hitünkben Molnár Angelika egyik tanulmányának bevezető mondata, amely így határozza meg ezt a regénytípust: „*A nevelődési regények nagyrészt a szocializációs folyamatát reprezentálják, vagyis arra a kérdésre keresnek választ, sikerül-e az egyénnek a tapasztalatszerzés hatására beilleszkednie a társadalomba, vagy kívül reked azon*” (Molnár 2011:194).

Több más regénytípussal is rokonították a nevelődési regény jelenségét az európai és a hazai irodalomtörténet-írásban. A fejlődésregény és a nevelődési regény szoros kapcsolata nem kíván különösebb indoklást, vita felett álló tény, inkább a két típus elkülönítése/elkülöníthetősége igényel alaposabb átgondolást, már csak azért is, mert néhány tanulmányban egybemosva, szinonimaként jelenik meg a két fogalom. Ha nem is megyünk bele a részletesebb szempontok szerinti vizsgálatba, annyit talán mindenképpen leszögezhetünk, hogy a fejlődésregényben általában a belső (lelki) folyamatokon van a hangsúly, míg a nevelődési regényben a hős személyiségének alakításában szerepet játszó külső tényezőkön. Ugyancsak adja magát a pikareszk regénnyel való rokonítás, hiszen a nevelődési regényben is különböző helyzetek, új miliók által bővül a hős tapasztalatkincse, élet- és világismerete. Ezért talán nem is túlzás Domokos Mátyásnak az a kijelentése, hogy „... minden pikareszk regény – a Don Quijote-tól a Kakuk Marciig – egyben nevelődési regény is: a hőssel sok minden történik, s közben »kikupálódik«, vagy szebben mondva ugyanezt: valamire megéri” (Domokos – Varga 1991:472). Nem idegen néhány irodalomtörténésztől az az elgondolás sem, hogy a francia irodalomban olyannyira népszerűvé vált karrierregény is a nevelődési regény egyik változata.

Mindkét nevelődési regény hősnője hatalmas utat járt be, amíg célba ért, ezen a hosszú, nem kevés bátorságot igénylő úton kísérheti el őket az olvasó, nyomon követve lelki fejlődésüket, növekedésük egyes állomásait, küzdelmeiket, amelyeket az őket körülvevő ismeretlen világgal és önmagukkal folytattak. A nevelődési regény hagyományos szerkezete nem véletlenül rokonítható a népmese alapstruktúrájával: itt is kikerül a hős a komfortzónából, akadályokat kell leküzdenie, ellenséges és segítő szándékú emberekkel kerül kapcsolatba, miközben igyekszik megtalálni élete értelmét, az életfeladatát, a helyét a világban. A végső cél a boldogság elérése, valamint a világ megértése a benne való eligazodás, biztonságos tájékozódás által.

Kikerülés a komfortzónából: védtelen nők egy idegen világban

Ebben a két nevelődési regényben a komfortzónát, a biztonságos otthont, amelynek a szabályait már jól ismerik, nem a család, hanem a zárdai környezet jelentette a hősnők számára. A klostrom falai között Ida kevésbé jól, Glória abszolút otthonosan érezte magát, s bár életkoruk szerint felnőttek voltak, a zárdában mégis egyfajta infantilis állapotban, gyermeki tudatlanságban és ártatlanságban éltek. A klastromi lét egyik jellemzője az, hogy a zárdalakóknak nem kell döntéseket hozniuk, mindig megmondják nekik, mit kell tenniük. A zárdafőnöknő jelöli ki a teendőiket, a pihenésre szánt időt, ő dönt az életük legapróbb kérdéseiben is. A zárda lakóinak mindössze egyetlen feladatuk van: az engedelmesség. A döntéshozatal, a döntési helyzetek megoldása a felnőttlét velejárójának tekinthető, ebben a vonatkozásban a zárdalakók életére valóban egyfajta infantilis függés, egy meghosszabbított gyermeki állapot jellemző. Mivel a zárdai életet szigorú szabályok irányítják, és meglehetősen szűk mozgásterük van a zárdalakóknak (a biztonságos napi rutin védelmet jelentő keretei között élnek mindennapjaikat), nem volt lehetőségük az itt felnövő lányoknak a való életben, a kinti világban való boldoguláshoz szükséges tapasztalatok megszerzésére. Így valójában felnőtt testben, de gyermeki tapasztalatlansággal léptek ki az életbe, amikor elhagyták a zárdát. A kinti világban a zárdában megszerzett tudásuk részben használhatatlannak bizonyul, eleinte sokat csetlenek-botlanak, de a kiállt próbák új tapasztalatokkal, hasznos ismeretekkel vértetik fel őket.

A komfortzónából való kikerülésük, ami Glória esetében az éden elvesztését, Ida életében pedig a nem feltétlenül kedvelt, ám mégis biztonságot jelentő környezet elhagyását jelentette, az identitásvesztés félelmét is elültette bennük. A zárdai miliőben úgy hitték, tisztában vannak azzal, hogy kicsodák, nem voltak kérdéseik önmagukról, volt egy stabilnak gondolt énképük. Nem tudták, hogy önismereti homályban élnek, s nagyon is szükség van az ismeretlen világgal való találkozásra ahhoz, hogy önmagukat is jobban megismerjék. Eleinte csak az otthonatlanság, a számkivetettség érzése töltötte be a lelküket. Ida ezt az összezavarodott állapotot így írta le a naplójában: „*Mióta megjöttem, azóta meg csupa örvénykavargás a lelkem. Igaz, hogy nem kapkodom a lábamat, mint a macska a tüzes sparherden. [...] Aztán az orvos jött. – Neurasthenia – fontoskodott –, bár még csak kezdődő stádiumban. »Preventív intézkedések.« »Csillapító arcanumok.« »Hidegvíz kúra.« »Séták, ha szép az idő ...« Csak nevettem magamban. Vagyis hogy nevettem volna, ha nevetni tudnék» (Gárdonyi 1989:121–122). Glóriát a fodrász székében kapta el egy zokogásroham, amikor édesanyja elvitte őt a kiürített zárdából. Útközben az anyja betért vele egy fodrászműhelybe, hogy a kinti világ számára elfogadható frizurát varázsoljanak a volt apácának. Ahogy Glória megpillantotta a fodrászmester tükrében az idegenné vált arcát, elfogta a legmélyebb kétségbeesés. Úgy érezte, elveszítette önmagát, sokkos állapotba*

került. A regényben Glória a következőképpen emlékezett vissza arra a pánikrohamra, amely ekkor tört ki rajta: „Tizenkét éve nem néztem tükörbe. Ahogy most megláttam magam ezekben a szép, de furcsa ruhákban, ebben az idegen környezetben, egyszerre minden egészen értelmetlenné vált, nem tudtam, ki ez az arc, hogy fogok élni ezekben a ruhákban s ilyen emberek között. Hiába próbáltam fegyelmezni magam, kitört belőlem a sírás, méghozzá nem valami csendes zokogás, hanem hangos, kétségbeesett bőgés, mint egy gyerekből, akit bezártak a szobába” (Örkény 1974:14–15).

Hősnőink igen hamar szembesülnek azzal, hogy a „világi életben” megélt konfliktusaikban igazából két értékrend áll egymással szemben: a zárdában közvetített értékeket nem veszi komolyan a zárdán kívüli világ, kint más mércék és kritériumok alapján értékelik az emberek cselekedeteit, mint a jobbára fekete-fehérben gondolkodó, végtelen megítélésekhez szokott zárdai miliőben.

Deficitok és szent együgyűség: a zárdai nevelés értékei a kinti világ mérlegén

Milyen területeken bizonyult Ida és Glória a legtájékozatlanabbnak, a legvédtelenebbnek a kinti életben? Leginkább az emberi kapcsolatok bonyolult világában és a gyakorlati életben, a különféle hivatalos ügyek intézésében. Ida például nem volt tisztában még azzal sem, hogyan kell egy vonatutazás költségeit kifizetni, hol és milyen módon kell vasúti jegyet váltani. Ezt a következő részletből tudhatjuk meg: „Iszen, ha pénze volna! ... De hát az ő kezében nem fordult meg pénz soha. Se ékszere nincs, hogy eladhatná. S ha volna is: merre a vasúti állomás? Hogyan szokás a vonatra helyet fizetni? Mindezt hallotta ő már az apácák beszélgetéseiből, mégis homályos valami volt neki” (Gárdonyi 1989:70). Mélységesen megszanja az olvasó a zárda üvegbúrája alatt nevelkedett lányt, akinek töprengetéséből nemcsak a tájékozatlansága, de egyben a kiszolgáltatottsága is egyértelművé válik. Idához hasonlóan teljesen járatlan volt a világi dolgokban Glória is, aki szintén gyermeki tudatlansággal került ki a zárdából, és nehezen viselte kezdetben, hogy sokat hibázik a hétköznapi ügyek intézésében. Nem kellett volna szégyellnie magát ezért, nem tehetett arról, hogy nem készítették fel a zárdában a kinti élet játékszabályaira, mégis kényelmetlenül érezte magát az új helyzetekben. Szinte mindenre magától kellett rájönnie, kevés eligazítást, segítséget kapott a családjától. Frusztrációját az alábbi sorokból ismerhetjük meg: „Azonkívül a ruhámat sem szoktam még meg, s az is kiderült, hogy a vásárlásnál sem tudok édesanyámnak segítségére lenni. Nem ismertem a pénz értékét, sem az áruk minőségét. Egészen mást vettem, mint amit kellett volna, vagy sokkal többet, vagy sokkal kevesebbet, ottfelejtettem a visszajáró pénzt, és még sok más bajt csináltam” (Örkény 1974:20).

Ami a praktikus ügyeknél is nehezebb terepnek bizonyult mindkettejük számára, a világban való viselkedés, az íratlan szabályok elsajátítása volt. Ezek a szabályok nem mindig az őszinte, egyenes reakciókra bátorítják a társasági embert, sokszor éppen azok ellenkezőjére, megjátszott, hazug gesztusok megtanulására kényszerítik azokat, akik nem akarnak elcsúszni a társadalmi érintkezés sáros parkettáján. Ida gyakran szembesült a klastromi erkölcs és a kinti világ gondolkodásmódja, etikája közötti szakadékkal. Ő a klastromi erkölcs szabályait követte kint is, és ezzel sokszor megnehezítette a saját helyzetét. Nagyon jó példa erre az, amikor apja arra ösztökölte, hogy barátkozzon a feslett erkölcsű, felületes gondolkodású Nórával, akitől a komoly Ida lelke mélyéből idegenkedett, egy világ választotta el őket egymástól. A verziója okait mégsem tárta az apja elé. A regényből erről a következőt tudjuk meg: *„Már a nyelvén volt, hogy megmondja: miért idegenkedik Nóráról. De a klastromban belenevelték, hogy rosszat mondani senkiről nem szabad. Akkor se, ha igaz. Nem mozdult rá a nyelve”* (Gárdonyi 1989:106). Az alatt az egy év alatt, amíg látszatházasságban élt Balogh Csabával, a férjét is többször meglepte azzal, hogy konfliktushelyzetekben nem úgy reagált, ahogy az a kinti világban nevelkedett felső középosztálybeli nők körében szokás volt. Amikor a férje egy alkalommal igaztanul megvádolta, nem védekezett, hanem igazat adott a férjének, aki maga is érezte, hogy némileg elragadtatja magát, túloz. Ezért is lepte meg még jobban Ida alázatos és szokatlan reakciója. Zavarát, megdöbbenését így ábrázolja az író: *„Idának a magaviselete minden más volt, csak az nem, amit várt. Nem tudott persze semmit arról a klastromi szokásról, hogy ha az apácát dorgálják, az apáca nem azon kapkod, hogy a hibáját takarja, hanem még maga vádolja magát tovább, ha már a dorgálás megszűnt. Csaba csak olyan nőket ismert, akik gyerekesen tagadtak, vagy éppen szépre forgatták a hibájukat, vagy éppen szelet szél ellen: a vádat bizonygatták hibának. [...] Érezte, hogy Ida került fölül”* (Gárdonyi 1989:250).

Ugyanezt az egyenes, mindig tiszta szándékot tanúsító, hátsó gondolatok nélküli viselkedést láthatjuk a világba kicsöppent Glória esetében is, s neki talán Idánál is nehezebb volt szembesülnie a világ álnokságaival, a kinti társadalomban elfogadott, sőt olykor elvárt „apró” hazugságokkal, de még az egészséges önvédelemmel is. A stabil alapokon (evangéliumi pilléreken) nyugvó zárdai erkölcs és kinti világ erkölcsi relativizmusa közötti szakadék őt is elkeseríti, folyamatos tépelődésre, önemésztő, önvádoló belső monológokra indítja. Amikor cselédként helyezkedik el egy rosszindulatú, álszent, gonosz lelkű nőnél, aki a lelkét is kidolgoztatja, éhezeti, majd végül lopással is megvádolja, igazságérzete és önbecsülése parancsára – csendesen ugyan, de határozottan – kiáll magáért: védekezik Krizsáné aljas, igaztalan vádjai ellen. Később az önértetének ezt a jogos felháborodását megbánja, úgy érzi, nem volt elég alázatos, el kellett volna tűrni az igazságtalan, embertelen bánásmódot. Jézus sem nyitotta szőlásra ajkát, amikor hamis vádak alapján elítélték, nem vitatkozott Pilátussal, nem mentegette

magát. Vállalta a legelviselhetetlenebb szenvedéseket ártatlanul is. A kolostori életben ez a magatartásmód volt a lelki tökéletesség legmagasabb foka, ezt próbálták megközelíteni az apácák. Nem csodálható, hogy Glória így ostromozta magát, amikor visszagondolt arra a méltánytalanságra, sérelemre, amelyet Krizsánéknál élt át: *„Az az óra volt az én bűnbeesésem, amikor elengedtem a gondviselés kezét, mely engem Krizsa doktor házába vezetett. Ami azóta történt, minden emiatt történt. Akit a kevélység megjelölt, csak az alázattól remélhet megtisztulást. Átkozott legyen az a perc, amikor Vilma asszonynak visszafeleseltem! Tűrnöm kellett volna. Ő csak lopással vádolt engem, ártatlanul. [...] Igazam volt, és mégsem lett igazam. Pedig tudnom kellett, hogy a mi igazunkat nem Krizsáné asszony méri: mégsem bírtam hallgatni, és azóta is, újra meg újra megmoccan, fellázad, és a bűn felé taszít valami”* (Örkény 1974:85–86).

Nem kaptak eligazítást a klastromban arra vonatkozóan sem, hogyan kell értelmezni a beszélgetőpartnereik, különösen a férfiak egyes megnyilvánulásait, nem tudták, hogyan kell reagálni kínos vagy kényelmetlen helyzetekben. Ez a tájékozatlanság, ismerethiány különösen védtelenné, sebezhetővé tette őket. Idával többször is megtörtént, hogy kellemetlen szituációkban zavarba jött, mert nem ismerte a jó társaságokban szokásos megoldásokat, nem tudta, mit cselekedjen. Amikor nászútjukon megálltak Bécsben, és egy vendéglőben vacsorázott a férjével, egy másik asztalnál ülő osztrák úr feltűnően fixírozta. Amikor ezt a férj is észrevette, mozdulatlan arccal, fenyegetően nézett vissza a szemtelenül bámuló férfira, aki végül szedte a sátorfáját és odébbállt. Ugyancsak Bécsben játszódot le a házaselek között az alábbi párbeszéd, amelyből szintén kiderült, hogy Ida nem volt tisztában a kinti világ illemtörvényeivel: *„– Színházba óhajt-e menni? – kérdezte Csaba, hogy a szolga a két koffert betette – vagy csak vacsorázzunk, s lefekszik, kisasszony? [...] – Színházba? – bámult el Ida – egyedül? Tudja talán, hogy soha nem voltam színházban. – Nem, nem egyedül. Tanulták talán a klastromban, hogy tisztességes asszony napnyugta után nem járhat egyedül. – Nem tanultuk – ijedt el Ida. – Hát akkor mit tanult, kiasszony? – Mondta talán atyám, hogy érettségim van. – Érettségije van, és ennyit se tud? – De most már tudom. Bocsanat”* (Gárdonyi 1989:170).

Ezt a tájékozatlanságot egyébként már az édesapja is a szemére vetette Idának. Az apa nem azon lepődött meg, hogy Ida járatlan a kinti világ érintkezési szokásaiban, és nincs tapasztalata a társasági viselkedés terén, inkább azon csodálkozott, hogy leánya még elméletben sincs tisztában a férfi-nő kapcsolat etikettjével, az udvarlásra vonatkozó illemszabályokkal. A prűd zárdai nevelés természetesen kikerülte ezt a témát, az apácák nem beszéltek az életnek erről az oldaláról. Ezt helytelenítette leginkább Ó Péter. Kíméletlenül őszinte szavaival így próbálta ráébreszteni Idát a helyzete tarthatatlan voltára: *„Ki vesz el téged, hozzád méltó, ebből a hordószagú házból? Akkor is, ha előkelő guvernantot kapok melléd ... – Nem kell már én mellém ... – Nem kell? Hát hogy gondolod, hogy magad fogadod*

a jelentkezőket? Úrileány ... A klastromban az a felfogás, hogy úrileány elfogadhatja legényembernek a látogatását? Egymagában? [...] – Erről sose volt szó. – Ez a hiba! Megtanítanak latinra, görögre, fizikára, kémiára, de arra nem, hogy ha fiatalemberrel beszélsz, hogyan viselkedjél. Ez nem tantárgy. Pedig ennek kellene lennie a főtantárgynak a leányiskolában” (Gárdonyi 1989:92).

Glória egy olyan világba került, ahol sokkal keményebb körülmények várták, mint Idát, ő többször kapott olyan megjegyzéseket, ajánlatokat, amelyekben egyértelmű szexuális utalás volt. Szerencsére a nővér annyira ártatlan és tiszta lelkű volt, hogy ezeket a célzásokat, felhívásokat nem is értette, ezért is nem reagált sehogyan sem ezekben a megalázó, méltatlan helyzetekben. Szent egyszerűsége, gyermeki ártatlansága ilyenkor inkább védőbástya volt, megmentette őt a konfliktustól, a szégyentől. A Késdobáló nevű kocsmában, ahol felszolgálónőként helyezkedett el, egyszer a következő jelenet játszódott le: *„A túlsó falnak egy gumicsizmás, szőke leány támaszkodott, akinek téglaporos kötés volt a fél kezén. Egy gumiköpenyes fiatalember állt föléje borulva, csak nézték egymást, és nem szóltak semmit. Így emlékszem mindenre. Egyszer csak átfurakodott ketőjük közt egy hajlékony, karcsú fiatalember, belebámult a lány arcába, aztán sima macskaléptekkel továbblopakodott, átsurrant a két cigány közt, és kezembe nyomta a blokkot: – Nem akar egyet prütykölni, szaki néni? – kérdezte, és megemelte neveléségesen keskeny kalapját. Ki tudja, mit akart ez a kedves fiatalember. Ránéztem, ahogy szoktam, s ő újra megemelte kalapját, és odébbállt” (Örkény 1974:49–50).*

Ez a gyermeki ártatlanság olykor kínos helyzeteket is eredményezett. Glóriának fogalma sem volt arról, hogy két fiatal, akik szeretik egymást, hogyan és mivel töltheti az időt, amikor kettesben maradnak egy szobában. Naivitása miatt tapintatlannak is tűnhetett az öccse és annak barátnője szemében, amikor egyszer rájuk nyitott. Tanulságos lecke volt ez a kis intermezzo Glória számára, utána egy darabig még bizonytalanabban mozgott a kinti világban, még elveszettebbnek, még ügyetlenebbnek érezte magát. Pedig egyszerűen csak a tapasztalatlansága okozta a problémát, és ez nem az ő hibája volt. A kellemetlen szituációra így emlékezett a volt szerzetesnő: *„Egy este például feljött Lujzika, bement Józsihoz, én pedig asztalra adtam a vacsorát. Nem akartam, hogy kihűljön, tálcára raktam két tányér levest. – Hadd csak – mondta édesanyám. – Jobb, ha nem törődsz velük. – Nekem ez nem fáradtság, édesanyám – mondtam. – Majd kijönnek, ha megéheznek – mondta édesanyám, de én boldog voltam, hogy tehettem valamit másokért. Benyitottam Józsi szobájába, s ők az ágyon feküdtek és csókolóztak. Rádásul nem tudtam észrevétlenül visszalépni, mert a tálcám beakadt az ajtóba, és sokáig ügyetlenkedtem, míg becsukódott. Ettől majdnem egy hétig szerencsétlennek éreztem magam” (Örkény 1974:21).*

Mélyülő önismeret – árnyaltabb világszemlélet

Mindkét leány életében revelatív élményt jelentett kinti életük során a testi szépségükkel való szembesülés. A fizikai szépség a zárdában tabu téma volt, a lelki erényekben való gazdagodást, a lélek ápolását tekintették legfőbb feladatuknak az apácák. A test szolgáló szerepben volt jelen a zárdai életben, csak annyiban figyeltek rá, amennyiben a lelki szépség átsugárzott rajta. De valójában a testtel a tisztálkodáson túlmenően foglalkozni bűnös tevékenységnek számított, az apácák fokozottan ügyeltek arra, nehogy a hiúság vétkébe essenek. A testet nem illett észrevenni, mai megfogalmazással azt mondhatnánk, hogy a testüket illetően önismereti vakságban éltek. Miközben lelkük minden apró rezdülését éberén figyelték, a testüket nem merték megismerni, nem fedezték fel. Amikor Idát a férje – aki csak papíron volt a házastársa – bemutatta a müncheni magyar festőkolóniában, a test szépségét szakértő szemekkel vizsgáló művészek azonnal észrevetették, hogy különleges szépségű nő érkezett a társaságukba. Nem is fukarkodtak a dicséreteikkel, bár természetesen a jó ízlés határain belül maradtak, de alaposan végigmustrálták, végigcsodálták Ida szemeit, nyakát, finom arcát, klastromi tisztaságot sugárzó szépségét. Idában a sok elismerő szó keltette kellemes izgalom akkor sem csillapodott, amikor hazaért a festők vacsorájáról, és egyedül maradt. A tükörben kezdte vizsgálgatni magát, szinte életében először foglalkozott ilyen alaposan a saját testével. Az öntudatra ébredésének jelentős állomása volt ez. Az ártatlan nő, aki csupán nevében lett asszonnyá, de biológiailag nem, így csodálkozott rá önmagára: „*Hosszasan bámulta a szemét. Hát csakugyan olyan szép az ő szeme? [...] Még akkor is a szemét csodálta, mikor a haja lebontásába fogott. Akkor azonban már a kezét is csodálgatta, ahogy le és föl járt a keze a haja leféssülésében-kefélésében. Aztán a nyakát is nézte. Vékony leány-nyak még. Soha a nyakáról nem szólt senki a klastromban. Ő maga se nézegette soha örvendő szemmel. Hát a nyaka is szép, most már tudja*” (Gárdonyi 1989:187–188).

Glóriát eleinte inkább zavarba hozták a testi szépségét dicsérő megjegyzések. Ő egészében nem volt olyan kisugárzású, mint Ida, de egyes testrészei igen mutatósak voltak. Több szereplő is észreveszi például azt, hogy szép lábai vannak. Először egy katonatiszt mustrálgatta a vonaton nagy érdeklődéssel a családjához hazatérő szerzetesnő selyemharisnyás lábait. A felnőtt életében először világi ruhát viselő lány lelkét félelem töltötte el. Gyorsan lehúzta a szoknyát a térdére, és kibámult a vonatablakon, így kerülte el a szemkontaktust. Másodszor a pórakúti leányszálláson figyelt fel egy lakótársnője az egykori szerzetesnő formás lábszárraira, és nem tudta visszatartani a belőle kikíváncozó elismerést. Glória reakciója jól tükrözi a zavart, amelyet ez a dicsérő megjegyzés keltett benne. Volt apácaként nem tudta, hogyan fogadjon egy olyan bókot, amely az addig ignorált testre vonatkozik. Az apró jelenet mindent elárul Glória hiányos énképéről, valószínűleg ekkor tudatosult benne ez a testi előnye, amelyet talán inkább még szégyellt

ekkoriban, nyilván mert nem is tudta, hogyan viszonyuljon hozzá. Így játszódtott le ez a találkozás: „Köszönésemet senki sem viszonozta, de nem mondhatnám, hogy barátságtalan lett volna a fogadtatásom. Ágyszomszédnőm, egy vörös hajú, hófehér bőrű, harmincöt év körüli asszony például végignézett rajtam, és így szólt: – Szép lába van. Úgy látszik, elpirultam, mert fölnevetett, azután cigarettára gyújtott, s egy üres virágcserepbe szórta a hamut” (Örkény 1974:36).

A zárdai nevelés hatása mutatkozott meg mindkettejük esetében abban is, hogy hangsúlyozottan visszafogottan öltözködtek, nem szerették a kivágott nyakú, sokat mutató, nőiességet hangsúlyozó, hivalkodó ruhákat. Ida még a színváltással is ügyelt arra, hogy ruházata ne feltűnő, hanem komoly lényéhez illően decens és szerény legyen. Ezzel is kilógtak a női társadalomból, hiszen a külseje csinosítgatása, vonzóvá alakítása sok nő életének központi kérdése, míg Ida és Glória esetében az öltözködés teljesen mellékes, sokadrangú probléma volt, inkább teher, mint örömforrás. Ez összefügg azzal is, hogy ők nem akarták a férfiak figyelmét felhívni magukra, a belső értékeket becsülték igazán, a külső csillogás taszította mindkettejüket. Az öndekorációt Ida is és Glória is kategorikusan elutasította. Idának már az apjával is volt konfliktusa amiatt, hogy túl egyszerűen, puritánul öltözik. A regényben Ida naplófeljegyzései között találjuk meg ennek a vitának a leírását. Így próbálta Ó Péter rábeszélni leányát a kevésbé dísztelen öltözködésre: „Egy-két női ruha nem rendít az én kasszámon. Igazán különös vagy: más nők szinte fűriái a toalettnak, te meg olyan szimplán viselkedel, mintha valami napidíjas veréb volna az apád. – Ez a ruha – feleltem nyugodtan – kedvemre való volt eddig. Nem természetem a cifrázkodás. De ha atyám parancsolja ... – »Cifra, cifra.« Ha nő, hát legyen cifra. Férfiak már ezt meg is kívánják” (Gárdonyi 1989:128). Szinte szóról szóra hasonló beszélgetés folyt le egyszer Ida és a férje között is, aki szintén nehezen értette meg, hogy egy nőt – aki ráadásul még szép is – ennyire nem fűt a tetszésvágy, ennyire hidegen hagynak az öltözködés kellemes gondjai. Festőként nem tudta felfogni, hogy létezik olyan nő, akinek nem a vonzó megjelenés jelenti a legnagyobb örömet. Csaba nem kerülgette tapintatosan a kérdést, egyszer nyíltan rákérdezett Idától, hogy miért nem él a hagyományos női praktikákkal: „– Miért nem visel ön ékszereket? Mint más asszonyok. – Minek az? – Annak, hogy lássák. Festőnék különösen viselnek. – Bocsanat, nem tudtam. [...] – A ruhája is ... Nem fősvény ön, kisasszony? – Nem gondolnám. De kinek öltözzek? [...] – Az embertársainknak kisasszony. [...] Mit fejtegessem? Ha csak magunknak öltöznénk, kánikula idején a hölgyek még csak az ablakukon se tekinthetnének ki. – Elég ebből. Iszen értem. – Ez a szimpla és magaszín klott ruhája ... – Sose cifráztam magamat. – Nekem ugyan semmi beleszólásom ... – Most varratok egy jobbfele szatén ruhát, kék sávosat. Ha más szín és más matéria jobban megelégti önt ... – Semmi beleszólásom. Csak az ilyen szimpla ruha szegényes. – És előkelő, ha jól van szabva és tiszta” (Gárdonyi 1989:229–230).

Az öltözködés terén Glória felfogása ugyanilyen volt. Nehezen barátkozott meg a világi ruházattal, kezdetben kényelmetlenül érezte magát benne. A világi ruhák között is olyat keresett, amely egyszerű és sokat takaró volt, abban érezte igazán jól magát. Ezt Rimanóczy Béla, a pórákúti udvarlója, aki fel akarta ébreszteni az egykori apácában a női ösztönöket, szóvá is tette: „– *Maga mindig ilyen zárt ruhákat hord?* – kérdezte. – *Hát milyet hordjak?* – csodálkoztam. – *Nézzen körül. Már jól benne jártunk a júniusban és nagy volt a meleg. A nők könnyű selymekben és kivágott ruhákban jártak, én azonban mindig kosztümöt viseltem, vagy magas nyakú és hosszú ujjú pulóvereket. Nem is volt kivágott ruhám. – Nincs melege?* – kérdezte. – *Nincs* – mondtam. – *Ehhez vagyok szokva*” (Örkény 1974:53–54).

Ida és Glória a klastromban nemcsak a világi szokásoktól, a társadalmi érintkezés szabályaitól, női igényeik megismerésének lehetőségétől voltak elzárva. A zárdában nem figyelhettek fel a természet szépségére, kinti életük egyik jelentős élménye volt a növényvilág harmóniájának, a természeti környezet csodáinak felismerése. Ida akkor döbbsent rá először a természet varázslatosságára, amikor apja házában ismerkedett a világi élet kiábrándító és megdöbbsentő jelenségeivel. Kilátástalan helyzetében, mélységes szomorúságában a természet jelentett igazán vigaszt a lelkének – az imádság mellett. Naplójában erről így adott számot: „*Én a napomat most már a kertünkben töltöm. Fák, bokrok virágzanak. Micsoda pompában még a prózai szilvafa is! Hát még a spireák! Vajon boldogok-e a fák, mikor virágzanak?*” (Gárdonyi 1989:124). Glória már a kishartai tehenészetben dolgozott, amikor egyszerre kinyílt a szeme a természet minden földi építménynél fenségesebb templomára. Mindaddig városi környezetben élt: Pórákút dinamikusan fejlődő vidéki város volt, de ott nem sok utcát ismert, és Budapesten is idegenül érezte magát. Talán éppen azért, mert egyik helyen sem simulhatott bele a természet szelíd ölelésébe. Kishartán ezt az élményt is megismerte. Lírai szépségű mondatokban emlékezett vissza a regény lapjain ember és természet találkozásának örök misztériumára: „*Én Kishartán fedeztem föl a természetet. Itt tudtam meg, mit jelent a nyár, az ősz, a tél. Itt vizsgáltam meg az első fűszálat. Ha nem volt dolgom, eljöttem a hársamhoz, leültem a tövébe, és néhány perc múlva már semmi se fájt. A völgy tágassága, éppúgy, mint a templomok hűvössége, egy valóságfölötti világba lódított, s mert eszembe jutottak a régi keresztények, akik a szabad ég alatt tisztelték Istent, úgy néztem már a természetet is, mint egy heggyekből, völgyekből, fákból fölépült, betetőzetlen templomot*” (Örkény 1974:107). Talán az vonzhatta őket a természetbe, hogy ráébredtek: a természeti környezet igazabb, tisztább, nemesebb és átláthatóbb, mint a társadalmi környezet. A természet Istent jelentette ki számukra, Istenről beszélt nekik, míg az emberi társaságban csak igen ritkán, kivételesen tapasztalhatták meg az istenközeliséget.

Kibékülés a világgal – a megtalált harmónia

Mindkét regény azzal zárul, hogy hősnőink sikeresen integrálódnak a kinti társadalomba. A zárdában éppen arra nevelték őket, hogy ezen a társadalmon kívül maradjanak, a „világ fiaival és leányaival” távolságot tartsanak. Ettől az elzárkózó, életidegen attitűdtől jutnak el – kisebb-nagyobb zökkenők után – a megnyugvást, belső békességet hozó beilleszkedésig. De ehhez sok keserves tapasztalaton keresztül vezet az út: időbe telik, míg felismerik, hogy a zárdában „bűnösnek” címkézett kinti világban lehet harmonikus, élhető kis szigeteket kialakítani, ahol legnemesebb emberi törekvéseik kiteljesedhetnek. Egykori zárdai csonkaságuk kiegészülhet, teljes emberré válhatnak, megélhetik emberségük minden dimenzióját. A világba való kikerülésük után még jó ideig a zárdai szemüvegen keresztül nézték a környezetüket, a zárdai nevelés során kialakult ember- és világképük, erkölcsi fogalmaik alapján ítélték meg új ismerőseiket és a kinti világban megtapasztalt helyzeteket. Önismeretük elmélyülésével párhuzamosan lassan lekerült róluk a világot szigorú fekete-fehérben láttató szemüveg. Differenciáltabban kezdik látni az embereket, észreveszik a tetteik és a szavaik mögött a sorsukat, a lehetőségeiket is. Ehhez természetesen szükség volt az önnön esendőségükkel, esélyességükkel való fájdalmas szembesülésre is. A nevelődési regények végén a főhős elérkezik egy egyensúlyi állapothoz. Lefaragja róla a környezet az alkalmazkodást akadályozó szemléleti korlátokat. Oldódik a hős kezdeti merevsége, rugalmatlansága – tökéletesből (vagy tökéletességre törőből) emberien tökéletlenné, megközelíthetetlenből emberien elérhetővé, megérinthatóvá változik. Ida és Glória esetében ez a szó konkrét értelmében, fizikai értelemben is megtörténik.

Ida esetében az érintés gátat tör át, a papíron férjévé fogadott férfi – szóban megkötött egyezségük értelmében – nem érhetett hozzá. Kezdetben szavakkal is nagyon óvatosan érintették egymást, a testi érintéstől pedig – még a legártatlanabb kar- vagy vállérintéstől is – tudatosan tartózkodtak. Később a verbális érintéseik egyre bátrabbak lettek, bár ezen a téren is voltak időleges visszaesések, megtorpanások, a valódi áttöréshez, egymás testének megérintéséhez azonban Ida pillanatnyi összezavarodására volt szükség, arra a helyzetre, amikor férje felkínálta neki a szabadságot, amelyet már nem is áhított annyira. A végtelenül fegyelmezett Ida, aki minden helyzetben keményen tartotta magát (egyik gimnáziumi osztálytársnője jégszobor hölgynek nevezte ezért), ebben a frusztrált állapotban – tőle igen váratlan és szokatlan módon – elsírta magát. Ekkor került sor kettejük között az első fizikai érintésre. A jelenet így játszódott le: *„Ida az ajtóban maradt, az ajtófélfának támaszkodva. Nézett Csabára vizes szemmel. – Ön kiadta nekem az utat. – De éppenséggel nem. – Amikor azt mondta: mehetek, ha kedvem van rá. Hát mondhatja-e tisztességes nő: nem megyek, maradok? S akkor megint előntötte a könny az arcát. A kezét a szemére takarta. Csaba hozzásietett. – De ha én kérem rá, hogy maradjon. S ezt mondva gyöngéden átölelte, s*

megcsókolta Idának arcára tapasztott, könny-vizes kezét. *S ez a magától való mozdulata annyira természetes volt, mint mikor síró gyermekeket vigasztalunk. Sem ő nem gondolt rá, hogy vét vele a szerződésük ellen, sem Ida*” (Gárdonyi 1989:323). Innentől kezdve már nem tudtak egymásra úgy tekinteni, mint pusztán az útjukba sodródott idegenre.

Glória is lassan nyitott mások felé, az ő életében egy tehén ellésének a végigkövetése jelentette az áttörést, ő segített a vajúdo állatnak, hogy világra hozhassa kicsinyét. Ez a beavatás mozzanata volt a regényben: alászállt a poklokra, megismerte a születés titkát, ráébredt, hogy az ember is – a kicsiny borjúhoz hasonlóan – véres és kínnal teli procedura útján kerül ebbe a világba. Ez a számára félelmetes és ijesztő tapasztalat fordult át felemelő eseménnyé a tudatában: ő is beavattá vált, megtudott valami olyasmit a létezés titkából, amiről volt apácatársainak fogalma sem volt. Ezzel az új tudásával közelebb került a kinti társadalomhoz, és egyben távolodni kezdett a régi életétől, a klastromból hozott emlékektől, felfogástól. Erre a fordulatra Glória a következőképpen emlékezik és reflektál: *„Az istállót ugyanaz a szuszogó csönd töltötte be, mint máskor, csak az volt a különbség, hogy egy személlyel megsaporodott a létszám. S a szaporulat ott ugrált előttem, játszott, döfködte az anyját, szívta belőle a tejet, s annyi butaság és esetlenség volt benne, hogy akaratlanul is elnevettem magam. Ezzel a nevetéssel elszállt belőlem az előző este borzadálya. Ami olyan iszonyatosnak tűnt föl, most természetesnek látszott: már nem is értettem, hogy mitől ijedtem meg. Nem tudtam, mi ütött belém: ettől a naptól kezdve jókedvre derültem. Elfelejtettem félni, és megtanultam nevetni. Egy este bekopogtam az öreg Szabó nagymamához és náluk töltöttem az estét. Jól elbeszélgettünk. Amióta Vilma megellett, nemcsak én néztem másképp a világba, hanem a kishartaiak is más szemmel néztek engem*” (Örkény 1974:112). Balassa Péter éppen az iniciáció momentumában látja a nevelődési regény legfőbb jellemzőjét. Egyik műelemzésében így fogalmazza meg ezt: *„A nevelődési paradigma mélyén a beavatás archaikus tapasztalása nyer formát, és ez a rítus mindig a titok felnyílása köré rendeződik, sőt a nevelődés – mondhatni – beavatás a létezés bűnnel-bűnhődéssel és megértéssel-elfogadással teljes rendjébe*” (Balassa 1989:153). Így a nevelődési regényben a létmegértés és az önmegértés egybekapcsolódik. Fábri Anna ugyanezt a jellemzőt ragadta meg a műfaj lényegeként egy definíciókísérletében. *„A Bildungsroman (nevelődési regény) tehát – írja – eredendően polgári műfaj, amelynek legjobb reprezentánsaiban a nevelődési folyamatnak alávetett hős – s az őt ez úton végigkísérő olvasó – nemcsak életgyakorlatot szerez, hanem birtokába juthat saját életproblémái metafizikai értelmezésének is*” (Szakál 1996:61).

A mese vége – két új ember „megszületése”

A két regényhősnő végül megtalálta a boldogságot, bár erről csak röviden, utalásszerűen olvasunk mindkét regény végén. A népmesei képlet működik mindkét műben: nem tudjuk meg, milyen életük lesz a választott férfi mellett, csupán remélhetjük, hogy a zárdából való kikerülés után szerzett tapasztalatkinsz elegendő lesz a valóságos asszonyi életük berendezéséhez, felépítéséhez. Messziről indultak mindketten. Ida startpozíciója a Gárdonyi-regény elején igen kedvezőtlen: a szeretet és gyöngédség nélkül felcseperedett fiatal lány egy rákényszerített névházasságban kezdte meg a világgal, a valódi felnőtt élettel való ismerkedést. Kovács Gábor a regényről írt 2016-os tanulmányában Ida útját ekképpen jellemzi: *„Ó Ida [...] története a totális szeretetlenségről szól. Anyja halálának, zárdabeli tanulóéveinek és végül az apjával kialakult viszonyának az elbeszélése egytől egyig arról számol be, hogyan számolódik fel az otthonosság érzete a női főszeplő körül. Ennek a végpontja az, ahogyan édesapja meg akar szabadulni tőle egy újsághirdetésben közzétett és nagy pénzszeget ígérő kiházasítási ajánlat segítségével. Mindebből nyilvánvalóvá válik, hogy a karakter célja csakis az lehet, hogy elérje a soha jelen nem levő szeretetet”* (Kovács 2016:55). Glória esetében más a helyzet: nála nem a szeretet hiányzott, hanem egy szinte öntudat nélküli, vak engedelmességre nevelt nőnek kell rátalálni az élete kormányzásához szükséges önállóságra, határozottságra. Hermann István is ebben látja Glória lefontosabb tanulási feladatát, ezért írja a következőket: *„Gloria meg kell, hogy szenvedjen minden egyes lépésért, mely őt az életbe vezeti. Csakhogy ezek a lépések nagyon is különbözők, van nagy lépés, van visszalépés. Gloria számára nem a beilleszkedés az elsődleges probléma, bármennyire úgy tűnik, hanem az emberi autonómia megszerzése”* (Hermann 1972:1495).

A kinti világban, a komfortzónából kilépve, hősnőink hús-vér embereket látnak, valós problémákkal, valóságos, életszerű helyzetekben. Utólag visszatekintve jönnek rá arra, hogy a zárdában modellnek, mintának tekintett (és tiszteletet ébresztő) főnöknő mennyire anakronisztikus, a valós emberi természettől távol álló, valójában kisszerű figura. Ha a klostromban föléjük is magasodott, később, némi élettapasztalat birtokában összezsugorodik, megváltozik az alakja és az emléke a szemükben. Mindkét zárdafőnöknőről, Idáéről és Glóriáéről is az derül ki, hogy emberileg csonkák, hiányzik belőlük az, ami igazán emberré és emberivé teszi az Isten képmását hordozó teremtményeket. Szánalomra méltó teremtesek ők, akik belemerevedtek a szerepükbe, rájuk fagyott a méltóságuk. Ida zárdájában ezt a hideg, agyonfegyelmezett viselkedést arisztokratikusnak, előkelőnek találták, a növendékek és az apácák ezt próbálták utánozni. Ezt tudjuk meg a regényből erről a szinte sportként űzött és a zárdalakók között versengést kiváltó mintakövetésről: *„Ahogy ő jár, ahogy ő bókol, ahogy ő prüsszent, minden apáca és minden leánynövendék úgy jár és úgy bókol és úgy prüsszent. De különösen*

ahogy néz: aranykeretű, hideg okuláréján át ... Mintha a szeme is üvegből volna: néz úgy, hogy nem is pillant. [...] Aki nem úgy lép, nem úgy fordul, nem úgy mosolyog, nem úgy köhint, nem úgy fogja a zsebkendőjét, nem úgy beszél és nem úgy hallgat, mint Mária testvér, az olyan leány közönséges” (Gárdonyi 1989:44). A mű elején Ida is előkelően hüvös, tartózkodó, merev. A zárdafőnöknő által közvetített viselkedésminta egy az egyben felfedezhető a reakcióiban, a kommunikációjában. Ahogy telt az idő a klostrom elhagyása után, úgy olvadt le róla fokozatosan ez a maszk, ez az életidegen (bár zárdista korában nemesnek gondolt) tartózkodás. A regény végén már egy másik Ó Idát látunk, bár a változások nem radikálisak, de az éles szemű olvasónak feltűnnek. A korábban bármiféle ékszer viselése ellen tiltakozó Ida már felvesz egy-két ízléses, finom ékszert, és már nem olyan bizalmatlan, nem olyan hideg, mint korábban. Amikor visszatérnek Münchenből Budapestre, már ez az új Ida ül a vonaton Csaba mellett. A regényben pár elnagyolt vonással ábrázolja az író ezt a metamorfózist a következő rövid mondatokban: „Csaba újságot olvasott, de Ida nem olvasott regényt. Beszélgettek. Ida karján ott díszlett a karperec is. És a nyakába aranyláncon egy Mária-medailon is, amit karácsonykor könyörgött rá Csaba. Beszélgettek, mint két régi, jó ismerős” (Gárdonyi 1989:327).

Glória esetében feltűnőbb, látványosabb a változás. Az apáca legfőbb kötelessége az előljárójának való engedelmeskedés. A szerzetesnők hármasság fogadalma (tisztaság, szegénység, engedelmisség) három elutasítást tartalmaz: az apáca lemond a testi kapcsolatról, az anyagi javakról és a saját akaratról. Sok emlékezésből, vallomásból tudjuk, hogy ezek közül az apácák többségének a harmadik okozott a legnagyobb nehézséget: átadni a rendelkezést maguk felett egy idegen embernek, hiszen az előljáró mégsem volt rokonuk, hozzájuk közel álló ember, még ha a rendi életben „anyának” is nevezték. Glóriában megmaradt a rend feloszlatása után is az előljárónak való megfelelés vágya, követte a volt zárdafőnöknő tanácsait a világi életben is. Ez szinte minden területen megnyilvánult: például ahhoz a paphoz ment gyónni, akit a főnöknő javasolt neki. Ez a kislányos, gyermeki megfelelési törekvés furcsán hatott egy felnőtt nő részéről. De Glória ekkor még lélekben nem volt felnőtt. Az alábbi sorokból is ez derül ki: „Anyánk sokáig beszélgetett velem, dicsérte elhatározásomat, hogy Pestre jöttem dolgozni egy vallásos családhoz. Így legalább nem szakadunk el egymástól – mondotta –, és mindig Soror Glóriának szólított, ami olyan jólesett, mint egy simogatás. Azt a tanácsot kaptam, hogyha gyónni akarok, menjek a Ferencesekhez és keressem Fekete atyát, aki rendünk körülményeivel ismerős” (Örkény 1974:14–15). Az a Glória, aki hónapok múlva a vasútállomáson szembe mer szegülni a volt főnöknővel, és felszáll a Kisharta felé tartó vonatra a szigorú főnöknő tiltakozása ellenére is, már egy új ember. Nem engedelmes többé, megtagadja a főnöknő utasításának követését. Már tudja, mire van szüksége, nem engedi, hogy más rendelkezzen az élete felett, hogy más irányítsa a sorsát. Ez a Glória már megjárta Pórákút „iskoláját”,

sokat tanult a világról a pórakúti szobatársnőitől és esetlen, de elszánt udvarlójától, Rimanóczi Bélától. A növekedés mindig fájdalommal jár: nem kerülhette el a volt apáca sem a csalódásokat, a sebződéseket.

A két hősnő személyiségfejlődése a legfőbb igazolása annak, hogy jogos mindkét mű esetében a nevelődési regény címkéje, olvashatók a Bildungsroman hagyományába kapcsolódó alkotásokként. Az általuk bejárt út felfogható egy hosszú és korántsem könnyű tanulási folyamatként, nevelőikké pedig a környezetükbe került embertársaik, ismerőseik váltak. Bahtyin megállapítása szerint a nevelődési regény hőse *„nem egy korszakban él, hanem kettő határán, az egyikből a másikba átforduló ponton. Ez a fordulat benne és általa történik. Arra van kényszerítve, hogy új, előzmények nélküli ember legyen”* (Horváth 2012:93). Az új, előzmények nélküli ember az érett személyiség, a senki máshoz száz százalékban nem hasonlító individuum. Erre az érettségre, az egyéniséggé válásnak erre a fokára mindkét hősnő sikeresen eljut. A regény végére „megszületett” új Ida, valamint az új Glória, aki többé már nem is Glória, hanem Ilonka (egykori apácaneve helyett immár a világi nevével azonosul) alkalmassá vált a tágabb emberi közösség életében való tevékeny részvételre. Ida festőfeleséggént, Glória kétkezi dolgozóként találja meg azt a működési kört, amelyben hasznos és boldog embernek érezheti magát.

A Bildungsromannak, amelynek első reprezentánsai fiúhősökről szóltak, ifjak férfivá válását mutatták be, a XX. században a női változatai is megjelentek, bár a nők esetében a kibontakozás más irányú, a „Bildung” lehetőségei korlátozottak voltak a férfiakhoz képest. Míg a férfiak hagyományos útja a racionális területeken keresztül (tanulás, nyilvános szereplés, közéleti tevékenység) vezetett, addig a nők inkább spirituális területeken (önfeláldozás, családi harmónia megteremtése) bontakozhattak ki (Deczki 2019). A Bildungsroman női változatának másik iránya a „rebellis nő” útkeresésének bemutatására vállalkozik, a hagyományos női szerepkörből kilépő lányok, asszonyok harcait ábrázolja. Ida és Glória maradtak a klasszikus női szerepkörben, számukra éppen az oda való megérkezés, a férfi társaként való révbeérés jelenti a kiteljesedést. Nőnek születtek, de nővé válásuk nehezített terepen indult, az a közeg, ahol felnőttek, nőiségüket nem engedte teljes mértékben megtapasztalni, kibontakoztatni. Elfojtotta bennük a természetes női ösztönöket, sérülékennyé és gátlásossá tette őket. Így Ida és Glória nevelődésének ábrázolása a felszabadulásuk stációinak bemutatásán keresztül valósul meg. Azt követhetjük nyomon a két regényben, hogy a hősnők hogyan találnak rá a nőiségük szabad, gátlásmentes megéléséhez vezető útra. Egyes olvasatok szerint lehetnek ezek a művek akár antifeminista tendenciájúak is (mivel a férfi segítőtársának szerepébe való beilleszkedést jelölik meg a női létezés céljaként), mégsem lehet korszerűtlennek tartani őket. Az „örök női” (das ewig Weibliche) egyéni életekben való előhívásának, felépítésének nehézségeivel szembesítenek. Ezért lehetnek izgalmas olvasmányok a XXI. századi olvasók számára is.

KIADÁSOK

- Gárdonyi Géza (1989): *Ida regénye. Szerelmi történetek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- Örkény István (1974): *Glória. Macskajáték. Tóték*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Balassa Péter (1989): Ricerare: Keresni (Lengyel Péter: Macskakő). *Kritika*, 33. évf. 3. sz. 148–154.
- Deczki Sarolta (2019): A másik nő (A nevelődési regény női változatai a kortárs magyar irodalomban). In: Tánczos Péter (szerk.): *Női reprezentációk*. Debreceni Egyetemi Kiadó – Veres Péter Kulturális Központ, Debrecen – Balmazújváros, 103–110.
- Domokos Mátyás – Varga Lajos Márton (1991): Egy igazi regény. Gion Nándor: Börtönről álmodom mostanában. *Jelenkor*, 34. évf. 5. sz. 470–474.
- Hermann István (1972): Örkény István: Időrendben (regények). *Kortárs*, 16. évf. 9. sz. 1494–1496.
- Horváth Csaba (2012): Az egység kétsége. A személyiség lehetetlensége Agota Kristof Trilógiájában. *Kalligram*, 21. évf. 4. sz. 90–94.
- Kovács Gábor (2016): Münchentől Budapestig, a festménytől a regényig. (Gárdonyi Géza: *Ida regénye*.) *Partitúra*, 11. évf. 1. sz. 47–72.
- Molnár Angelika (2011): Írás, termés, produktum Balzac *Elveszett illúziók* című regényében. *Filológiai Közöny*, 57. évf. 2. sz. 194–202.
- Poszler György (1983): *Kétségektől a lehetőségekig. Irodalomelméleti kísérletek*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- Szakál Gyula (1996): A regény és az európai polgárosodás. Fábri Annával Szakál Gyula beszélget. *Műhely*, 19. évf. 4. sz. 59–64.